(۲۳) یعنی جنھاں کانٌسر یاں غوا پر ذکر ہوو ہے انھاں تیں علاوہ اُن کانٌسر یاں ناںٌ وی نکاح جائز نیہنہ جہڑ یں کسے دوجا غا نکاح ماں ویں ور ویہہ غیر مسلم کانٌسری جہڑ یں مدانِ جنگ ماں گرفتار ہو جیں اوران غا خاوند دارالحرب ماں موجود ویں ویہہ جسو یلٔے گولیں بنٔا غے اسلامی حکومت غی طرفوں کسے ناں دیدتی جیں فر انھاں ناں کسے غا نکاح ماں دینوں یا اس غا مالک غی آپے اس ناںٌ ہم بستری کرنی جائز ہو جے کیو نجے دارالحرب آںٌو انھاں غو پہلو نکاح گولی بنٔن ناںٌ ٹُٹ جے غو۔ ات اس غو کجھ اعتبار نیہنہ ہو سے، فائدو: ات اک وضاحت کرنی ضروری سمجھوں۔ اسلام تیں پہلاں دنیا ماں غلامی غو سخت دور تھو تے غلاماں ور مٔج ظلم کیو جئے تھو اسلام نے اس ماں سدھار کیو، غلاماں تے گولیاں غا حقوق متعین کیا تے اک اسو ٹھنگ شروع کیو جس ناںٌ اگے چل غے یوہ غلامی غو رواج ہی دنیا تیں اُکل گیو ورا کو واری اس نظام ناں ختم نیہنہ کیو کیو نجے اس ناںٌ

وَّالْمُحْصَنٰتُ مِنَ النِّسَآءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ

تے ویہہ کانٌسر یں وی حرام ہیں جہڑ یں کسے غا نکاح ماں ویں سوائے انھاں غے جہڑ یں (گولیں بنٔ غے) تھاری ملکیت

كِتٰبَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَّا وَرَآءَ ذٰلِكُمْ اَنْ

ماں آ جیں اللہ نے (یہ احکام) تھارے اُپر فرض کردتا ہیں (۲۳) تے انھاں تیں علاوہ باقی کانٌسر یں تھارا واسطے جائز ہیں

تَبْتَغُوْا بِاَمْوَالِكُمْ مُّحْصِنِيْنَ غَيْرَ مُسٰفِحِيْنَ فَمَا

(اس شرط ور) جے تم انھاں ناں اپٔناں مالٌ سنگ حاصل کریں نکاح غی قید ماں رکھنٔ واسطے (چھٹ گھڑی غی) مستی واسطے

اسْتَمْتَعْتُمْ بِهٖ مِنْهُنَّ فَاٰتُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ فَرِيْضَةً

نیہنہ؛ تے جنھاں بیویاں تیں تم نے فائدو چکیو ہے انھاں ناں ان غو طے کیو وو مہر دیدیو

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْمَا تَرٰضَيْتُمْ بِهٖ مِنْۢ بَعْدِ الْفَرِيْضَةِ

تے اس ماں تھارا ور کوئے گناہ نیہنہ جے تم مہر مقرر ہونٔ تیں بعد کسے گھاٹا باہدا ور راضی ہو جیں

اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿۲۴﴾ وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ

بیشک اللہ تعالیٰ خوب جانٔن آںٌو، حکمت آںٌو ہے (۲۴) تے جس ناں تھارے بچوں ازاد مسلمان بیوی ناںٌ

مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَّنْكِحَ الْمُحْصَنٰتِ الْمُؤْمِنٰتِ فَمِنْ

نکاح کرن غی طاقت نہ وہے وہ تھاری ملکیت غی گولیاں بچوں

مَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِّنْ فَتَيٰتِكُمُ الْمُؤْمِنٰتِ وَاللّٰهُ

کسے مسلمان گولی ناںٌ نکاح کرلئے؛ تے اللہ تعالیٰ

اَعْلَمُ بِاِيْمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِّنْۢ بَعْضٍ فَانْكِحُوْهُنَّ

تھارا ایمان ناں خوب جانٔے تم سارا آپس ماں اک ہی جسا ہیں تے انھاں گولیاں ناںٌ انھاں

بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ بِالْمَعْرُوْفِ

غاں مالکاں کولٌوں اجازت لے غے نکاح کرو تے دستور غے مطابق انھاں غو مہر دیدیو (اس شرط ور)

مُحْصَنٰتٍ غَيْرَ مُسٰفِحٰتٍ وَّلَا مُتَّخِذٰتِ اَخْدَانٍ فَاِذَآ

جے ویہہ نکاح غی قید ماں آ نٔیں جیں، نہ تے کھل مکھلی بدکاری کرتی ویں، تے نہ اولے اولے دوستی لاتی ویں (۲۵) تے جد

بڑیں خرابیں پیدا ہو جیں تھیں تے گولیں وی اینویں کیھنویں نیہنہ بن جاتیں اس واسطے وی تنگڑا قانون ہیں جدوی کائے غیر مسلم کانٌسری جنگ ماں گرفتار ہو جئے سب تیں پہلاں واہ امیر المومنین یا اسلامی حکومت غے حوالے کی جئے فر حکومت ناں اس ماں چار گلاں بچوں کسے اک غو اختیار وہے (۱) چاہوے تے اس ناں یوں ہی آزاد کر چھوڑے (۲) یا مناسب سمجھے تے کجھ فدیو لے غے چھوڑ دیئے (۳) یا اپٔناں قیدی سپاہیاں غا بدلہ ماں آزاد کر چھوڑے (۴) چوتھی شکل یاہ ہے کہ جے کدے یا ہی گل بہتر سئی وہے تاں اس ناں گولی بنٔا غے مجاہداں ماں بنڈ چھوڑے، تے جچر توڑی واہ کسے ایکنٔ غی گولی نہ بن جئے اچر توڑی کسے شخص واسطے اس ناںٌ ہتھ لانٌوں جائز نیہنہ ہوتو، تے جسو یلے اسی کالسری کسے غی گولی بنا دتی جئے فر اس شخص تیں علاوہ کسے دوجا ناں اس ناںٌ ہم بستری قطعاً جائز نیہنہ ہوتی چارے قضا جے کدے کوئے اس ور زیادتی کرے تاں اس ناں واہی سزا دتی جئے جہڑی دوجی کسے مسلمان کانٌسری ناںٌ زیادتی ور دتی جئے بلکہ کسے غی ملکیت ماں دے دینٔ تیں بعد امیر المومنین یا اسلامی حکومت وی اس ناں واپس نیہنہ لے سکتی، صرف اس شخص ناں اس ناںٌ ہم بستری جائز وہے جس غی ملکیت ماں واہ وہے، ہاں! جے کدے وہ ہی آپے اس غو کسے دوجا ناںٌ نکاح کرا چھوڑے تاں واہ ہور گل ہے تے اس کالسری (گولی) ناں جے کدے اپٔناں مالک غے گھر کائے اولاد پیدا وہے تاں واہ اولاد آزاد سمجھی جئے واہ غلام نیہنہ ہوتی سگوں ایسی گولی دی فر گولی نیہنہ رہتی مالک غی وفات تیں بعد اس ناں کسے ناں بیچیو نیہنہ جا سکتو بلکہ واہ وی آزاد سمجھی جئے۔ یوہ ہے وہ سدھار آںٌو ٹھنگ جس ناںٌ بلیں بلیں غلامی غو یوہ سلسلو ہی دنیا تیں اُکل گیو۔

(۲۴) یعنی ان کانٌسر یاں تیں علاوہ جن غی حرمت قرآن ماں یا حدیث ماں بیان ہوئی ہے باقی ہر ایکن کانٌسری ناںٌ نکاح جائز ہے ور اس واسطے وی کجھ شرط ہیں (الف) تم انھاں ناں طلب کریں یعنی باقاعدہ ایجاب تے قبول وہے (ب) تم مہر دینوں وی منیں (ج) جس ناںٌ نکاح کرنوں وہے اس ناں ساری زندگی واسطے نکاح غی قید ماں لیانوں وہے، چھٹ کھڑی واسطے مستی مارنی مقصد نہ وہے جس راز نا ماں یا متعہ ماں یا جس را جاہل لوک حلالہ غا ناں ور کریں یہ سارا طریقہ حرام ہیں (د) تے اک چوتھی شرط اگلی آیت ماں آوے گی جے یوہ نکاح رڑے مدان دو مسلمان گواھاں غے باندے وہے چھپ لکٔ غے دوستی نہ لائی جئے فر قرآن فرماوے کہ جے تم انھاں کالسریاں تیں فائدو چک لیں یعنی ملاقات ہو جئے فر انھاں غو مقرر کیو و مہر ضرور دیو یاہ مہر واسطے اک ہور تاکید ہے تے ناں ہی فرمایو جے مہر اسی چیز وی نیہنہ جے اک واری طے ہونٔ تیں بعد گھٹ بدھ ہو ہی نہ سکے، بلکہ جے کدے نکاح تیں بعد دوئے جی اپنی مرضی تے صلاح مشورہ ناں کجھ کھٹ بدھ کرنوں چاہویں تاں اس ماں کوئے گناہ نیہنہ یاہ انھاں غی مرضی ہے، ات لگیں ہتھیں اک ہور گل وی سمجھتا چلو، اسے آیت تیں اور رحمتِ عالم ﷺ غی کئیاں حدیثاں غی وجہ تیں اہل سنت والجماعت غو اس گل ور اجماع (اتفاق) ہے جے ''متعہ'' حرام ہے ور بدقسمتی ناںٌ اہلِ تشیع غا کجھ فرقا اس ناں مچ ثواب غو کم سمجھیں، متعو اک قسم غو زنا ہے جہڑو پیساں غے بدلے کجھ وقت واسطے کسے کالسری ناںٌ گل کر لی جئے فر وہ وقت پورو ہون ور آپے ختم ہو جئے اس غو ناں نکاح تہر لیں ور کسرا؟ جد کہ اللہ تعالیٰ تاکید ناںٌ فرماوے جے نکاح

أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ

ویہہ نکاح غی قید ماں آجیں فر جے ویہہ کوئے بے حیائی غو کم کریں تاں انھاں واسطے بیویاں غی

مَا عَلَى الْمُحْصَنٰتِ مِنَ الْعَذَابِ ۚ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ

سزا تیں اڈی سزا ہے (گولیاں ناں نکاح کرن غی) یاہ اجازت اُس واسطے ہے جس ناں تھارا بچوں

الْعَنَتَ مِنْكُمْ ۚ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ ۗ وَاللّٰهُ غَفُورٌ

بدکاری غو ڈرو ہے تے جے تم صبر کریں تاں واہ گل تھاراواسطے ملوں ہی سرس ہے تے اللہ تعالیٰ بڑو بخشن آلو

رَحِيمٌ ﴿۲۵﴾ يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ

مچ مہربان ہے (۲۶) اللہ تعالیٰ چاہوے جے تھارا واسطے (اپݨاں حکم) صاف صاف بیان کر دئے تے تمناں

الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ

اُن لوکاں غا طریقا دس دئے جہڑا تھارا تیں پہلاں ہوگیا ہیں تے وہ تھارے اُپر توجہ فرماوے تے اللہ خوب جانݨ آلو

حَكِيمٌ ﴿۲۶﴾ وَاللّٰهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ ۖ وَيُرِيدُ

حکمت آلو ہے ؛ تے اللہ تعالیٰ تھاری توبہ قبول کرنی چاہوے تے ویہہ لوک جہڑا

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوٰتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿۲۷﴾

اپݨی خواہشاں پچھے پیا وا ہیں ویہہ چاہویں جے تم سدّا رستہ تیں بالکل ہی دور جا پُویں

يُرِيدُ اللّٰهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ ۚ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ

اللہ تعالیٰ تھارے اُپروں پہارو پہار ہولو کرنوں چاہوے اور انسان تے کمزور ہی

ضَعِيفًا ﴿۲۸﴾ يٰأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ

پیدا کیو گیو ہے (۲۷) اے ایمان آلیو ! تم آپس ماں اک دوجا غو مالݨ

بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ

انحق نہ کھاؤ سوائے اس تیں جے تھاری آپس غی رضا مندی ناں کوئے سودو

مِنْكُمْ ۚ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ۚ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿۲۹﴾

وہے تے نہ آپس ماں اک دوجا ناں قتل کرو ! یقیناً اللہ تعالیٰ تھارے اُپر مچ مہربان ہے

ساری زندگی غی نیت ور کالسری ناں نکاح غی قید ماں آینوں جئے چھٹ کہڑی واسطے نیہنہ تے اسے توں ہُن مہارا اس رواجی حلالہ غو حکم وی دیکھ لیو، جہڑو نیس تیں بعد طلاق دین غا وعدہ ور کیو جئے ؟!

(۲۵) اس آیت ماں انھاں لوکاں واسطے جہڑا آزاد کالسری نال نکاح کرن غی طاقت نہ رکھتا ویں یعنی انھاں ناں کالسریاں غو مہر تے خرچو پترو نہ سرتو وہے فر ڈر یوہ وی وہے جے جذبات ماں کائے غلطی ہو جئے غی اساں لوکاں ناں اجازت دتی جارہئی ہے جے ویہہ کسے غی گولی ناݪ اس غا مالک کولوں اجازت لے غے نکاح کرلیں کیونجے گولی غو خرچو آزاد کالسری تیں کہٹ وہے ور گولی نال نکاح کرنوں ساری دنیا ماں خاصکر غے عرب ماں بڑی شرمساری غو مندو جیو کم سمجھیو جئے تھو اس غلط سوچ ناں ایمان آلاں غا ذہن توں کڈن واسطے فرمایو اصل شرافت تے بڈیار غو کم ایمان ہے تے تھارے بچوں کس غو ایمان کسو ہے یوہ تے اللہ تعالیٰ ناں ہی پتو ہے فر آدم غی اولاد ہون ماں اور مسلمان ہون ماں تے سارا ایمان آلا اک جیسا ہی ہیں فر اچا نندا ہوݨ غو کے مطلب !! ہاں انھاں گولیاں ناݪ وی نکاح ساری زندگی غی نیت ور وہے چھٹ کہڑی غی مستی واسطے نیہنہ تے نکاح وہے وی گواہاں غے سامنے اعلانیہ وہے چھپی وی دوستی نہ وہے اسے راواہ گولی ایمان آلی ہوݨی وی شرط ہے کافر آزاد کالسری ناݪ جس را نکاح جائز نیہنہ اسے را کافر گولی ناݪ وی نکاح نیہنہ ہوسکتو۔

(۲۶) یعنی نکاح کرن تیں بعد جے کدے یہ گولیں بدکاری کریں تاں انھاں ناں آزاد کالسری غی سزا تیں اڈی سزا دیو تے آزاد کالسری جے نکاح تیں پہلاں بدکاری کرے تاں اس غی سزا سو کوڑا ہیں تے جے کدے نکاح تیں بعد اس ور بدکاری ثابت ہو جئے تاں اس غی سزا سنگساری ہے یعنی پتھر مار مار غے جانوں مار دینوں۔ ور گولی ناں ہر حال ماں پنجاہ ۵۰ کوڑاں (دُراں) غی سزا دتی جئے غی کیونجے سنگساری غی سزا ناں اڈو نیہنہ کیو جاسکتو،۔ گولی ناݪ نکاح کرن غی اجازت تے دتی ور اس آیت ماں اجازت غے باوجود نہ کرن غی ہی رغبت دوائی، جے یاہ اجازت تے اس گلوں ہے جے تم بدکاری ماں نہ جاپیں ور جے کدے صبر کرسکیں تاں گولی ناݪ نکاح نہ کرنوں تے صبر کرنوں ہی چنگی گل ہے علماء نے اس غی حکمت یاہ بیان کی ہے جے گولی ناݪ نکاح کرن ماں آدمی واسطے یاہ اوکھت ضرور پیش آجے کہ اس غی اولاد اس گولی غا مالک غی غلام منی جئے۔ واللہ اعلم

(۲۷) اُپر زنا غی سزا، فر عورتاں غا حقوق تے انھاں کالسریاں غو ذکر تھو جنھاں ناݪ نکاح جائز نیہنہ ان بچوں ہو سکے تھو جے کوئے حکم آزاد طبیعت ناں اوکھو سہئی لگتو، اس ور عمل کرنوں مشکل دستو، ان ترے آیتاں ماں مچ پیارا تے رسیلا انداز ناݪ انھاں حکماں غیں کجھ مصلحت بیان فرما غے انسان غا ذہن ناں انھاں ور عمل کرن واسطے تیار کیو گیو ہے سب توں پہلاں یوہ احساس دوایو جے اللہ تھارو خیر خواہ ہے وہ تمناں پہلاں نبیاں غا طریقہ تے انھاں غا حالات دسے تانجے تم انھاں ور عمل کرغے اس غی رحمت غا مستحق ہوجیں تے یہ سارا کم بڑا اچا تے سچا نبیاں آلا کم ہیں جن ور چل غے بندو اپݨاں مالک تو ڑی پج سکے فر سب کجھ جانن آلی ذات وی اللہ تعالیٰ ہی غی ہے وہ ہی جانے جے تمناں کہڑو حکم دینوں بہتر ہے وہ بڑی حکمت آلو ہے وہ جس گل غو تے جس کم غو وی حکم دیئے اس ماں حکمتاں غا سمندر چھپا واویں، اس غا مقابلہ ماں ویہہ نفسانی خواہشاں غا پجاری جہڑا دین غے خلاف تھارا ذہن ماں اِیاں، اُواں غی گل با ہن غی کوشش کریں یہ کوئے وی ویں ور ہیں تھارا دشمن یہ تے تمناں خدائی رستہ تیں مُچ ہی دور پہچا دیݨوں چاہویں باقی رہئی گل حکماں غا اوکھا یا سوکھا ہون غی تے اللہ تعالیٰ تھارے اپر مچ ہی مہربان ہے وہ تے تمناں دیئے ہی تاݪ تاݪ غے سوکھا حکم اور یاہ چاہوے جے تھارو پہار ہولو وہے تم کسے اوکھت ماں نہ پے جیں اس نے تے آپ انسان ناں کمزور پیدا کیو ہے فر وہ اوکھا حکم اس ناں کد دے سکے! اس غا سارا حکم سوکھا سوکھا تے حکمت ناݪ بہریا واہیں تے الحمدللہ اس غا بنداں نے دنیا غا کوناں کوناں ماں اپݨاں مالک غا حکماں ور عمل کرغے دسیو جے یہ آسان ہی ہیں کسے جگہ اوکھا نیہنہ لگتا وللہ الحمد۔

وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَّظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيْهِ

تے جہڑو آدمی حدوں بدھ غے ظلم ناں اسو کرے غو اس ناں تے ہم نیڑے ہی اگ ماں

نَارًا ۭ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَي اللّٰهِ يَسِيْرًا ۝ اِنْ تَجْتَنِبُوْا

لادیاں غا تے یوہ اللہ تعالیٰ واسطے اسان ہی ہے (۲۸) جن گناہاں تیں تمناں ٹھاکیو جئے

كَبَاۗىِٕرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ

اگرتم انھاں بچوں بڑاں بڑاں گناہاں تیں بچتار یہنہ غا تاں ہم تھاریں (نکیں نکیں) بدیں معاف کردیاں غا تے ہم

مُّدْخَلًا كَرِيْمًا ۝ وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ

تمناں عزت آلی جگہ ماں داخل کردیاں غا (۲۹) تے تم اُس چیز غی ریس نہ کرو جس ماں اللہ تعالیٰ نے تمناں ایکن دوجا ور

عَلٰي بَعْضٍ ۭ لِلرِّجَالِ نَصِيْبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوْا ۭ وَلِلنِّسَاۗءِ

فضیلت دتی ہے مڑداں واسطے انھاں غی کمائی غو حصو ہے تے کالسریاں واسطے

نَصِيْبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ۭ وَسْـَٔـلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ ۭ اِنَّ

انھاں غی کمائی غو حصو ہے ؛ تے تم اللہ تعالیٰ کوں اس غو فضل منگو بیشک

اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِــيْمًا ۝ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا

اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ناجانن آلو ہے (۳۰) تے ہم نے ہر ایکن واسطے وارث مقرر کر چھوڑیا ہیں اس وراثت غا جہڑی

تَرَكَ الْوَالِدٰنِ وَالْاَقْرَبُوْنَ ۭ وَالَّذِيْنَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ

ماں باپ تے رشتیدار چھوڑیں تے جھاں لوکاں ناں تم نے معاہدو کیو وو ہے

فَاٰتُوْھُمْ نَصِيْبَھُمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ شَهِيْدًا ۝ ع ۸ ۲

انھاں ناں ان غو حصو دیدیو یقیناً اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ور گواہ ہے (۳۱)

اَلرِّجَالُ قَوّٰمُوْنَ عَلَي النِّسَاۗءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ

مڑد کالسریاں غا مقدم ہیں اس گلوں جے اللہ تعالیٰ نے انھاں ناں اک دوجا

بَعْضَھُمْ عَلٰي بَعْضٍ وَّبِمَآ اَنْفَقُوْا مِنْ اَمْوَالِهِمْ

ور فضیلت دتی ہے تے اس گلوں جے مڑداں نے اپنوں مالں خرچ کیو ہے

(۲۸) سورت پاک غا شروع ماں سارا انساناں ناں اک کنبو بیان فرمانغے ایکن دوجا نال ہمدردی کرن غی تعلیم دتی گئی تھی، فرخصوصیت ناں انساناں ماں ذری لسی جان آلا یتیماں تے کالسریاں ور رحم کرن تے ان غا حق ادا کرن غو حکم تھو ہن ہر اک انسان غا مال تے اس غی جان غی حفاظت غا بارہ ماں کجھ حکم فرمایا جار ہیا ہیں فرمایو آپس ماں ایکن دوجا غو مال ''باطل طریقاں ناں'' نہ کھاؤ تے ''باطل'' ہر وہ طریقو ہے جس ناں شریعت نے ناجائز کہیو ہے سود، جوو، سٹو، دغو، چھل بل، رلو وغیرہ سارا اس ماں داخل ہیں تے سارا ہی حرام ہیں ور جے کدے آپس ماں بپار کرغے منافعو کھٹیو جئے تاں یوہ منافعہ غا طور ور اک دوجا غو مالں کھانوں جائز ہے بس شرط یاہ لائی جے واہ تجارت وہے تے وہے وی رضا مندی ناں، لہٰذا وہ طریقو جسماں بپار ہی نہ وہے اس ناں تجارت نہ سمجھیو جاتو وہے یا آپس ماں رضا مندی نہ وہے، وہ منافعو وی حرام ہے تے مجبوری غی رضا مندی غو وی کجھ اعتبار نیہنہ جس را کوئے سارا شہر بچوں خرید غے اپنے کوٹے چاولاں غو ٹھیر لالئے جس ناں چاول مہینگا ہوجیں فر اس کوںوں کوئے راضی خوشی مہنگ پہائی ناں چاول خرید لئے تے یاہ رضا مندی کیو نجے مجبوری غی رضا مندی ہے اس گلوں یوہ منافعو وی اس بپاری واسطے جائز نیہنہ رہ سیں مفسراں نے لکھیو ہے جے حدیث تے فقہ ماں بپار اور تجارت بلکہ مزوری غا وی جتنا مسئلا حرام حلال غا بیان ہویا ہیں ویہہ حقیقت ماں اسے آیت غی تشریح ہیں، یوہ حکم مال غا بارہ ماں تھو فر جان غی حفاظت واسطے فرمایو، ''تم اپناں آپ ناں قتل نہ کرو'' اس لفظ غی تفسیر دو طرح آئی ہے اک تے یاہ جے آپس ماں ایکن دوجا ناں قتل نہ کرو، اپناں پہائیاں غو خون نہ کرو تے دوجی تفسیر یاہ وی ہے جے خودکشی نہ کرو، حضرتِ عمرو ابن العاصؓ ناں اک واری سفر ماں غسل غی ضرورت ہوگئی انھاں نے تیمّم کر غے نماز پڑھائی کیو نجے ات ٹھنڈ مچ ہی زیادہ تھی سفر تیں بعد یاہ گل دربارِ رسالت توڑی پجی تے جد آپؐ نے انھاں ناں تیمّم کرن غی وجہ پچھی تے انھاں نے عرض کی جے ٹھنڈ اتنی زیادہ تھی کہ جے کدے غسل کرتو تاں خطرو تھو جے مرہی جاتو حالانکہ اللہ تعالیٰ نے فرمایو ہے اپناں آپ ناں قتل نہ کرو اس ور رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم مشکڑایا ور انھاں ناں ہور کجھ نیہنہ فرمایو جس توں پتو لگو جے آیت ماں خودکشی غی گل وی داخل ہے (مسند احمد، ابو داؤد) اگلی آیت ماں اتناں صاف حکم تیں بعد وی جہڑا لوک نافرمانی کریں انھاں واسطے دڑ ہے جے فر انھاں غو ٹھکانوں جہنم ہے تے انھاں ناں جہنم ماں سٹوں اللہ تعالیٰ واسطے کوئے مشکل نیہنہ ویہہ نس پج غے یا چال چلاکی ناں اس غا قہر تیں بچ نیہنہ سکسیں۔

(۲۹) اس آیت غی دو طرح تفسیر بیان ہوئی ہے اک یاہ جے جہڑو آدمی بڑاں گناہاں تیں بچتو رہ غو نالے نیک کم کرتو رہ غو فر اس تیں جہڑا نکا نکا گناہ ہوجیں غا اللہ تعالیٰ ان نیکیاں ناں تے بڑاں گناہاں تیں باز رہن غی وجہ تیں اس غا نکا گناہ معاف فرما دیئے غو ان غی پچھ نیہنہ ہوسیں تے یاہ گل قرآن حدیث دواں ماں کئیں جگہیں بیان ہوئی ہے تے دوجی تفسیر یاہ کیگئی ہے جے جسو یلے انسان کسے بڑا گناہ غو ارادو کرلئے جس را مثلاً بدکاری غو ارادو کرلئے فر وہ اس واسطے اپناں ہتھاں، پیراں، اکھاں، کناں، جیبھ تے دماغ وغیرہ ناں کم ماں لیاوے یاہ انھاں ساراں ہی ہنگواں غی بدکاری ہے اکھ غی بدکاری دیکھنو، پیراں غی بدکاری ٹرغے جانوں، دماغ غی بدکاری اس غو پلانں بنانوں سوچنوں وغیرہ ور جے کدے اس ناں اصل بڑا گناہ یعنی بدکاری توں پہلاں ہی توبہ غی توفیق ہوجئے اور وہ بدکاری تیں توبہ کرلئے تاں اس غا یہ نکا گناہ جہڑا ہتھاں، پیراں، اکھاں، وغیرہ توں ہووا تھا یہ وی معاف ہوجیں غا اس را بڑا گناہ تیں جہڑو بچ گیو اس غا یہ نکا گناہ معاف ہوگیا۔ یاہ تفسیر دراصل حضرت حضرتِ ابن عباسؓ نے حضرت ابو ہریرہؓ غی ایکن حدیث ور سورت نجم غی آیت ۳۲ غی کی تھی حضرت سدّی تے دوجا علماء نے ات وی یاہی تفسیر کی کیو نجے دواں آیتاں غو مضمون رلتو ملتو ہے (معالم التنزیل، بخاری) رہئی یاہ گل جے گناہ کبیرہ تے صغیرہ کا نہہ ناں کہاں غا؟ اس بارہ ماں بہت کجھ بیان ہویو ہے اسان جئی گل یاہ ہے جے جس کم ناں کرن واسطے قرآن حدیث ماں تاکید آئی ہے اس ناں نہ کرنوں یوہ کبیرو گناہ ہے تے جس غا کرن یا نہ کرن غی اتنی تاکید نیہنہ اس غے خلاف کرنوں یوہ وی گناہ تے ہے ور کبیرو نیہنہ بلکہ یوہ صغیرو گناہ ہے واللہ اعلم

فَالصّٰلِحٰتُ قٰنِتٰتٌ حٰفِظٰتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ ؕ

فر نیک عورت ویہہ ہیں جہڑیں فرمانبرداری کرن آلیں ویں، خاوندغی پچھوکنڈی حفاظت کرن آلیں ویں، اللہ غی حفاظت نال

وَالّٰتِیْ تَخَافُوْنَ نُشُوْزَهُنَّ فَعِظُوْهُنَّ وَاهْجُرُوْهُنَّ

تے ویہہ بیویں جنھاں غی نافرمانی تیں تم ڈریں تم انھاں ناں سمجھاؤ تے انھاں غی بچھائی کنی

فِی الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوْهُنَّ ۚ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوْا

کر چھوڑو، تے انھاں ناں مارغی سزادیو، فر جے ویہہ تھاری فرمانبرداری کر لیں تاں تم انھاں واسطے کوئے

عَلَيْهِنَّ سَبِيْلًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيْرًا ﴿۳۴﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ

بہانوں نہ لوڑو بلاشبہ اللہ سب تیں اُپر ہے، بہت بڑو ہے (۳۲) تے (اے مسلمانوں!) جے تمناں دواں جیاں

شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوْا حَكَمًا مِّنْ اَهْلِهٖ وَحَكَمًا مِّنْ

غے بشکار بکھیڑا غو خطرو وہے تاں تم اک تریاکل مڑد غا خاندان تیں تے اک تریاکل عورت غا خاندان تیں

اَهْلِهَا ۚ اِنْ يُّرِيْدَآ اِصْلَاحًا يُّوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا ؕ اِنَّ اللّٰهَ

مقرر کر لیوا گر ویہہ دوئے صلاح کرنی چاہویں غا تاں اللہ تعالیٰ دواں ماں اتفاق پیدا کر دئے غو بیشک اللہ

كَانَ عَلِيْمًا خَبِيْرًا ﴿۳۵﴾ وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوْا بِهٖ شَيْـًٔا

خوب جانن آلو خبر رکھن آلو ہے (۳۳) تے اللہ تعالیٰ غی عبادت کرو! اور کسے چیز ناں اس نال شریک نہ کرو!

وَّبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَّبِذِی الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ

تے ماں باپ نال نیک سلوک کرو! تے قرابت داراں نال، تے یتیماں نال تے مسکیناں نال

وَالْجَارِ ذِی الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْۢبِ

تے نیڑے غاں گوانڈیاں نال تے دور غاں گوانڈیاں نال اور کوتے بیسن آلاں نال

وَابْنِ السَّبِيْلِ ۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا

تے مسافراں نال تے اپناں غلاماں تے گولیاں نال (۳۴) بیشک اللہ تعالیٰ

يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُوْرَا ﴿۳۶﴾ الَّذِيْنَ يَبْخَلُوْنَ

بڈیار کرن آلا تے کھمنڈی ناں پسند نیہنہ کرتو؛ جہڑا لوک آپ وی بخل کریں

(۳۰) یعنی پیدائشی طورور دو جاور جہڑو 'باھدو' عطا کیو ہے۔ جسرا کالسری ناں اولاد غی پیدائش تے اس غی تربیت غو کم دتو جد کہ مڑدناں ذری ڈاھڈا ہنگوادے غے دو جا مشقت غا کم دتا یا مڑداں، کالسریاں ناں آپس ماں کسے ناں اچو، کسے ناں مندرو، کسے ناں کالو گورو بنا یو، ان چیزاں ماں آپس ماں ریس کرنی، حرص کرنی، رشک وحسد کرنوں کوئے عقل مندی غو کم نیہنہ نہ اس غو قرب حاصل ہون ماں کوئے دخل ہے، نیک کم تے مڑد کرے یا کالسری دواں ناں اپناں کیا غو ثواب لبھے، اسی گل قطعاً نیہنہ جے مڑد، مڑد ہون غی وجہ تیں اللہ غی رحمت، بخشش تے جنت غا زیادہ مستحق ویں تے کالسریں، کالسریں ہون غی وجہ تیں اس غی رحمت توں محروم ویں لہذا آپس ماں رشک تے ریس کرن اور دعا منگن بُغی جہڑی چیز ہے واہ ہے نیک عمل غی توفیق، اللہ غو فضل کٹھن غی تاہنگ! باقی کہاٹا باھدا تے اللہ نے اپناں علم اور حکمت غے مطابق رکھیا ہیں اور ویہہ بالکل مناسب رکھیا ہیں کیونجے وہ ہی ہر چیز تیں واقف ہے جے تم غور کریں غا تاں تم ناں صاف دسے غو جے اس تعلیم غے ذریعہ اللہ نے اپناں بنداں ورچ اُحسان کیو ہے اس نال انسان ناں احساس کمتری جسا خطرناک روگ تیں بچالیو ہے، جہڑو اک لاعلاج مرض ہے کیونجے مندرو پہانویں ساری زندگی سڑتو رہ وہ اچو نیہنہ ہوسکتو، تے نہ اچو کڑھن نال کدے مندرو ہوسکے۔ ہاں! اس سڑن کڑہن نال احساس کمتری غی بیماری دواں ناں لگ جئے غی، تے اس راغی ریس اور تاھنگ نال دنیا آخرت غی کائے کامیابی نیہنہ نصیب ہوسکتی سبحان اللہ! یاہ اسلام غی تعلیم ہے دوجے پاسے انھاں مذھباں وروی اک نظر مارلیو ہاں جہڑا کیہنہ جے کالسری کدے جنت غی مستحق نیہنہ ہوسکتی کیونجے واہ کالسری ہے (منوسمرتی) الا واہ بچاری کرے کے روئے یا پٹے آخر جنت ماں کسرا جئے!؟۔

(۳۱) یعنی مڑد، کالسری ہر ایکن واسطے ہم نے وراثت ماں حصو مقرر کر چھوڑیو ہے تے ہر ایکن واسطے وارث وی طے کر چھوڑیاں ہیں جے کون کس غو وارث وہے غو، تے اس بنڈ ماں جے کدے ہم نے مڑدناں دوہرو حصو دتو اور کالسری ناں ہکرو تے یوہ بالکل انصاف غے مطابق ہے عقل غو وی یوہی تقاضو ہے کیونجے کالسری غو سارو خرچو پتر و تے مڑد غے متھے ہے جد کہ کالسری غے مٹے تے اپٹوں خرچو وی نیہنہ۔ بہرحال وارث یہ ہی ہیں جہڑا اللہ نے بیان کردتا انھاں ناں ہی وراثت ماں حصو لبھے غو باقی جنھاں لوکاں نال عہد معاہدو ہوو وہے یا کسے ناں چھولی لی وی اولاد بنا یو وو ہے اس ناں وراثت بچوں کجھ نیہنہ مل سے انھاں ناں جس نے جو کجھ دیٹوں وہے وہ اپنی زندگی ماں اپنے ہتھیں دیدیئے یا فر وصیت کر جئے، وصیت ماں اس ناں مل جئے غو وراثت ماں نیہنہ وهذا اعلى انها ليست بمنسوخة كما ذهب اليه ابن جرير وغيره آیت پاک غی یاہ اک تفسیر ہے اس توں علاوہ کجھ ہوروی تفسیر بیان ہوئی ہیں جن غی ات گنجائش نیہنہ۔

(۳۲) مسیں اپر بیان ہویو تھو جے روحانی درجہ تے اللہ تعالیٰ غا قرب غا لحاظ نال مڑد کالسری دوئے بروبر ہیں جسرا مڑداں غیں نماز، روزہ، حج، وغیرہ قبول ویں اسے را کالسریاں غیں وی ساری عبادت قبول کی جیں، ہُن ات یوہ بیان ہورہیو ہے جے مڑد کالسری غی یاہ برابری دنیاوی معاملاں ماں نیہنہ ہے، دنیا غا انتظام ماں تے مڑد کالسریاں ورنگران تے انھاں غا سروندکرن آلا ہیں، قرآن کریم اس غیں دو وجہ بیان کرے، اک تے یاہ جے پیدائشی طورور اللہ نے مڑدناں کالسری توں تگڑا ہنگوادتا ہیں۔ دواں غیں ذمہ واریاں ماں وی مڑد غے متھے ویہہ کم ہیں جہڑا ذری جُھدی تے اوکھت نال کیا جیں تے دوجی گل یاہ جے زندگی غا اس پیڈاں ماں اللہ نے یاہ ذمہ واری مڑد غی رکھی ہے جے وہ بیوی ناں مہر دیئے، اس غا روٹی، کپڑا تے باقی خرچہ پترا غو انتظام کرے، ہُن زندگی تاں ہی مزیدار ہوسکے جے بیوی خاوند غی جائز گل من غے چلے، فر قرآن شریف نیک کالسریاں غیں کجھ صفت بیان کرے جے ویہہ اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غا حکم منن آلیں ویں، اپناں خاوند غی وی اطاعت کریں، خاوند غی پچھوکنڈی اس غی جائداد، عزت تے اولاد غی حفاظت کرن آلیں ویں اس غا مال ماں تے عزت ماں خیانت نیہنہ کرتیں کیونجے اللہ نے انھاں ناں یوہی حکم دتو ہے تے یوہ سب کجھ اللہ غی توفیق نال کریں، یہ شریف تے نیک کالسریں ویں، فر قرآن اُن شریف کالسریاں غا مقابلہ ماں ذری کوڑی طبیعت آلیں بینگرو قسم غیں ان من کالسریاں غا سدھار واسطے کجھ حکم دیئے، جے جنھاں کالسریاں غی نافرمانی غو تمناں پکو یقین ہوجئے انھاں واسطے پہلی گل تے یاہ ہے جے تم انھاں ناں نصیحت کرو، سمجھاؤ، من جئیں تاں گل مکی! تے جے کدے نصیحت غو اثر نہ وہے تاں بچھائی کنی

کر چھوڑو ورا پنّاں ہی کہر ماں (کمافی الحدیث) تے حضرت ابنِ عباسؓ فرمانویں جے بچھائی اکو رکھے ور کنڈ موڑ غے سوئے تے گل نہ کرے (ابن کثیر، بصاص) تے جے کدے اس نالؔ وی گل نہ بنّے تاں کجھ چنڈ پٹوکو وی کرے ور حضرتِ علیؓ فرمانویں جے اس غی اجازت اس ویلے ہے جد ہور کوئے چارو ہی نہ چلتو وہے (تفسیر کبیر) تے رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو: واہ مار جائز نیہنہ جس نالؔ سرولؔ چڑھ جئے یا ہڈی ٹُٹ جئے (مسلم شریف) اس غی تشریح کرتاں حضرت ابنِ عباسؓ نے فرمایو: مسواک جتنی لکڑی نالؔ مار سکے اس تیں بڑی نالؔ نیہنہ (البحر المحیط) تے منہ ور مارنوں جائز ہے ہی نیہنہ، خیر فر جے کدے واہ سدا رستہ ور آ جے تاں تنگ کرن واسطے یا طلاق واسطے ہُنؔ ہٹ مٹ بہاناں نہ لوڑ تو پھرے تے یاہ گل وی یاد رکھے جے میرو مالک میرا دل غاں رازاں تے پہیتان ناں وی جانّے۔ آخر ماں اس بکھی وی اشارو فرمایو جے جہڑا لوک بیویاں کولؔوں اپنّی فرمانبرداری کرانی چاہویں تے اس غی کوشش وی کرتا رہینہ ویہہ ذری یاہ وی سوچ لیں جے انھاں نے اپنّاں مالک؛ اچی شان آلاؔ رب غی کتنی فرمانبرداری کی ہے!؟ سبحان اللہ! دواں جیئیاں غی زندگی ناں سدا بہار بنانؔ واسطے یہ ہیں قرآنی تعلیم ہُنؔ ویہہ لوک آپے اپنّوں حساب لے لیں جہڑا گل گل ورگانؔ، سوٹی، مُکو بلکہ طلاق توڑی پُج جیں۔

(۳۳) یعنی جے کدے گل بوآ تیں باہر آ جئے، تے دوئے جی ساریاں کوششاں غے باوجود کوئے نمیڑو نہ کر سکیں، فر اے مسلمانوں! نانّے اسلامی مملکت غیو ذمہ وارو! تم دو تریاکلؔ تیار کرو! اک بیوی غا خاندان غو دو جو مرد غا خاندان غو یہ دو تریاکلؔ دواں جیئیاں کولؔے جائیں تے دواں ناں چنگی طرح سمجھاویں، جے کدے میاں بیوی دواں ماں اخلاص وہے غو، دواں غا دل ماں رلؔ ملؔ غے رہن غی تاھنگ وہے غی نانّے یہ دوئے تریاکل وی سکا کھڑ پیچ نہ ویں، انھاں غا دل ماں وی اس نا اتفاقی تے انھان غا گہر اُجڑن غو درد وہے غو اور یہ وی اخلاص نالؔ دواں ناں اک کرن غی کوشش کریں غا فر اللہ تعالیٰ اپنّاں فضل نالؔ دواں غا دلاں ناں جوڑ چھوڑے غو، دلاں ماں مہر محبت کہل چھوڑے غو وہ سب کجھ جانن آلو، دلاں غا رازاں غو واقف کار ہے اس واسطے دل جوڑنا کے مشکل ہیں!؟ فائدو: اس آیت ماں مسلماناں ناں انھاں مکار کھڑ پنچاں توں وی ہشیار کیو گیو ہے جہڑا تریاکلی غا پڑدہ ماں دواں جیئیاں ماں ہور بکھیڑو کر غے اپنی منافقت آلی کھڑ پیچی غی مُچھ بیٹھتا رہینہ۔

(۳۴) گل شروع سورت تیں کنبہ غا آپسی حقوق تے آپس ماں چنگا سلوک غی چل رہئی ہے ہُنؔ ان حقوق '' غی درجہ بندی،، بیان ہو رہئی ہے. انسان ور سب تیں پہلو حق تے اپنّاں مالک غو ہے، جے وہ اپنّاں مالک غی عبادت کرے اس غا دسیا وا رستہ ور چلے تے اس غی عبادت ماں، اس غی ذات ماں تے اس غی صفتاں ماں کسے ناں سنجھیالی (شریک) نہ بنّاوے اللہ تعالیٰ غا سارا دین ور عمل کرے اس غی کتاباں تے اس غا نبیاں غا دسیا وا قانوناں ور عمل کرے دو جو حق ماں باپ غو بیان فرمایو جے وہ انھاں نالؔ چنگا توں چنگو سلوک کرے فر نیڑے غا گوانڈی غو، وہ رشتیداری غا لحاظ نالؔ نیڑے غو وہے۔ یا دین غا لحاظ نالؔ یا گہر غا پینڈاں غا لحاظ نالؔ! فر دور غا گوانڈی غو، دوری پَہانویں رشتیداری ماں وہے پَہانویں مذہب ماں، پَہانویں کہر غا پینڈاں ماں! رحمتِ عالم ﷺ نے مختصر لفظاں ماں اس غی تفسیر اس را کی: جے گوانڈی ترے قسم غو وہے، اک وہ گوانڈی جس غا ترے حق ویں، گوانڈ غو، رشتیداری غو، اسلام غو، دوجے وہ گوانڈی جس غا دو حق ویں گوانڈ غو تے اسلام غو، تیجے وہ جس غو اکو ہی حق وہے یعنی گوانڈ غو تے یوہ غیر مسلم گوانڈی وہے (رواہ ابونعیم) فر نالؔ آلاؔ سنگی غو! وہ مجلس غو سنگی وہے، یا سفر غو سنگی، یا ہور کسے را نالؔ رہن آلو وہے فر انسان ور مسافراں، غلاماں، تے گولیاں غو حق ہے انھاں ساراں غو حق یوہ ہے جے انھاں نالؔ چنگو برتاکیو جے۔

(۳۵) اتوں ہُنؔ ویہہ گل بیان ہو رہئی ہے جن غی وجہ تیں انسان دوجاں غو حق ادا کرن تیں پچھے رہ جے انھاں ماں پہلو آدمی وہ بیان ہو و جہڑو مُختَال وہے مختال عربی ماں اس آدمی ناں کہیو جے جہڑو غریب گوانڈیاں رشتیداراں تے یتیماں وغیرہ نالؔ گل کرنی اپنی شان غے خلاف سمجھے، اس نالؔ اس ناں اپنی توہین سہئی وہے اسا آدمی ناں ہم بڈیار کرن آلو کہہ سکاں، تے دوجو فَخُوۡر ہے فخو راس

وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَآ اٰتٰهُمُ اللّٰهُ

تے لوکاں ناں وی کنجوسی غی پٹی پڑھانویں نانّے اللہ نے انھاں ناں جو کجھ اپنّاں فضل نالؔ دتو وو ہے

مِنْ فَضْلِهٖ ۗ وَاَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا مُّهِيْنًا ﴿۳۷﴾

اس ناں چھپانویں تے ہم نے اساں کافراں واسطے ذلیل کرن آلو عذاب تیار کیو وو ہے (۳۵)

وَالَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُوْنَ

تے ویہہ لوک جہڑا اپنّوں مالؔ لوکاں ناں دسن واسطے خرچ کریں تے ایمان نہ اللہ تعالیٰ ور

بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۗ وَمَنْ يَّكُنِ الشَّيْطٰنُ لَهٗ قَرِيْنًا

لیانویں تے نہ آخرت غا تہاڑا ور (یہ سارا شیطان غا سنگی ہیں) تے جس آدمی غو سنگی شیطان ہو جئے

فَسَآءَ قَرِيْنًا ﴿۳۸﴾ وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ

وہ تے مچ پہیڑو سنگی ہے؛ تے انھاں ناں کے ہو جاتو جیکدے ویہہ اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان

الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوْا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيْمًا ﴿۳۹﴾

لے آتا تے اللہ تعالیٰ غا دتا وا بچوں (اس غا رستہ ماں) خرچ کرتا تے اللہ تعالیٰ انھاں ناں خوب جانن آلو ہے (۳۶)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ۚ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً

بیشک اللہ تعالیٰ اک ذرہ غے برابر وی ظلم نیہنہ کرتو جیکدے اک نیکی وہے تاں اُس ناں

يُّضٰعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَّدُنْهُ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿۴۰﴾ فَكَيْفَ

کئیں گنا بدھا چھوڑے تے اپنے کولوں بہت زیادہ ثواب دئے (۳۷) تے کے وہے غو اس ویلے

اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيْدٍ وَّجِئْنَا بِكَ

جد ہم ہر اک اُمت بچوں (اس ور) اک اک گواہ لے آواں غا تے تم ناں (اے نبیؐ) انھا ساراں

عَلٰى هٰٓؤُلَآءِ شَهِيْدًا ﴿۴۱﴾ يَوْمَئِذٍ يَّوَدُّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

ور گواہ بنّا غے پیش کراں غا (۳۸) اس تہاڑے کافر لوک اور ویہہ لوک جھاں نے

وَعَصَوُا الرَّسُوْلَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ ۗ وَلَا يَكْتُمُوْنَ

رسولؐ غی نافرمانی کی یاہ تاھنگ کریں غا جے افسوس! کدے انھاں نالؔ زمین برابر کر دتی جاتی تے ویہہ اللہ تعالیٰ

ناں کہیو جے جہڑو دوجاں ناں آکڑ دستورہ تے دبادبا غے رکھنو چاہوے یعنی متکبر کٹھور قسم غو وہے تے تیجے ویہہ لوک جہڑا آپ وی اللہ غا رستہ ماں کجھ نہ خرچ کریں نہ علم غا دو حرف کسے ناں دسیں یعنی مالؔ دولت علم ہر کئیں ماں آپ وی کنجوسی کرن آلا ویں تے لوکاں ناں وی یوہی سبق دیتا رہینہ روایتاں ماں آوے جے یوہ کم کرن آلا خاصطورر یہودی تھا جہڑا کنجوسی تیں وی بدھ غے مالؔ دولت تے علم ناں لوکاں تیں چھپاتاں رہینہ تھا۔ فرمایو: اساکم کرن آلو کوئے وی وہے اللہ تعالیٰ ناں اُس نالؔ کوئی محبت نیہنہ بلکہ اجیاں متکبراں، کہمنڈیاں واسطے تے اللہ تعالیٰ نے ذلیل کرن آلو عذاب تیار کیو وہے تانجے یہ دنیا ماں اپنا آپ ناں اُچیچا سمجھن آلا آخرت ماں ساراتیں تھلے تے نندہ ہوغے رہینہ۔

ع ٩ ٤

اللّٰهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ

تیں کائے گل چھپا نیہنہ سکیں غا (۳۹) اے ایمان آلیو! تم نشہ غی حالت ماں نماز

وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى حَتّٰى تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا

غے نیڑے نہ جاؤ، اچر توڑی جے تم سمجھ جیں کہ تم کے کہہ رہیا ہیں، تے نہ ناپاکی غی حالت ماں

عَابِرِيْ سَبِيْلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوْا ۭ وَاِنْ كُنْتُمْ مَّرْضٰٓى اَوْ

چِر توڑی کہ تم نہا نہ لیں ور راہ ٹُرتاں (۴۰) تے جے تم ماندا ویں یا تم

عَلٰي سَفَرٍ اَوْ جَاۗءَ اَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ الْغَاۗىِٕطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ

سفر ماں ویں یا تھارا بچوں کوئے پیشاب چہاڑا تیں آیو وہے یا تم بیویاں کوٹے

النِّسَاۗءَ فَلَمْ تَجِدُوْا مَاۗءً فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوْا

گیا ویں فر تمناں پانٔی نہ لبھے تاں تم پاک مٹی نالؔ تیمّم کر لیو، یعنی اس نالؔ

بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيْكُمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُوْرًا ﴿٤٣﴾ اَلَمْ

اپناں منہ تے ہتھاں غو مسحو کر لیو! بیشک اللہ تعالیٰ معاف کرن آلو، بخشن آلو ہے (۴۱) (اے نبیؐ) کیوں!

تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ اُوْتُوْا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتٰبِ يَشْتَرُوْنَ الضَّلٰلَةَ

تم نٔے نیہنہ تکیو! جے جنھاں لوکاں ناں کتاب غو کجھ حصو دتو گیو تھو ویہہ گمراہی مُلّیں لے رہیا ہیں

وَيُرِيْدُوْنَ اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيْلَ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَاۗىِٕكُمْ

تے یوہ چاہویں جے تم وی گمراہ ہوجئیں تے اللہ تعالیٰ تھاراں دُشمناں ناں چنگی طرح جانٔے

وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا ڭ وَّكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيْرًا ﴿٤٥﴾ مِنَ الَّذِيْنَ

تے اللہ تعالیٰ سُدوہے حمایت کرن واسطے تے اللہ کافی ہے مدد کرن واسطے (۴۲) جہڑا لوک یہودی ہیں

هَادُوْا يُحَرِّفُوْنَ الْكَلِمَ عَنْ مَّوَاضِعِهٖ وَيَقُوْلُوْنَ سَمِعْنَا

انھاں بچوں کجھ اساوی ہیں جہڑا گلاں ناں اپنٔی جگہ تیں ہٹاتا رہینہ، تے کہینہ جے ہم نٔے سُنیوں

وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَّرَاعِنَا لَيًّۢا بِاَلْسِنَتِهِمْ

ور منیوں نیہنہ، اور توں سُن تتّاں سنایو نہ جئے تے اپنٔی جیبھ پھڈی کر غے

(۳۶) انھاں لوکاں غیں کجھ ہور صفت بیان ہور ہئی ہیں کہ اللہ غا رستہ ماں تے نہ یہ آپ کجھ دیں نہ بسیں لگیں دوجاں ناں کجھ دینٔ دیں، نہ بنداں ہی غا حق ادا کریں، ور شطانی کماں ماں چھڑا لوکاں غا دکھلاوا تے اپنٔی مشہوری واسطے رج غے اپنٔوں مالؔ اڈاتا رہینہ تے یوہ سب کجھ چھڑو دنیا غی چار تہاڑا آلی اس فانی زندگی واسطے کریں اللہ تعالیٰ غی رضا اور آخرت غا ثواب در تے نہ انھاں غو تہان ہے تے نہ انھاں غو اس ور ایمان ہے، اصل ماں اساں لوکاں غو سنگی شیطان وہے تے الاؔ دسو! جس غو سنگی شیطان ہوجئے اُس تیں پہیڑو سنگی اور کون ہو سکے! حالانکہ اللہ تعالیٰ غو بوؤ ہر ویلے کھلو تھو جے کدے یہ بدقسمت کفر شرک چھوڑ غے اللہ تعالیٰ ور تے آخرت ور ایمان لے آتا، اللہ غی رضا واسطے اُس غا دسیا وا طریقہ ور خرچ کرتا تاں انھاں غو کے بگڑ جاتو اس ماں تے انھاں ہی غو پہلو تھو آخر ماں فرمایو جے کوئے گل نیہنہ یہ انھاں غی چار تہاڑا غیں کھیڈ ہیں اللہ ناں یہ چنگی طرح سہئی ہیں، ویلو آنٔ دیو وہ اپنا علم غے مطابق آپ نمیڑو کر دئے غو۔

(۳۷) یعنی وہ اپنٔاں علم غے مطابق جہڑو فیصلو وی کرے غو وہ ٹھیک تے انصاف غے بالکل مطابق ہی وہے غو، اس غی بارگاہ ماں کسے ور ظلم ہو جے یوہ کسرا ممکن ہو سکے! دنیا ماں جد کسے ناں کسے ور لہر چڑھ جے فر اس ناں اس غا چنگا کم وی پہیڑا تے بے قیمت دسنٔ لگ جیں ور اس غی بارگاہ ماں اسی کائے گل ممکن ہی نیہنہ، نہ کسے غی نیکی ضائع وہے غی، نہ کسے غی نیکی کسے دوجاناں دتی جئے غی تے جس نے ایمان قبول کر غے کائے نیکی کی وہے غی فر اس غا دوجا گناہ نالؔ واہ ضائع نیہنہ ہوسیں بشرطیکہ وہ مومن پکو وہے بلکہ اس غی بارگاہ غا فضل و کرم غو تے یوہ حال ہے جے وہ ایکنٔ نیکی غو کیئں کیئں حصا بدھ ثواب دیئے غو سگوں حساب تیں علاوہ اپنٔی بارگاہ تیں خاص ثواب وی دیئے غو!

(۳۸) یہ گواہ ہر ایکنٔ امت غا نبی ویں غا، جہڑا اس گل غی گواہی دیں غا جے ہم نے اللہ غا حکم صاف صاف پہچا چھوڑیا تھا تے رحمتِ عالم ﷺ وی اپنٔی امت تے اپنٔی قوم ور گواہی دیں غا جے میں انھاں ناں تیرو کلام پورو پورو پہچا چھوڑیو تھو امام ابنِ جریر تے علامہ رازی نے یاہی تفسیر کی ہے، علی قومه المخاطبين بالقراٰن (تفسیر کبیر) تے اک تفسیر یاہ وی کی گئی ہے جے رحمتِ عالم ﷺ پہلاں نبیاں غا حق ماں گواہی دیں غا جے ربا! بالکل سچ ہے انھاں نے تیرو سینو اپنٔی قوم ناں پورو پورو پہچا چھوڑیو تھو جس را کہ تیں اپنٔاں کلام قرآن پاک ماں بیان کیو ہے (بیضاوی، روح المعانی) تے آیت غو انداز اسو دِل ہلا دینٔ آلو ہے جے رحمتِ عالم ﷺ جد وی تلاوت فرماتاں فرماتاں اتّ پہنچیں تھا اکھاں توں نیر ڈُہل پوے تھو (ابن جریر)

(۳۹) یاہ نافرماناں غی تاہنگ ہے، جے افسوس! کدے اسراہو جئے کہ ہم مٹی ہوغے قبر غی مٹی نالؔ ہی رل جاتا، تے قیامت غی اس ذلالت اور شرمساری تیں بچ جاتا! ور یاہ تاھنگ پوری کدو ہے غی! اللہ مجرماں غی اک اک گل باندے کرے غو، اس تہاڑے تے چھپیا وا سارا راز باندے آنیاں جیں غا، کسے ناں یاہ جرأت نیہنہ ہوسیں جے وہ اک گل وی چھپا غے رکھ سکے! نعوذ بک یا اللہ من خزیہ ہٰذا الیوم۔

(۴۰) شراب غا بارہ ماں یوہ حکم اس ویلے آیو تھو جس ویلے اجوں شراب حرام نیہنہ ہوئی تھی، اس توں پہلاں سورتِ بقرہ ماں فرمایو تھو جے "شراب ماں گناہ زیادہ تے نفعو گھٹ ہے" تے آخری حکم سورت مائدہ ماں نازل ہووو، جسماں شراب قطعاً حرام کر دتی گئی، اصل ماں شراب عرباں غی رگ رگ ماں بسی وی تھی، اسے گلوں اس ناں بڑی حکمت نالؔ بلیں بلیں حرام کیو، یوہ دوجو حکم اس ویلے آیو جس ویلے اک صحابی نے دوجاں سنگیاں

وَطَعْنًا فِي الدِّيْنِ ۭ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوْا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا

تے دین ماں عیب کڈن واسطے ''رَاعِــنَـــا ،، کہنہ تے جے کدے ویہہ اس راکہتاجے ہم نے سُن لیو تے ہم نے من لیو

وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاَقْوَمَ ۙ وَلٰكِنْ لَّعَنَهُمُ

اورتم سنٔو ! تے مھارادرنظر فرماوٗ تاں یوہ انھاں واسطے بہتر ہوتو تے گل وی سِدی ہوتی ور اللہ نے

اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْنَ اِلَّا قَلِيْلًا ۝٤٦ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ

انھاں غا کفرغی وجہ تیں انھاں ورلعنت کردتی ہے بس ویہہ گھٹ ہی ایمان لیانویں (٤٣) تے اے اہلِ کتاب!

اُوْتُوا الْكِتٰبَ اٰمِنُوْا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ مِّنْ

تم اس (کتاب) ورایمان لیاوٗجھڑی ہم نے نازل کی ہے واہ اس (کتاب) غی تصدیق کرن آلی ہے جھڑی تھارے کولے

قَبْلِ اَنْ نَّطْمِسَ وُجُوْهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰٓي اَدْبَارِهَآ اَوْ

ہے اس تیں پہلاں کہ ہم چہراں ناں بےنشان کردیاں تے ہم انھاں ناں کنڈ آنٹے پاسے پھیر دیاں ، یا

نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّآ اَصْحٰبَ السَّبْتِ ۭ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُوْلًا ۝٤٧

ہم ان ور (اس را) لعنت کردیاں جس راہم نے بارغادن آلاں ورلعنت کی تھی اور اللہ غو حکم تے پورو ہونغے ہی رہ (٤٤)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ

بیشک اللہ تعالیٰ اس (جرم) ناں کدے نیہنہ بخش سیں کہ اس ناں شرک کیّو جئے ، تے اس تیں علاوہ (باقی گناہ) جس واسطے

لِمَنْ يَّشَاۗءُ ۚ وَمَنْ يُّشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا

چاہوے غومعاف کردئے غو تے جھڑو اللہ تعالیٰ ناں شرک کرے وہ تے یقیناً بہت بڑا گناہ غو طوفان

عَظِيْمًا ۝٤٨ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ يُزَكُّوْنَ اَنْفُسَھُمْ ۭ بَلِ اللّٰهُ

چک لئے (٤٥) (اے نبیؐ) کیوں! تم نے ان لوکاں در نیہنہ تکیو! جھڑا اپناں آپ ناں سچو کیہنہ (نیہنہ) بلکہ اللہ

يُزَكِّيْ مَنْ يَّشَاۗءُ وَلَا يُظْلَمُوْنَ فَتِيْلًا ۝٤٩ اُنْظُرْ كَيْفَ

ہی جس ناں چاہوے پاک کردئے تے انھاں ورتہا گانغے برابر وی ظلم نیہنہ ہوسیں، تکو! یہ کس راکوڑبنا

يَفْتَرُوْنَ عَلَي اللّٰهِ الْكَذِبَ ۭ وَكَفٰى بِهٖٓ اِثْمًا مُّبِيْنًا ۝٥٠ ع ٨ ٤

بنا غے اللہ تعالیٰ ور لانویں اور باندے باچھڑ گناہ ہونں واسطے تے یاہی گل سُدی ہے (٤٦)

غی دعوت کی، روٹی تیں بعد شراب وی پیالٓی گئی، اچرناں نواشاں غی نماز غو ویلٓو ہوگیو، جس ماں نشہ غی وجہ تیں امام صاحب توں قرآت ماں بڑی پہاری پُھل ہوگئی، اس ویلٓے یاہ آیت نازل ہوئی جے نماز غے ویلٓے شراب نہ پیو کہ نشہ ماں کجھ تیں کجھ پڑھ چھوڑیں (ترمذی، ابنِ ماجہ، انسائی،) ناں ہی یوہ وی آیو جے جسویلٓے تم جنبی ویں یعنی تھارے ورغسل چڑھیوووہے۔ دواں جیناں غی ملاقات غی وجہ تیں یا خواب ماں احتلام غی وجہ تیں، یا کالٓسری غا حیض نفاس تیں بلں ہونں ور۔ تاں تم نماز نہ پڑھواچرتوڑی جے تم غسل کرلیں، تے جے کدے تم کِدے رستہ ماں سفر کرتاویں فرتمناں غسل واسطے پاٗنی نہ تھاوے تاں اس غو حکم اگے آوے لگو جے تم تیمّم کرلیو، ﴿اِلَّا عَـا بِرِیْ سَبِیْلٍ﴾ غی یاہ تفسیر جے تم ''رستہ ماں کدے مسافرویں،، حضرتِ علیؓ، ابنِ عباسؓ تے سعید بن جبیرؒ وغیرہ بزرگاں نے کی ہے، تے حضرتِ ابنِ مسعودؓ انس ابنِ مالکؓ تے حسن بصریؒ وغیرہ بزرگانے اک دوجی تفسیر کی ہے جے تم بے غسلا ویں فر مسیت ماں نیہنہ جا سکتا ور جسویلٓے کہ تم رستو پٹّاویں یعنی کسے مجبوری ور مسیت بچوں ہونغے دوجی بکھی جانٗوں پے جے (ابنِ کثیر وغیرہ) ور یوہ اختلاف چھڑو آیت غی تفسیر ماں ہے باقی مسئلاں ماں ساراں غو اتفاق ہے، سفر ماں پانی نہ لبھے تے تیمّم کرنٗوں اور مجبوری ماں بےغسلا ناں مسیت بچون لنگنٗوں سب غے نزدیک جائز ہے. ہاں! مھارا حنفی علماء نے لکھیو ہے جے مسیت بچوں لنگنں واسطے بےغسلو آدمی احتیاطًا تیمّم کرلئے تاں چنگی گل ہے۔

(٤١) ہُنں تفصیل ناں ویہہ گل بیان ہورہئی ہیں جن تیں آدمی بےوضو بےغسلو ہوجئے جسرا پیشاب چھاڑا تیں ہونغے آوے جس ناں وضوٹُٹ جئے یا اپٗنی گھر آلٓی کولٓے جئے جس نال غسل چھڑہ جے فر سفر غی وجہ تیں یا کسے ہورن وجہ تیں پانی نہ لبھے یا ماندگی غی وجہ تیں پاٗنی ناں وضو تے غسل کر ہی نہ سکے، خیر! جھڑی وی گل وہے فر وہ پاک مٹی ناں تیمّم کرلئے یعنی مٹی ور ہتھ مارغے منہ غو تے ہتھاں غو مسحو کرلئے آخر ماں یوہ احساس وی دوایو جے اللہ نے یوہ اسان حکم دے غے اپناں بنداں ور بڑو ہی احسان کیو ہے کیونجے وہ ہے ہی مچ معاف کرنں آلٓو ، بڑو بخشش ہارو! **فائدو**: تیمّم کرنں غو پورو طریقو قرآنِ پاک ماں تے صاف صاف نیہنہ بیان ہویو تے رسول پاک ﷺ غی حدیثاں ور جسویلٓے امت نے غور کرنی شروع کی تے امت ماں تھوڑوجئو اختلاف پیدا ہوگیو، حنفی، شافعی، مالکی تے کجھ دوجا علماء فرمانویں جے ٢ واری پاک مٹی ور ہتھ مارے پہلی واری مارغے پورو منہ غو مسحو کرلئے تے دوجی واری مارغے دواں ہتھاں ور کُہنیاں توڑی مسحو کرلئے پہلاں سجا غو فر کھبا غو آپ ؐ غو فرمان ہے التيمم ضربة للوجه وضربة للذراعين الى المرفقين یعنی تیمّم واسطے دوواری زمین ور ہتھ مارناں ہیں اک واری منہ واسطے اک واری دواں ہتھاں واسطے کُہنیاں توڑی (دارِ قطنی) اس مضمون ناں رلتیں ملتیں روایت مسندِ بزار، بخاری، مستدرک حاکم تے ابوداؤد ماں وی ہیں۔ تے امام احمد ابنِ حنبلؒ اور اہلِ حدیث علماء تے کجھ دوجاں بزرگاں غی تحقیق یاہ ہے جے تیمّم واسطے اکو واری پاک مٹی ور ہتھ مارناں ہیں فر پہلاں منہ ور مسحو کرنٗوں ہے فر دواں ہتھاں ور گلواٗ توڑی ان غی دلیل مسندِ احمد غی واہ روایت ہے جسماں حضرتِ عمارؓ نے آپ ؐ تیں تیمّم غو طریقو روایت کرتاں فرمایو تھو تیمّم واسطے اکو واری مٹی ور ہتھ مارناں ہیں منہ غا مسحا واسطے وی تے گلواٗ توڑی ہتھاں واسطے وی! ۔ واللہ اعلم

(٤٢) ان آیتاں ماں یہودیاں غی کجھ ہور پہیڑیں خصلتاں غو ذکر ہورہیو ہے تے اس غو ذکر ہے جے انھاں نے کمینی دنیا پچھے کس را ہدایت غے بدلے گمراہی مل لے لئی ہے'' تے کتاب غو کجھ حصو دتو گیو تھو،، اس غی تفسیر مچ سارا علماء نے یاہ بیان فرمائی ہے جے کتاب ور عمل غی توفیق تے انھاں ناں کدے ہوئی ہی نیہنہ بس تلاوت ہی تلاوت ہے

(٤٣) یہودیاں غی اس بداخلاقی تے کمینں پوناں غو کجھ ذکر اس توں پہلاں سورت بقرہ ماں ہوووہے، یاہ انھاں غی عام عادت تھی جے جت لوڑ پئی اُتے سب ہی کلام ناں اپٗنی جگہ تیں پھیر چھوڑنوں، یوہ کم ویہہ اصل تے اللہ تعالیٰ غا کلام ماں کریں تھا ور بلیں بلیں انھاں ناں اسی پہیڑی ہلیتر ہوگئی تھی کہ عام گل بات ماں وی دوباجرا لفظ بولیں تھا، کدے کدے جیبھ پھڈی کرغے سدا لفظ ناں غلط مطلب واسطے ڈنگو کردیں تھا، کدے کدے سدی گل غو غلط مطلب کڈلیں تھا، رحمتِ عالم ﷺ غا دربار ماں بیس غے بڑی چلاکی ناں اسا دوباجرا لفظ بولیں ویں تھا جن غا دو ٢ مطلب نکلیں تھا اک اچھائی غو، تعظیم غو، تے دعا غو اور دوجو برائی غو،

بے ادبی غو تے بد دعا غوات اسے راغا یہ ترے لفظ بیان فرمایا گیا ہیں جن غو چنگو مطلب وی نکل سکے تھو ور ویہہ غلط ہی مراد لیں تھا اور کوئے انھاں ناں کجھ کہہ نیہنہ سکے تھو کیونجے ویہہ کہہ چھوڑیں تھا جے مھارو مقصد یوہ نیہنہ، پہلا لفظ سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا غو ظاہری مطلب تھو جے ہم نے تھاری گل سن لی تے تھاراں مخالفاں غی نیہنہ منی، ور اندروانددر ویہہ یوہ مطلب لیں تھا جے ہم نے تھاری گل سنی تے ہے ور منی نیہنہ۔ دو جو لفظ وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ ہے اس غو وی ظاہری مطلب تے بڑو سہنو ہے جے "تم سنو تمناں کائے مندی گل نہ سنائی جے" ور ویہہ اس غو یوہ مطلب لیں تھا تم سن ہلیو خدا اکرے تمناں کدے کائے چنگی گل نہ سنائی جیئے، اسے را یوہ تیجو لفظ رَاعِنَا ہے اس غو ترجموں ہے تم مھاری رعایت کرو ور ویہہ جیبھ پھڈی کر غے رَاعِيْنَا پڑہیں تھا جس غو ترجموں ہے او مھارا آجڑی!! یہ سارا لفظ بول غے اسلام ماں عیب کڈیں تھا جے لیو ہم نے کسرا کسرا غیں گل کہیں جے کدے یہ سچا نبی تھا تاں انھاں ناں پتو کیوں نیہنہ لگو یا مھارے اوپر عذاب کیوں نیہنہ آیو۔ اللہ تعالیٰ فرماوے کتنوں چنگو ہوتو جے کدے یہ اپنی یہ اولڑیں کار چھوڑ غے سدّا اسادا لفظ بولیا کرتا تے ایمان قبول کرتا ور انھاں ناں یاہ دولت نصیب وہے کسرا!؟ جدکہ انھاں غیں اوپر وتھلی شرارتاں غی وجہ تیں خدا نے انھاں ور لعنت کی وی ہے ہُن عبداللہ ابن سلامؓ جیہا کجھ خوش نصیباں ناں چھوڑ غے ایمان تے یہ قبول کرسیں ہی نیہنہ۔

(۴۴) یہو دیاں غیں پہیڑیں کھوء بیان کر غے ہُن قرآن انھاں ناں صاف صاف مُکتی جئ گل کرے جے چنگی گل تے یاہی ہے جے تم ایمان قبول کرلیں حضورﷺ ور نازل ہون آلی اس کتاب ناں من لیں جہڑی کوئے اوپری تے اِن ہوئی گل نیہنہ کرتی بلکہ یاہ کتاب تے اس کتاب غی تصدیق ہی کرے جہڑی تھارے کونے موجود ہے اس کتاب غو وی وہ ہی توحید آلو پیغام ہے جہڑ واس توں پہلیں اسمانی کتاب دیتیں آئیں ہیں۔ تے جے ویہہ نہ منیں تاں قرآن انھاں ناں پرانی سزا یاد کروا غے سخت عذاب غی درڑوی وہیئے جے تھارا چہراہ غا نشان اکھ، نک، کن، وغیرہ ہی نہ ملّت کر غے چہراں ناں کنڈ در موڑ دتو جیئے یا تھار اور اسو ہی عذاب نازل ہو جیئے جسو بار غا تہاڑا غا یارہ ماں حکم نہ منن آلاں ور آیو تھو جس غو ذکر سورت بقرہ ۶۵ ماں تے سورت اعراف ۱۶۴ ماں ہے جہڑا بوجوں بنا دتا گیا تھا۔

(۴۵) عرب غا مشرک تے تھا ہی مشرک یہودی تے عیسائی جہڑا اپناں آپ ناں اہلِ کتاب تے پڑھیا لکھیا اور اسمانی دین غا ذمہ دار سمجھیں تھا ویہہ وی شرک کرن ماں پیرتوں لے غے سر توڑی ڈباوا تھا اللہ انھاں ساراں ناں مخاطب کر غے فرماوے جے شرک تیں بعد باقی سارا گناہ شرک غا مقابلہ ماں ہو لا ہیں جے کدے اللہ تعالیٰ چا ہوے غو تاں اپناں فضل ناں شرک تیں علاوہ ہر اک گناہ ناں معاف کر دیئے غو ور مشرک غی کدے وی بخشش نیہنہ ہوسیں، اس غی سزا سدا رہن آلی جہنم ہے جتوں کدے وی خلاصی نیہنہ ہوسیں کیونجے مشرک اسمانی حکومت غو باغی ہے وہ خدا غی خدائی ماں سانجھ کڈے، اس غی نہ کدے بخشش وہے غی تے نہ یوہ جرم معاف کیو جیئے غو ہاں! جے کدے دنیا ماں شرک چھوڑ غے سچا دل ناں توبہ کر غے ایمان قبول کرلئے تاں واہ بکھری گل ہے۔

(۴۶) یہودی ہزاراں گناہ کر غے، اللہ غی کتاب ماں تبدیل تے نبیاں ناں قتل کرن جسا جرم کر غے وی اپناں آپ ناں مُچ سُچو تے پاک سمجھیں تھا جے ہم تے نبیاں غی لَہڑی ماں ہاں ہم نا گناہ کے کریں غا! لاڈلو پوت کجھ وی کرے ور ہے تے لاڈلو ہی ناں! سبحان اللہ! تھوڑی غو پر قعو تے شناک مچیانی ،، اللہ نے فرمایو! نفس غو تزکیو تے ستھریا موں ہوں جس ناں چاہوں نصیب کروں جہڑ و سچا دل ناں خدا غا دین ناں قبول کرے غو اس غو دل وی سُچو ہو جیئے غو۔ رہیا یہ گلاں غا شیر پاپی تے انھاں ناں اپنی کٹھی غی جتنی سزا ملے غی وہ انھاں ور ظلم نیہنہ ہوسیں بالکل انصاف ہی وہے غو کیونجے انھاں غا کرتوت مچ ہی پہیڑا ہیں۔ ان غا کرتوت تے دیکھو اللہ تعالیٰ ور کوڑیں تے چھوٹھیں گل پلے تیں بنا بنا غے لان تیں وی پچھے نیہنہ رہتا اپنی مرضی غا عقیدا تے اپنی مرضی غا مسئلا بنا لیں فر انھاں ناں خدا غا دین نال مڑھ چھوڑیں، الاّ! اس تیں بڑو کہیڑ و گناہ وہے غو!! گناہ ہون واسطے اور جہنم ماں جان واسطے تے انھاں غو یوہ اک ہی کم سدو ہے حالانکہ انھاں غا اسا پہیڑا کرتو تاں غو حساب ہی نیہنہ، ان آیتاں ور اج غا ویہہ مسلمان وی غور کرلیں جہڑا خان سید ہون ور تے پیراں، فقیراں، بزرگاں، تے عالماں غی لَہڑی ماں ہون ور بڈیار کرتا رہینہ ور اپناں عملاں در نیہنہ دیکھتا! ناں نے ویہہ لوک وی اپنوں محاسبو کرلیں جہڑا اپنی بزرگی غی صفت سُنن غی بڑی شوق رکھیں نبی کریمﷺ نے تے

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ

کیوں! تم نے ویہہ لوک نیہنہ تکیا! جھاں ناں کتابِ (الٰہی) غو اک حصو دتو گیو تھو (فر وی) ویہہ

بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ

بتاں تے شیطاناں ناں منیں، تے کافراں غا بارہ ماں کہینہ جے ایمان آلاں تیں

أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ

تے یہ ہی سِدا رستہ ور ہیں (۴۷) یہ ویہہ لوک ہیں جھاں ور

لَعَنَهُمُ اللَّهُ ۖ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

اللہ نے لعنت کی ہے تے جس ور اللہ تعالیٰ لعنت کرے فر تمناں کوئے اُس غو مددگار نیہنہ لبھسیں؛

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

کیوں! انھاں کونے بادشاہی غو کجھ حصو ہے؟ فر تے یہ لوکاں ناں کھجور غی اڑیک غی دیل غے برابر وی کجھ نیہنہ دیسیں (۴۸)

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۖ فَقَدْ

کیوں! یہ لوکاں غو ساڑو کریں، انھاں چیزاں ور جہڑیں اللہ نے انھاں ناں اپناں فضل ناں دتی وی ہیں، فر ہم نے تے

آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾

یقیناً ابراہیمؑ غی لَہڑی ناں کتاب تے حکمت وی دتی ہے اور ہم نے انھاں ناں بڑی بادشاہی وی دتی تھی

فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ

فر انھاں بچوں کجھ تے ایمان لیایا تے کجھ اس تیں دور ہی رہیا، تے (اساں لوکاں واسطے) جہنم غی بھختی

سَعِيرًا ﴿٥٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا

اگ ہی سُدی ہے (۴۹) بلاشبہ جن لوکاں نے مھاری آیتاں ناں کفر کیو ہم انھاں ناں تاولاں ہی اگ ماں لادیاں غا

كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا

جد جد وی انھاں غی کھلڑی پک جیئے غی ہم انھاں ناں اس غے بدلے دوجی کھلڑی دیدیاں غا، تانجے ویہہ (سیرو سیرو)

الْعَذَابَ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ

عذاب چکھتا رہینہ، بیشک اللہ تعالیٰ زبردست ہے حکمت آلو ہے (۵۰) تے ویہہ لوک جہڑ

اٰمَنُوۡا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَنُدۡخِلُهُمۡ جَنّٰتٍ تَجۡرِىۡ مِنۡ

ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیا ہم انھاں ناں (جنت غا) اساں باغاں ماں داخل کراں غا جن غے ہیٹھ

تَحۡتِهَا الۡاَنۡهٰرُ خٰلِدِيۡنَ فِيۡهَاۤ اَبَدًا‌ ؕ لَهُمۡ فِيۡهَاۤ اَزۡوَاجٌ

نہر بغتی ویں غیں ویہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا انھاں واسطے ان باغاں ماں سچیں

مُّطَهَّرَةٌ‌ ۙ وَّنُدۡخِلُهُمۡ ظِلًّا ظَلِيۡلًا ﴿۵۷﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَاۡمُرُكُمۡ

بیویں ہیں تے ہم انھاں ناں گھنی چھاں ماں رکھاں غا (۵۱) یقیناً اللہ تعالیٰ تمناں حکم کرے

اَنۡ تُؤَدُّوا الۡاَمٰنٰتِ اِلٰٓى اَهۡلِهَا ۙ وَاِذَا حَكَمۡتُمۡ

جے تم امانت حقداراں ناں پہچادیو ! تے جس ویلے تم لوکاں غے بشکار

بَيۡنَ النَّاسِ اَنۡ تَحۡكُمُوۡا بِالۡعَدۡلِ‌ ؕ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا

فیصلو کریں تم انصاف ناں فیصلو کرو ! بیشک اللہ تعالیٰ تمناں مُچ چنگی گل غی نصیحت

يَعِظُكُمۡ بِهٖ‌ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيۡعًۢا بَصِيۡرًا ﴿۵۸﴾ يٰۤاَيُّهَا

کر رہیو ہے اللہ تعالیٰ یقیناً خوب سُنن آلو دیکھن آلو ہے (۵۲) اے

الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡۤا اَطِيۡعُوا اللّٰهَ وَاَطِيۡعُوا الرَّسُوۡلَ وَاُولِى

ایمان آلیو ! تم اللہ تعالیٰ غی فرمانبرداری کرو ! تے رسولؐ غی فرمانبرداری کرو ! تے انھاں غی وی جہڑا تھارے

الۡاَمۡرِ مِنۡكُمۡ‌ ۚ فَاِنۡ تَنَازَعۡتُمۡ فِىۡ شَىۡءٍ فَرُدُّوۡهُ اِلَى اللّٰهِ

بچوں اختیار آلا ہیں فر جیکدے تھارے بشکار کسے چیز ماں تنازعو ہو جئے تاں تم اس ناں اللہ تے رسولؐ

وَالرَّسُوۡلِ اِنۡ كُنۡتُمۡ تُؤۡمِنُوۡنَ بِاللّٰهِ وَالۡيَوۡمِ الۡاٰخِرِ‌ ؕ

در پھیر چھوڑو ! جیکر تم اللہ تعالیٰ تے آخرت غا تہاڑا ناں منیں

ذٰ لِكَ خَيۡرٌ وَّاَحۡسَنُ تَاۡوِيۡلًا ﴿۵۹﴾ اَلَمۡ تَرَ اِلَى

یا ہی گل سرس ہے تے اسے غو نتیجو چنگو ہے (۵۳) (اے نبیؐ) کیوں ! تم نے انھاں لوکاں در نیہنہ

الَّذِيۡنَ يَزۡعُمُوۡنَ اَنَّهُمۡ اٰمَنُوۡا بِمَاۤ اُنۡزِلَ اِلَيۡكَ وَمَاۤ

تکیو ! جہڑا دعوو تے یوہ کریں جے ویہہ اس (کتاب) ور ایمان لے آیا ہیں جہڑی تھارا اور نازل کی گئی ہے تے انھاں ور وی

ع ۹ ۵

دوجاں غی منہ ور صفت کرن تیں وی ٹھاکیو کیونجے اسے ناں شیطان موٹو ہوتو ہ۔ صحابہؓ فرمانویں ہم ناں آپؐ نے حکم دتو تھو جے ہم تعریف کرن آلا غا منہ ور مٹی سٹ دیاں (مسلم شریف) آپؐ نے اک بندہ ناں دوجا غی کجھ صفت کرتاں دیکھیو تے فرمایو: افسوس ہے، تیں تے اپناں پہائی غو گاٹو ہی کپ چھوڑیو ہے فر فرمایو، جے کدے تمناں کسے غی صفت ہی کرنی وے ہے تاں انی گل کہہ دیا کرو جے ہوں اس ناں اسو سمجھوں (بخاری مسلم)

(۴۷) یہودی اہلِ کتاب گُہو اویں تھا، کہٹوں کہٹ خدا تعالیٰ ناں تے منیں تھا بتاں غی مخالفت وی کریں ویں تھا ور رحمتِ عالم ﷺ تے مسلماناں غا ساڑا اور دشمنی ماں ات توڑی پُج گیا تھا کہ اک واری انھاں غا کجھ سردار مکہ غا مشرکاں ناں مسلماناں غے خلاف پڑ چھانّ واسطے مکہ شریف گیا، ات مشرکاں نے پچھیو یرا تم پڑھیا لکھیا ہیں دسو ہاں ! الّا مھارو دین چنگو ہے جے مسلماناں غو ! انھاں ناں چنگی طرح پتو تھو جے یہ بتاں غا پچاری ہیں اور مسلمان سو کرنے خداناں تے اک منیں ور یہ مسلماناں غا ساڑا ماں بولیا: یرا مسلماناں تیں تے تم ہی سدا رستہ ور ہیں، سگوں انھاں مشرکاں ناں خوش کرن واسطے کجھاں بتاں ور متھو وی ٹیک ما ریو، آیت ماں اسے واقعہ در اشارو ہے، اللہ نے فرمایو: انھاں ور خدا غی لعنت یہ رحمتَ عالم ﷺ غا ساڑا ماں کت جا بجیا ! اُلجِبُت بت ناں، جادوگرناں تے فال کڈنّ آلا ناں کہیو جے حدیث ماں ہے آپؐ فرمانویں پکھیروں اڈا غے تے لیک مار مار غے فال کڈنوں یوہ سب ''اُلجِبُت'' ہے (ابوداوٗد شریف) تے الطاغوت شیطان اور شیطانی کم کرن آلا ہر اک نافرمان اٗنمن ناں کہیو جئے وہ شیطانِ جن وہے یا کوئے آدمی وہے، کیونجے یہودی منڈ تیں وہم پرست تے شطاناں، سرکشاں، جادوگراں تے فال کڈنّ آلاں ناں منتا رہیا ہیں اسے گلو فرمایو ! یہ جبت تے طاعوت ناں منیں۔

(۴۸) یعنی اک بکھی ان غو حال یوہ ہے کہ انھاں غی بدعملی ور خدا نے انھاں ور لعنت فرمادتی ہے تے دوجے پاسے یہ لوکاں غی ہدایت تے گمراہی غو فیصلو کر رہیا ہیں جے کونّ سدّا رستہ ور ہے تے کونّ ڈِنگا ور، تے کیوں انھاں ناں کوئے خدا غی خدائی ماں سانجھ مل گئی ہے یا یہ اس غی طرفوں فیصلو کرنّ واسطے نمائندا بنّ گیا ہیں جد کہ انھاں غو اپنّوں یوہ حال ہے کہ جے کدے انھاں ناں یاہ دنیا غی چار تہاڑا غی کھڑ پینچی بچوں وی ذری اک حصو لبھ جئے تاں تے انھاں غی کنجوسی تے بخیل غی اصلی حالت باندے ہی آ جے غی تے یہ کسے بندہ خداناں اڑیک غی دیل غے برابر وی کجھ نیہنہ دے سیں فر اساں روگی لوکاں ناں دوجاں غو فیصلو کرن غو کے حق ہے جے کونّ ہدایت ور ہے تے کونّ گمراہی ور ! نَقِيۡرًا کھجور غی اڑیک غے بشکار جہڑی دیل وہے اس ناں نقیر کہیو جے یعنی اس دیل ماں جتنی چیز آوے غی یہ اتنی وی کسے ناں دینّ واسطے تیار نیہنہ ہوسیں !

(۴۹) یہودی نبوت ناں اپنّوں خاندانی حق سمجھیں تھا ان غو خیال تھو جے نبی بس مھارا اسرائیلی خاندان ماں ہی آ سکے، رحمتِ عالم ﷺ ناں وی ویہہ جانّتاں پشانّتاں بس اسے ساڑا غی وجہ تیں نیہنہ منیں تھا، حالانکہ پہلاں تے انھاں غی اس سوچ غی نیں ہی کجھ نیہنہ تھی نہ ان غی کسے کتاب ماں اسی گل آئی تھی فر جے کدے یہ حضرتِ ابراہیمؑ غی اولاد ماں ہونّ غی وجہ تیں یاہ سمجھیں تھا جے ہم انھاں غی لَہڑی ماں ہاں لہٰذا نبی مھاری ہی لہڑی ماں آ سکے تاں تے ان غو یوہ ساڑ و ملو ہی جہالت غی گل تھی کیونجے رحمتِ عالم ﷺ وی تے حضرتِ ابراہیمؑ غی لَہڑی بچوں ہیں فر قرآن اصل مرض بیان کرے جے حضرت ابراہیمؑ غی لَہڑی ناں تے پہلاں وی نبوت، حکمت تے بادشاہت لبھتی رہئی ہے اور اج وی سرورِ انبیا ﷺ انھاں ہی غی اسماعیلی لَہڑی بچ تشریف لیایا ہیں ور پہلاں وی جت کجھ لوک اللہ غا دین ناں قبول کرتا رہیا ات کجھ لوک اللہ غا نافرمان تے شیطان غا پچاری رہیا ہیں اج وی یوہ ہی ہو رہیو ہے آیت غا ختم ور ساراں نافرماناں ناں سخت دڑ دتی جے اگلاں پشلاں ساراں نافرماناں واسطے جہنم سدّی ہے۔

(۵۰) اپرانساناں غی دو قسم بیان ہوئی تھیں مومن تے کافر! ہنّ مومن کافر ہر ایکنّ غی جزا سزا غو کنی بیان ہے تے کافر غا بارہ ماں کوئے یاہ نہ سمجھ لئے کہ جد اس غی کھلڑی سڑ سڑ غے اگ ماں پک جئے غی فر اس ناں اگ غا سیک غو احساس ہی نیہنہ رہ سیں ! فرمایو نیہنہ انھاں ناں سدا تازو تازو تے سجرو سجرو عذاب وہے غو اگلی کھلڑی پکتاں ہی ہم دوجی چہاڑ دیاں غا تے کجھ روایتاں ماں آوے جے یوہ کم

اک تہاڑی ماں ہزاراں واری وہےغو۔ اللھم انا نعوذ بک من کل انواع العذاب

(۵۱) یاہ مومن غی حالت بیان ہوئی جے اس واسطے جنت غیں یہ نعمت ہیں! ہر قسم غی گندگی تیں پاک سچیں حور، تے ارام دینٗ آلی کہنی چھاں جن ماں گرمی غو ناں نشاں نیہنہ ہوسیں ور تکلیف دینٗ آلی ٹھنڈ وی نیہنہ! بس ارام ہی ارام!۔

(۵۲) یہودیاں غی پہیڑی عادتاں بچوں اک پہیڑی کھوء امانت ماں خیانت کرنی تے بڈی رشوت لے غے غلط فیصلو کرنی تھی اس غا مقابلہ ماں اللہ ایمان آلاں ناں امانتداری تے انصاف غو حکم دے رہیو ہے تے امانت داراں غی امانت غو مفہوم بچ وسیع لیو گیو ہے واہ کسے غی وی امانت وہے اللہ غی امانت، بنداں غی امانت فر بنداں بچوں پہانویں مومن غی امانت وہے پہانویں کافر غی، دوست غی وہے یا دشمن غی ہر ایکنٗ غی امانت ٹھیک ٹھیک ادا کر دینٗ غو حکم ہے، فر امانت کسے وی شکل تے قسم غی وہے کائے چیز امانت وہے یا کائے گل امانت وہے یا کائے ذمہ داری امانت وہے ات توڑی جے جساں اسلامی حکومت غو سربراہ بنایو جئے اس کو لٗے حکومت غا عہدا وی امانت ہیں جے کدے وہ نا اہل لوکاں ناں ویہہ عہدا دیئے پہانویں بڈی رشوت لے غے دیئے پہانویں تعلق دوستی وغیرہ ماں دیئے وہ وی خیانت کرن آلٗو شمار وہےغو تے اس ناں اس غی پچھ وہے غی بلکہ حدیث ماں ہے کہ جے کدے کسے کولٗوں کوئے مشورو پچھیو جئے فر جہڑی ٹھیک گل اس غا دماغ ماں آوے غی واہ وی امانت ہے جے کدے وہ چتے غے کوئے غلط مشورو دیئےغو تاں وہ وی خیانت کرن آلٗو وہےغو۔ دوجو حکم دتو جے جد وی تمناں لوکاں غے بشکار تریا کلی کرنی وہے لوکاں غا معاملا نمیڑ ناں ویں تاں تم بالکل انصاف نالٗ شریعت غا قانون غے مطابق ٹھیک ٹھیک فیصلو کرو کسے غے وی کسے قسم غی رعایت نہ کرو بلکہ تریا کلی غا معاملہ ماں فیصلو کرتاں تے کافر غی مومن غی، بد غی نیک غی، وطنی تے پردیسی غی القصو کسے غی وی کجھ رعایت کرنی جائز نیہنہ ہے، کجھ روایتاں ماں اس آیت غو شانِ نزول یوہ بیان ہویو ہے جے مکہ شریف غا فتح ہونٗ آلٗے تہاڑے جسویلٗے رحمت عالم ﷺ نے خانہ کعبہ غی کنجی حضرتِ عثمان بن طلحہؓ کولٗوں لی۔ جنھاں غا خاندان کولے صدیاں تیں یاہ کنجی ٹگی وی تھی۔ یاہ نبی پاک ﷺ کولٗوں حضرت علیؓ تے حضرت عباسؓ نے منگی ور حضور ﷺ نے کنجی فر حضرت عثمان بن طلحہؓ ناں موڑ دتی تے فرمایو! لے یاہ کنجی تیری ہے اج غو تہاڑو نیکی تے وفاداری غو تہاڑو وہے، اسے موقع ور یاہ آیت نازل ہوئی (ابن کثیر وغیرہ)

(۵۳) مسیں اپر اسلامی حکومت غا ذمہ واراں واسطے حکم تھو جے تم لوکاں غے بشکار انصاف تے عدل نالٗ نمیڑا کروہُنٗ ایمان آلاں ناں یوہ حکم دتو جا رہیو ہے جے تم ان لوکاں غی گل منوں جہڑا تھارا دینٗی یا دنیاوی معاملاں غا ذمہ وار ویں، ویہہ قرآں حدیث تیں کڈ غے مسئلا دسنٗ آلا عالم دین ویں یا اسلامی مملکت غو انتظام چلانٗ آلا امیر المومنین یا اس غا مقرر کیا وا قاضی، امیرِ لشکر، علاقہ غا امیر وغیرہ۔ ویں ھکذا روی فی تفسیر "اولی الامر"، عن ابن عباس، وجابر ابن عبداللہ، والحسن، وعطا ومجاھد وابی ھریرہ رضی اللہ عنھم ور قرآن اس فرمانبرداری غو حکم سدو نیہنہ دیتو جے لوک یہودیاں، عیسائیاں ہاروں اپنٗاں عالماں ناں تے عہدیداراں ناں خدا بنٗا لیں بلکہ قرآن پہلاں اللہ تعالیٰ غی فرمانبرداری غو حکم دیئے کیو نجے اصل علی الطلاق فرمانبرداری تے ہے ہی اللہ تعالیٰ غی جسر ا خود دوجی جگہ قرآن ماں ہے ﴿اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰہِ﴾ "حکم تے بس اللہ تعالیٰ ہی غو منٗوں ہے"، فر اللہ توں بعد اس غا حبیب ﷺ غی اطاعت غو حکم دیئے کیو نجے ویہہ اللہ غا پیغام پہچانٗ آلا تے لوکاں ناں اللہ ہی غی مرضی دسنٗ آلا ہیں لہٰذا انھاں غی فرمانبرداری اصل ماں اللہ تعالیٰ ہی غی فرمانبرداری ہے جسر ا فرمایو: مَنْ يُطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ "جس نے رسولؐ غی اطاعت کی اس نے اللہ تعالیٰ ہی غی اطاعت کی"، اس توں بعد کہ ویہہ دنیاوی معاملاں جنھاں غا چلانٗ غی ذمہ واری مہارے بچوں ہی کسے نے چکی وی وہے ان معاملاں ماں قرآن ہم ناں ان ذمہ داراں غی گل منٗ غو حکم

اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّتَحَاكَمُوْٓا اِلَى الطَّاغُوْتِ

جہڑیں تھاراتیں پہلاں نازل کی گئیں تھیں، ور چاہویں یوہ ہیں جے اپنٗاں تنازعاں غو فیصلو کرانٗ واسطے شیطاناں کولٗے لے

وَقَدْ اُمِرُوْٓا اَنْ يَّكْفُرُوْا بِهٖ ۭ وَيُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ

جئیں، حالانکہ انھاں ناں حکم یوہ دتو گیو تھو جے ویہہ ان غو انکار کریں، اور شیطان تے یوہی چاہوے کہ

يُّضِلَّھُمْ ضَلٰلًۢا بَعِيْدًا ۝۶۰ وَاِذَا قِيْلَ لَھُمْ تَعَالَوْا اِلٰى

انھاں ناں دور غی گمراہی ماں لے سٹے؛ تے جسویلٗے انھاں ناں کہیو جئے جے تم اس حکم در آؤ

مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُوْلِ رَاَيْتَ الْمُنٰفِقِيْنَ يَصُدُّوْنَ

جہڑو اللہ نے نازل کیو تے رسولؐ در آؤ (تے اے نبیؐ) تم دیکھیں غا جے یہ منافق لوک تھاراتیں کساغے

عَنْكَ صُدُوْدًا ۝۶۱ۚ فَكَيْفَ اِذَآ اَصَابَتْھُمْ مُّصِيْبَةٌۢ

دور ہی ہٹ جئیں؛ فر اس ویلٗے کے حال وہے جد اپنٗاں ہتھاں غیں کھٹی تیں

بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ ثُمَّ جَاۗءُوْكَ يَحْلِفُوْنَ ڰ بِاللّٰهِ اِنْ

انھاں ور کائے مصیبت آپوے فر ویہہ تھارے کولٗے خدا غی قسم کرتا آویں جے مہاری

اَرَدْنَآ اِلَّآ اِحْسَانًا وَّتَوْفِيْقًا ۝۶۲ اُولٰۗىِٕكَ الَّذِيْنَ يَعْلَمُ

نیت تے نیکی اور صلاح تیں بجنٗ کجھ وی نیہنہ تھی؛ ان لوکاں غا دلا ماں جو کجھ ہے

اللّٰهُ مَا فِيْ قُلُوْبِهِمْ ۤ فَاَعْرِضْ عَنْھُمْ وَعِظْھُمْ وَقُلْ لَّھُمْ

خدا اس ناں خوب جانٗے؛ فر (اے نبیؐ) تم انھاں دروں اوہ جانٗی کر چھوڑو تے انھاں ناں نصیحت کرتا رُہو تے انھاں غا

فِيْٓ اَنْفُسِهِمْ قَوْلًۢا بَلِيْغًا ۝۶۳ وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُوْلٍ

بارہ ماں دل ماں لہہ جانٗ آلی گل کُہو (۵۴) تے ہم نٗے جہڑو وی رسول چلایو ہے وہ اسے واسطے چلایو ہے

اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ وَلَوْ اَنَّھُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَھُمْ

تانجے اللہ غا حکم غے مطابق اس غی فرمانبرداری کی جئے، تے جے یہ لوک (اے نبیؐ) تھارے کولٗے آتا

جَاۗءُوْكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَھُمُ الرَّسُوْلُ

جس گہڑی انھاں نے اپنٗے اُپر ظلم کیو تھو فر یہ لوک اللہ کولٗوں بخشش منگتا تے رسولؐ (وی) انھاں واسطے بخشش غی دعا منگتا

دیئے کیونجے جے کدے انھاں غی گل نیہنہ منی جاسیں فریوہ نظام کسرا چلے غو؟! فرتے فتنوں ہی فتنوں ہوجے غو، وران غی فرمانبراداری ہرحال ماں ہرویلے جائزنیہنہ بلکہ اس واسطے کجھ ہور شرط وی ہیں اک شرط تے قرآن نے خود بیان کی ہے جے ویہہ تھارے ہی بچوں ویں،، یعنی مسلمان ویں لہذا کافرغی اطاعت قطعاً جائز نیہنہ تے دوجی یاہ جے ان غو حکم قرآن حدیث غے مطابق وہے جے کدے وہ شریعت غے خلاف وہے تاں اسا حکم ناں پتھرور مار چھوڑ ورحمتِ عالم ﷺ نے بالکل صاف لفظاں ماں فرمایو! لا طاعة فی معصية انما الطاعة فی المعروف " خداتے رسولؐ غی نافرمانی ماں کسے غی فرمانبرداری جائز نیہنہ، فرمانبرداری تے بس نیک کم ماں ہے (بخاری مسلم) اک دوجی حدیث ماں ہے حکام غی گل اس ویلے توڑی منوں بچھڑ توڑی ویہہ نماز پڑھتا رہینہ تے تمناں وی نماز پڑھن واسطے کہتا رہینہ (مسلم) آخر ماں فرمایو! جے حکومت تے رعایا غے بشکار بخاقی ہوجانؔ ورقرآن حدیث ناں اپنوں تریا کلؔ بنالیئوں یاہ مچ سرس تے بڑی ہی چنگی گل ہے دین دنیا غی کامیابی اسے ماں ہے۔

(۵۴) اس سارا رکوع ماں اوپروتھلی یوہ اکو مضمون ہے جس غو نچوڑ یوہ ہے جے ویہہ لوک جھڑا زبانوں زبانی اپناں آپ ناں مسلمان کیہنہ یا شرموں شرمی اپنوں ناں مسلماناں غی فہرست ماں لکھوا چھوڑیں وراپناں تنازعاں تے اپناں چنڑاں بکھیڑاں ناں اللہ غا نازل کیا وا قانون ناں چھوڑ غے شیطانی قانون غے مطابق حل کروانؔ واسطے دنیا وی شیطان کھڑ پینچاں کونے لے غے چلیا جیں ویہہ دل غا روگی منافق ہیں جھاں غی منافقت اللہ تعالیٰ تیں چھپی نیہنہ رہ سکتی، اک تہاڑے ضرور انھاں غو لیکھو وہے غو، ان آیتاں غا شانِ نزول ماں مفسراں نے کئیں سارا واقعا بیان کیا ہیں علامہ آلوسیؒ نے ابن ابی حاتمؒ غا حوالہ نالؔ یوہ واقعو لکھیو ہے جے اک منافق تے یہودی غو کھول ہوگیو ہُنؔ لوڑ تریا کل کولؔوں فیصلو کروانؔ غی تھی، یہودیِ ناں گہر غا پہا نڈا یاد تھا اس گلوں وہ زور لا وے تھو جے فیصلو محمد (ﷺ) غی سچی سچی عدالت بچوں کرواں واں غا، ورمنافق چھوٹھو تھو، اس غا دل غو چور رحمت عالم ﷺ غی عدالت تیں ڈرے تھو، وہ یہودی سرداراں کونے جانؔ ورزور مارے تھو جے ات رشوت بڑی نالؔ کم چلا لیوں غو ور چھیکڑ یہودی اس ناں مجبور کرغے رحمتِ عالم ﷺ غی عدالت ماں لے آیو جت فیصلو منافق غے خلاف ہووو کیونجے وہ چھوٹھو تھو اس ور منافق باہر نکلتاں ہی بولیو آؤ ہُنؔ ذری حضرتِ عمرؓ کونے چلاں حضرت عمرؓ نے جد سنؔیوں جے یوہ رحمتِ عالم ﷺ غا فیصلہ ورخوش نیہنہ ہے تے انھاں نے مُنڈی لاہ چھوڑی ﴿روح المعانی﴾ اس وریہ آیت نازل ہوئیں ابن کثیر نے ابن مردویہ اور ابن اسحاق غا حوالہ نالؔ فال کڈنؔ آلا اک شیطان کونے فیصلو لے جانؔ آلو اک ہور قصو بیان کیو ہے تے حضرت امام بخاریؒ نے اسے راغو اک دوجو واقعو لکھیو ہے، بہرحال اسے راغا حالات ماں یہ آیت نازل ہوئیں جن ماں ہر اس آدمی ناں منافق کہیو گیو جھڑو اللہ غی کتاب تے اللہ غا رسولؐ ناں چھوڑ غے "طاغوت" یعنی انھاں لوکاں کولے اپنوں مقدموں لے جیئے جھڑا خدا غا تے اس غا قانون غا منکر ہیں تے دوجاں شیطانی قانوناں ور لوکاں غا فیصلا کریں، تے فِر کدے انھاں منافقاں ناں اپناں کرتوتاں ور کجھ مصیبت آ جیئے یا انھاں ناں پچھیو جے کہ "پہائی تم مسلمان ہوغے خدا غا قانون ورخوش نیہنہ؟ تے شیطانی قانون ورخوش!! تاں یہ قسم کرکرغے تسلی کرانؔ لگ پیں جے مھا رو مقصد خدا غا قانون تیں انکاری ہوئوں تھوڑ وتھو ہم تے بس صلح صفائی اور نیک نیتی ورہی ات گیا تھا اللہ نے اپناں حبیب ﷺ ناں فرمایو اللہ ناں سب کجھ پتو ہے، انھاں غا دل ماں کے ہے! تم انھاں درتہان ہی نہ کرو یہ چھوٹھا ہیں بس انھاں ناں نصیحت کرتا رہو تے انھاں ناں خدا غو صاف صاف حکم کھروکھرو پہچا تا رُہو۔

(۵۵) یعنی رسول غا ٹورن غو تے مقصد ہی یوہ ہی ہے جے اللہ تعالیٰ غا حکم تے اس غی توفیق نالؔ اس غا رسول غی اطاعت کی جیئے، اس غا فیصلا منیاں جیں فر جھڑا رحمت عالم ﷺ غی فرمانبرداری نیہنہ کرتا آپ ﷺ غی عدالت غا فیصلا ور راضی نیہنہ ہوتا ویہہ اپناں آپ ناں کہڑا منہ نالؔ مسلمان کیہنہ! وراس غے نالو نالؔ انھاں ناں اجوں وی توبہ غی شونق دوائی جارہئی ہے کہ جے کدے یہ لوک اتناں جرم کرلینؔ تیں

لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ

تاں یہ لوک اللہ تعالیٰ ناں بہت توبہ قبول کرن آلو مچ مہربان دیکھتا؛ نئیں! نئیں! (اے نبیؐ) تھارا رب غی قسم یہ مومن نیہنہ ہو

حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ

سکتا، بچھڑ توڑی یہ اپناں ہر اک تنازعہ ماں تمناں تریا کل نہ من لیں فر تم جھڑو فیصلو کریں، اس غا بارہ ماں اپناں

حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾ وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ

دلاں ماں کائے تنگی نہ سہئی کریں تے یہ اس ناں دل نالؔ من لیں (۵۵) تے جے ہم انھاں ور فرض کر دیتا

أَنِ اقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِن دِيَارِكُم مَّا فَعَلُوهُ إِلَّا

کہ تم اپناں آپ ناں قتل کر چھوڑو یا اپناں گہراں تیں نکل جاؤ تاں ان بچوں تھوڑاں جیاں لوکاں

قَلِيلٌ مِّنْهُمْ ۖ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا

تیں سوا کوئے اس ور عمل نہ کرتو تے جے یہ اسے ور عمل کرتا جھڑی انھاں ناں نصیحت کی جیئے تاں یاہ انھاں واسطے

لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَإِذًا لَّآتَيْنَاهُم مِّن لَّدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾

مچ سرس تے دین ماں ثابت قدم رکھنؔ غو ذریعو ہوتی؛ تاں ہم انھاں ناں اپنے کولؔوں بہت بڑو ثواب دیتا

وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾ وَمَن يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ

تے انھاں ناں سدا رستہ غی ہدایت دیتا (۵۶) تے جھڑا اللہ تعالیٰ تے رسولؐ غی فرمانبرداری کریں غا

فَأُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَ

ویہہ انھاں لوکاں نالؔ ویں غا جھاں ور اللہ نے اپنوں خاص انعام کیو ہے یعنی نبیاں، تے

الصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولٰئِكَ

صدیقاں، تے شہیداں اور نیکاں نالؔ، تے یہ کسا چنگا

رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

سنگی ہیں؛ یوہ فضل ہے اللہ تعالیٰ غی طرفوں، تے اللہ کافی ہے جانن آلو (۵۷)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا ثُبَاتٍ

اے ایمان آلیو! تم اپناں بچا غو سمانؔ لے لیو، فر (پہانویں) ٹولیں بنا غے کنی کنی (دشمن در) نکلو

بعد وی اللہ تعالیٰ غو بوؤ ٹھکور تا رحمتِ عالم ﷺ وی انھاں واسطے بخشش غی دعا کرتا تاں ضرور یہ خدا تعالیٰ ناں مچ توبہ قبول کرن آلو بے بہا مہربان دیکھتا اس غو بوؤ ہر ویلے کھلو ہے ور ات اک ہور گل وی ساری دنیا ناں کھری کھری سنا دتی گئی ہے تے یاہ گل اتنی سچی پکی ہے جے اللہ تعالیٰ اس ناں قسم کر غے بیان فرما رہیو ہے کہ کوئے شخص وی اس ویلے توڑی قطعاً مسلمان نیہنہ ہوسکتو، اس غا ایمان غو کوئے اعتبار نیہنہ ہوسکتو بچڑ توڑی وہ اپناں ہر اک معاملہ ماں سید عالم ﷺ ناں اپنوں تریا کلّ نہ من لئے تے آپ ﷺ غی شریعت غاں فیصلاں ور اس غو دل مطمئن نہ ہوجئے تے وہ آپ ﷺ غا اک اک فیصلہ ناں خوشی خوشی نہ من لئے یا ہی گل رحمت عالم ﷺ نے اپنی سچی زبان ناں اس را بیان فرمائی: تھارے بچوں اس ویلے توڑی کوئے بندو مومن نیہنہ ہوسکتو بچڑ توڑی جے اس غا دل غی تاہنگ اس قانون غے ماتحت نہ ہوجے جھڑو لے غے ہوں آیو ہاں ﴿مشکوٰۃ شریف﴾۔

(۵۶) یعنی جان مال غو مالک تے اللہ تعالیٰ ہی ہے جے کدے وہ اوکھا حکم دے غے بنداں غی فرمانبرداری غو امتحان لیتو تاں وہ آپس ماں اک دوجاں ناں قتل کرن تے وطن توں ساراں ناں بے وطن ہوجان غو حکم دے دیتو فر یہ اوکھا حکم کس غی برداشت غی گل تھی انھاں ور تے فر کجھ مخلص بنداں ناں چھوڑ غے کوئے عمل نہ کرسکتو تے یہ منافق کسرا عمل کرسکتا؟ اس را کمزور دل آلا تے کمزور ایمان آلا وی ساراں غے باندے رسوا ہوجاتا ور اس نے اسا اوکھا حکم نیہنہ دتا بلکہ اپناں فضل ناں مچ ہی سوکھا حکم دتا ہیں تے انھاں ماں وی فائدو انسان غو اپنوں ہی ہے فر انھاں لوکاں ناں کے ہوگیو جے یہ اس غا ان آسان حکماں ور عمل نیہنہ کرتا حالانکہ جے کدے یہ شک شبہ چھوڑ غے ان نصیحتاں ور عمل کرتا تاں اس غا مخلص بندا بن جاتا فر دین ماں ثابت قدمی نصیب ہوجاتی اللہ اپنا فضل ناں ٹھیک سدا رستہ ور چلن غی توفیق دے دیتو تے اپناں خزانہ غیب بچوں اجرِ عظیم عطا کرتو جس غو دنیا ماں یوہ اثر ہوتو کہ ہور ہور نیکی غی توفیق حاصل ہوجاتی۔

(۵۷) انسان ناں دنیا ماں اگر ساری دنیا غی نعمت نصیب ہوجیں ور گوانڈ اس غا مزاج تے طبیعت غو نہ وہے اس غا خیال غا لوک تے اس غا دوست اس تیں دور ویں فر ویہہ نعمت اک پہار جئو سہئی لگن لگ جیں یا ہی خواہش کجھ صحابہ اکرام غا دلاں ماں پیدا ہوئی تھی جے جنت ماں رحمت عالم ﷺ اچا مقام ور ویں غا جد کہ ہم مچ برلا (ترلا، کھلکا) ہی کسے درجہ ماں واں غا فر ہمناں اپناں آقا ﷺ غو دیدار کسرا نصیب وہے غو تے جے رحمت عالم ﷺ غو دیدار نہ ہوو فر نعمت کس کاری! اسے تاہنگ ور اللہ تعالیٰ نے یاہ آیت نازل فرما غے اپناں بنداں ناں تسلی دتی، تے رحمت عالم ﷺ نے مختصر لفظاں ماں اس غی تفسیر اس را بیان فرمائی جے: آدمی آخرت ماں انھاں ناں ہی وہے غو جھاں سنگ دنیا ماں اس غی دوستی وہے غی تے محبت وہے غی ﴿بخاری شریف﴾ حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمانویں صحابہ ناں حضور ﷺ غی یاہ گل سُن غے جتنی خوشی ہوئی اتنی کدے وی نیہنہ ہوئی تھی کیو نجے ویہہ جنت ماں وی اسے پاک ذات غی سنگت لوڑیں تھا جن پچھے انھاں نے دنیا غو سب کجھ تج چھوڑیو تھو، آیت غو مفہوم یوہ ہے جے ویہہ لوک جھاں نے اللہ تے اس غا پاک نبی ﷺ غی فرمانبرداری کی ہے جے کدے ویہہ صدیقیت، شہادت، تے صالحیت غا اچا مقام توڑی نہ پُج سکیا تاں وی انھاں ناں جنت ماں ان غی سنگت تے گوانڈ ضرور نصیب ہوجئے غو، تے یوہ اللہ ہی غو فضل و کرم ہے ورنہ یاہ اچی سنگت تے یوہ پاک گوانڈ اپنی محنت ناں کون کھٹ سکے! **نبی**: واہ پاک ہستی ہے جس ور اللہ غی طرفوں وحی نازل وہے تے وہ یوہ خدائی پیغام خدا غا بنداں توڑی پہچاوے تے **صدیق**: وہ خوش نصیب ہے جس غو دل بجن کسے دلیل توں اس وحی ناں، اس غا احکام تے پیغام ناں سچ من لئے اور **شہید**: وہ اُچی قسمت آلو ہے جھڑو وحی غا اس پیغام غا سچ ہون غی دلوں منوں گواہی دیئے فرزندگی غا پل پل ماں اپناں عمل ناں اس ناں سچ کردسے تے اس پیغام پچھے اپنوں سب کجھ ات توڑی جے جان غو آخری ساہ تے رت غو آخری توپو وی لاؤن تیں پچھے نہ ہٹے تے **صالح**: وہ ہے جس غی طبیعت ہی نیک ہوجئے نیکی ہی غی اس ناں تاہنگ رہ تے بدی تیں اس غی طبیعت پاک ہوجئے اسے درجہ ناں ولایت غو درجو وی کہینہ۔

(۵۸) گل اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غی فرمانبرداری غی چل رہئی ہے تے ہن اس فرمانبرداری ماں اک اوکھو جئیو کم جہاد غو ذکر ہے مفسراں نے پچھلی آیتاں ناں ربط جوڑتاں لکھیو ہے جے جنگ احد جس غو ذکر

اَوِانْفِرُوْا جَمِيْعًا ﴿۷۱﴾ وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَّيُبَطِّئَنَّ ۚ فَاِنْ

پَہانویں کٹھا ہو غے نکلو (۵۸) تے بلاشبہ تھارا بچ کوئے کوئے اسو وی ہے جھڑو چڑلا وے فر جیکدے تھارا

اَصَابَتْكُمْ مُّصِيْبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ

ور کائے مصیبت آجئے تاں کہہ: اللہ نے واقعہ ہی میرے اُپر بڑو احسان کیّو جے ہوں انھاں

اَكُنْ مَّعَهُمْ شَهِيْدًا ﴿۷۲﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللّٰهِ

ناں موجود ہی نیہنہ تھو؛ تے جے تمناں اللہ غی طرفوں کجھ فضل حاصل ہوجئے

لَيَقُوْلَنَّ كَاَنْ لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهٗ مَوَدَّةٌ يّٰلَيْتَنِيْ

فر تے اس را بول پوے جس را اس غے تے تھارے بشکار دوستی غو کوئے تعلق ہی نیہنہ تھو، ہائے افسوس! کدے

كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوْزَ فَوْزًا عَظِيْمًا ﴿۷۳﴾ فَلْيُقَاتِلْ فِيْ سَبِيْلِ

ہوں وی انھاں غے ناں ہوتو تاں تے ہوں وی بڑی کامیابی کھٹتو (۵۹) فر تے انھاں لوکاں ناں اللہ غا رستہ ماں جنگ

اللّٰهِ الَّذِيْنَ يَشْرُوْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ ۭ وَمَنْ

کرنی چاہیئے جھڑا آخرت غے بدلے دنیا غی زندگی ویچ رہیا ہیں تے جھڑو

يُّقَاتِلْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيْهِ

اللہ غا رستہ ماں جنگ کرے فر وہ قتل ہوجئے یا غالب آجئے (ہر حال ماں) ہم اس ناں بہت بڑو

اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿۷۴﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَ

اجر عطا کراں غا (۶۰) تے تمناں کے ہوگیو! جے تم اللہ غا رستہ ماں، تے ان بے وس

الْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاۗءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِيْنَ

مڑداں تے کالسریاں اور بچاں واسطے جہاد نیہنہ کرتا جھڑا یوں

يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ

کہہ رہیا ہیں جے اے مھارا یار با! توں ہمناں اس بستی تیں (باہر) کڈ جس غا بسنیک

اَهْلُهَا ۚ وَاجْعَلْ لَّنَا مِنْ لَّدُنْكَ وَلِيًّا ۚ وَّاجْعَلْ لَّنَا

ظالم ہیں، تے مھارا واسطے اپنی طرفوں کوئے حمایتی پیدا کر تے مھارا واسطے اپنے کولوں

مسیں پچھے سورت ال عمران ماں گذر یو ہے، اس ماں مسلماناں غی وقتی جئ ہار ہوگئی تھی تے نقصان وی خاصو ہو گیوتھو اس ورعرب غا مشرکاں غا ٹٹا وا لک ماں فر ساہ پے رہیوتھو ہور تے ہور مدینہ پاک غے کوتے کاتے غا گرایاں ماں جت اسلامی طاقت اگے شرک تے مشرکاں غو ساہ سک گیوتھو ہن ات وی مشرک تہڑ کن لگ پیا تھا پرانی جہالت وی بلیں بلیں سرک پئی تھی بس اس ویلے اللہ نے ایمان آلاں ناں۔ یہ آیت نازل فرما غے ثابت قدمی تے جہاد غی تلقین غو یوہ سبق دتو، یعنی اے مسلمانوں! جد تم نے اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غی فرمانبرداری ماں لک بن لیو ہے فر تم اس دین غا غلبہ واسطے ہر قسم غی قربانیاں واسطے ہر ویلے تیار رہو، جنگ غو سامان وی تیار رکھو تے اللہ غی رضاء پچھے جان دین واسطے اپناں ذہن ناں وی تیار رکھو فر مدانِ جنگ ماں تم پہانویں ٹولیں بنا بنا غے کنی کنی ماں نغلو تے پہانویں اکو ہی واری سارا گھٹھا ہو غے نکل پوو۔

مِنْ لَّدُنْكَ نَصِيْرًا ۝ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُقَاتِلُوْنَ فِيْ

کوئے مددگار کھلو کر (٦١) جہڑا لوک ایمان آلا ہیں ویہہ اللہ غا رستہ ماں

سَبِيْلِ اللّٰهِ ۚ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا يُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ

جہاد کریں، تے جہڑا کافر ہیں ویہہ شیطان غا رستہ ماں جنگ

الطَّاغُوْتِ فَقَاتِلُوْٓا اَوْلِيَآءَ الشَّيْطٰنِ ۚ اِنَّ كَيْدَ

کریں فر تم شیطان غاں دوستاں ناں جنگ کرو بلاشبہ شیطان غیں چال

الشَّيْطٰنِ كَانَ ضَعِيْفًا ۝ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ قِيْلَ لَهُمْ

سروں ہی بودیں ہیں (٦٢) کیوں! تم نے ویہہ لوک نیہنہ تکیا! جھاں ناں کہیو گیو ہے

كُفُّوْٓا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۚ فَلَمَّا

جے تم اپناں ہتھ روک رکھو! تے نماز قائم رکھو، اور زکوٰۃ دیتا رہو فر جسویلے

كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ

اللہ غا رستہ ماں جہاد فرض کیو گیو تاں چانچک انھاں بچوں اک جماعت لوکاں تیں اس راڈرن لگ پئی

كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً ۚ وَقَالُوْا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ

جس را اللہ تیں ڈرنوں لوڑیئے! یا اس تیں وی بدھ غے، اور ویہہ کہن لگا: ربا! تیں مھارے اپر جہاد کیوں

عَلَيْنَا الْقِتَالَ ۚ لَوْلَآ اَخَّرْتَنَآ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيْبٍ ۗ قُلْ

فرض کر چھوڑیو! ہمناں اجاں کجھ ہور مدت توڑی مُہلت کیوں نیہنہ دیدتی (اے نبیؐ) تم فرما دیو:

مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيْلٌ ۚ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقٰى ۟ وَلَا

دنیا غی (یاہ) پھل کھیلی ہے ہی تھوڑی جئ، تے آخرت مچ سرس ہے اس آدمی واسطے جہڑو تقوا اختیار کرے تے

تُظْلَمُوْنَ فَتِيْلًا ۝ اَيْنَ مَا تَكُوْنُوْا يُدْرِكْكُّمُ الْمَوْتُ

تھارے اُپر تہا گا غے برابر وی ظلم نیہنہ ہوسیں؛ تم جت کدے وی ویں غا موت تمناں آن نوڑے غی

وَلَوْ كُنْتُمْ فِيْ بُرُوْجٍ مُّشَيَّدَةٍ ۗ وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ

پہانویں تم مضبوط قلعاں ماہی ویں (٦٣) تے جے انھاں ناں کائے چنگی حالت پیش آجئے

(٥٩) یوہ منافقاں غو ذکر ہے یعنی اے مسلمانوں! تم اس گل تیں کدے بے خبر نہ رہیو جے تھارے نالو ناں ٹرن آلا کجھ ڈرو کلّ منافق وی ہیں جھاں ناں ہر ویلے ہر حال ماں چھڑا دنیا غا نفع نقصان ہی غی پئی رہئی۔ جہاد غو اعلان وہے تے یہ ڈروکلّ کسا کسا غے کسے را جان بچان غی سوچن لگ جیں فر جے کدے مسلماناں ور قضاء الٰہی ناں کائے مصیبت تے پریشانی آجئے کجھ شہید تے کجھ زخمی ہو جیں یا وقتی جئ ہار ہو جئے یہ بڑا خوش ویں جے مھارا اپر خدا غو کتنوں فضل ہے ہم ناں تھا ہی نیہنہ ورنہ ہم وی اس مصیبت تے پریشانی ماں پھس جاتا، تے جے مسلماناں ناں اللہ کامیابی نصیب کر دیئے مدانِ جنگ بچوں کجھ مالِ غنیمت ہتھ لگ جئے تاں تے انھاں غیں لیل ہی کرن لگ جیں تے مسلماناں غا ساڑا ماں اس را کڑھن لگ جیں کہ انھاں غی اندرونی حالت باندے آن لگ جئے حالانکہ جے کدے انھاں ناں اسلام تے اہلِ اسلام ناں ذری وی دوستی ہوتی تاں یہ خوش ہوتا جے مھاراں پہائیاں ناں خدا نے فتح نصیب کی ہے۔ فائدو: اس آیت ور علماء نے فرمایو ہے جے مسلماناں غی کامیابی ور خوش ہونوں تے انھاں غی ہار ور غمگین ہونوں وی ایمان غی نشانی ہے تے اس آیت غا شیشہ ماں اجکل غا ویہہ ڈروکلّ وی اپنو مقام دیکھ سکیں جہڑا اپنی تدبیراں ناں ہی سب کجھ سمجھیں۔

(٦٠) یعنی ڈروکلّ منافق جے کدے جہاد نہ کریں تاں نہ کریں، انھاں ناں نہوروہی کے! ور جھاں مخلص بنداں نے آخرت غی لوڑ ماں دنیا ناں لت مار چھوڑی ہے جن غی شونق چھڑی آخرت بنانں غی ہے انھاں ناں تے جان تلی ور تہر غے، اللہ غی رضا مندی کھٹن واسطے ضرور مدان ماں آہی جانوں چاہیئے! کیونجے اللہ غا رستہ ماں کُد جانں آلو شہید وہے یا غازی ہر حال ماں کامیاب ہی کامیاب ہے دنیا غو کجھ نفعو دسے یا نقصان آخرت غو تے فائدو ہی فائدو ہے ﴿يَشْـــرُوْنَ﴾ غو ترجموں بیچنوں خریدنوں دوئے طرح ہو سکے یاہ تفسیر بیچن غا لحاظ ناں ہے دوجی تفسیر یاہ وی ہو سکے جے ''مسلمانان ناں چاہیئے جے ویہہ ان کافر لوکاں ناں جنگ کریں جھاں نے آخرت غے بدلے دنیا مل لئی ہے،، آیت غا یہ دو ترجمہ منڈ قدیم تیں ہی چلیا آویں امام فخر الدین رازی فرمانویں وللمفسرین وجھان الاول ''يَشْرُوْنَ،، معناہ يبيعون والقول الثانی معنی قو له يَشْرُوْنَ ای يشترون (تفسیر کبیر)

(٦١) اس آیت ماں جہاد غا دو مقصد بیان فرمایا گیا ہیں اک تے یوہ جے جہاد اللہ تعالیٰ غا دین غا غلبہ واسطے، اللہ غا کلمہ ناں اچو کرن واسطے، تے اللہ غی رضا مندی کھٹن واسطے کرنوں چاہیئے دوجے ان لساں تے کمزوراں ناں ڈاھنڈاں تے ظالماں غا ظلم غا پُڑاں بچوں کڈن واسطے جن ور ظالماں نے اسو ظلم کیووو ہے جے انھاں غیں چینک ستاں آسماناں توں اپر عرش توڑی پج جیں تے جن ظالماں غا ظلم تیں بڈھو، بچو، کالسری کوئے نہ بچتو وہے، روایتاں ماں آوے جے آیت غو پہلو خطاب مدینہ غاں مسلماناں ناں تھو جھاں ناں مکہ ماں رہن آلاں انھاں لساں مسلماناں واسطے جہاد کرن غو حکم دتو جا رہیو تھو جھاں نے ایمان تے قبول کر لیو تھو ور ویہہ مکہ غا مشرک کھڑ پینچاں تے مقدماں غا ڈر ماں دبیا وا تھا ات توڑی جے ہجرت وی نیہنہ کر سکیں تھا۔

(٦٢) یاہ آیت جہاد غا بیان ماں مچ ہی اہم ہے اس ماں اسلامی جہاد تے دنیاوی جنگ غو صاف صاف فرق دسیو گیو ہے: فرمایو! مومن اللہ غا رستہ ماں، اللہ غی رضا واسطے، اس غا دین تے اس غا توحیدی کلمہ ناں اچو کرن واسطے جنگ کرے، مومن بس اسے واسطے جہاد کرے جے اللہ غا دین ناں نیوں کرن آلاں غی تے اللہ غا دین اگے ڈکو لان آلاں غی منڈی مروڑ غے اللہ غا دین ناں اچو کر

دیئے کنڈ اسمرّ سوت غے اس واسطے رستو صاف کر چھوڑے، باقی اپنی قوم غو تے اپناں ملک غو ناں اچو کرنوں، اپناں ملک واسطے تجارتی منڈیں حاصل کرنی، دوجاں ناں تھلّے لاٹوں، بہاوری غا تمغہ لینٖ یا چار پیسہ پچھے قیمتی جان دینٖ جسیں شیطانی سوچاں غی مومن ناں کوئے پُہوم پہا کھ نیہنہ ہوتی، یہ سارا تے شیطانی رستہ ہیں انھاں بوداں مقصداں پچھے اپنٖی پیاری جان دے غے مڑدار ہونٖ آلا تے شیطان غا دوست ہیں، مومن غی دوستی ''رحمٰن'' نالٖ وہے وہ ''رحمانی''، کمّاں پچھے جہاد کرے تے دنیا داراں منکراں غی دوستی شیطان نالٖ وہے ویہہ شیطانی کماں واسطے چال بنّا ویں تے مڑدار ویں، اللہ اپنّاں مومن بنداں ناں حکم دیئے جے تم شیطان غاں دوستاں، چیلاں نالٖ جنگ کرو فتح تھاری ہے انھاں غی ساری چال بالکل ہی بودیں ہیں ویہہ انھاں غے کجھ کم نیہنہ آسیں۔

يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ

تاں کیہنہ : یاہ تے اللہ تعالیٰ غی طرفوں ہے تے جے انھاں ناں کائے مندی گل پیش آجئے

يَّقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِكَ ۗ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۗ فَمَالِ

تاں کہنٖ لگ جیں یاہ تے تھاری ہی وجہ تیں ہے تم فرمادیو: سب کجھ اللہ تعالیٰ ہی غی طرفوں ہے تے انھاں

هٰٓؤُلَآءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُوْنَ يَفْقَهُوْنَ حَدِيْثًا ﴿۷۸﴾ مَآ

لوکاں ناں کے ہوگیو ! یہ کائے گل سمجھنٖ غے نیڑے نیہنہ لگتا (اے انسان !) تناں جہڑو

اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ۫ وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ

سُکھ لبھے وہ تے اللہ تعالیٰ غی طرفوں ہے تے تیرے اُپر جہڑی مصیبت آوے

فَمِنْ نَّفْسِكَ ۗ وَاَرْسَلْنٰكَ لِلنَّاسِ رَسُوْلًا ۗ وَكَفٰى

واہ تے تیری اپنٖی ہی کھٹی ہے، تے (اے نبیؐ) ہم نّے تم لوکاں واسطے رسول بنّا غے چلایا ہیں تے (اس واسطے)

بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ﴿۷۹﴾ مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ ۚ

اللہ تعالیٰ غی گواہی کافی ہے ؛ جہڑو رسولؐ غی اطاعت کرے وہ یقیناً اللہ تعالیٰ غی فرمانبرداری کرے

وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَآ اَرْسَلْنٰكَ عَلَيْهِمْ حَفِيْظًا ﴿۸۰﴾ وَيَقُوْلُوْنَ

تے جہڑو کنڈ پھیر لئے فراساں لوکاں ور ہم نّے تم ذمہ وار بنّا غے نیہنہ چلایا (۶۴) تے یہ لوک (زبانوں زبانی) کیہنہ

طَاعَةٌ ۫ فَاِذَا بَرَزُوْا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ

جے (ہمنّاں فرمانبرداری) قبول ہے، فر جسویلّے تھارے کولوں باہر چلّیا جیں تاں انھاں بچوں کجھ لوک رات اس غے برخلاف

غَيْرَ الَّذِيْ تَقُوْلُ ۗ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُوْنَ ۚ فَاَعْرِضْ

مشورو کریں جو کجھ ویہہ کہہ گیا تھا، تے ویہہ جو کجھ رات مشورو کریں اللہ اس ناں لکھ رہیو ہے (اے نبیؐ) تم انھاں غو کجھ خیال

عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ۗ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿۸۱﴾ اَفَلَا

نہ کرو تے اللہ تعالیٰ ور ہی پُہروسو کرو ! تے اللہ تعالیٰ کم بنّانٖ واسطے کافی ہے (۶۵) کیوں !

يَتَدَبَّرُوْنَ الْقُرْاٰنَ ۗ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ

یہ لوک قرآن ماں غور نیہنہ کرتا، جیکدے یوہ (قرآن) اللہ تعالیٰ تیں سواء کسے ہور غی طرفوں ہوتو

(۶۳) مکہ ماں اجوں جہاد غی اجات نیہنہ ہوئی تھی مسلمان چپ چپیتاں ہو غے کافراں غی ہر اک سختی تے ظلم غو مقابلو بس صبر تحمل غا کھنڈ اہتھیاراں نالٖ کریں تھا ور برداشت غی وی اک حد وہے، رہ رہ غے کئیں واری کجھ ہونٹھاں ور یاہ منگ (مانگ) آجے تھی کہ کدے ہم ناں وی ظالم غا دندپنٖ غی اجازت ہو جاتی، ور رحمت عالم ﷺ خدا غی طرفوں اکو ہی حکم سناویں تھا جے اجاں اپنّاں ہتھ روک رکھو! نماز تے زکوٰۃ جس غو حکم نازل ہو چکو ہے، ادا کرتا جاؤ تانجے مالٖ غی قربانی دے دے غے جان غی قربانی دینٖی آسان ہو جئے، تے نماز پڑھ پڑھ غے تقوو تے اللہ غی محبت پیدا ہو جئے غی فر اس غی محبت ماں جنگ غیں اوکھت جِھلنیں اسان ہو جیں غیں، خیر! یاہ گل مکہ شریف غی تھی جسویلّے مسلمان ہجرت کر غے مدینہ پاک آگیا اور اللہ غی طرفوں جہاد غو حکم نازل ہو گیو فرات غا آزاد ماحول ماں کجھ کمزور دل مسلماناں ناں کافراں غیں ویہہ مکہ آلّیں سختیں بسرن لگ پئیں اور جنگ ماں نچتی دوڑتی موت تک غے قدرتی طور ور موت تیں کجھ ڈرلّگن لگ پیو، تے لگے وی کیوں نہ؟! آخر جان دینی تھی کوئے کھیڈ مخول تے نیہنہ تھو بلکہ کجھ دلاں ماں تے اندرو اندر ہی یاہ تاہنگ وی آنٖ لگ گئی جے ''ہائے! کدے کجھ تہاڑا ہور جینٖ غو موقعو تھا جاتو، کتنوں چنگو ہوتو جے کدے نیس کہڑی ہور جہاد غو حکم نہ آتو''، یاہ سوچنٖ آلّا تھا تے مسلمان ور یاہ گل حالات غے نالٖ نالٖ انھاں ماں کجھ فطری طور ور ہی آگئی تھی، اللہ نے بڑا رسیلا تے پیارا انداز نالٖ انھاں تیں اس بزدلی ناں دور کیو، انھاں ناں مکہ شریف آلّی واہ ہٹک یاد کروائی، تے فرمایو: پہلی گل تے یاہ ہے جے دنیا تے دنیا غی زندگی ہے ہی کتنی !! اُت غی کہڑی نعمت تے کہڑی چیز سدا رہنٖ آلّی ہے جد کہ آخرت کدے نہ مکنٖ آلّی تے اُت غیں ساریں نعمت سدا رہنٖ آلّیں ہیں فر اک اک نعمت ساری دنیا تیں سرس اور ودیا ہے تے دوجی گل یاہ ہے جے موت تے اپنّاں ویلّا ور ضرور آنی ہے جہاد غا مدانٖ ماں بہادراں آلّی آئی یا منجی وی چھڑک چھڑک غے ڈروکلاں جسی آئی بلکہ یاہ تے واہ بلّا ہے کہ جے کدے تم پکاں قلعاں ماں ویں چھپیں غا یاہ اُت وی ٹھیک اپنّاں ویلا ور ہی آسلام کرے غی فر جہاد غا مدان ماں نکل غے بہادراں آلّی موت کیوں نیہنہ مرتا جس ناں موت کہنوں تے ہے ہی جرم واہ تے سدا رہنٖ آلّی زندگی ہے جس ناں اللہ غی رضا تے اس غی محبت ماں واہ نصیب ہو جئے فر وہ کدے مرتو ہی نیہنہ، سبحان اللہ! یوہ کسو مٹھو سبق تھو جہڑو دل غی تندڑاں ماں لہہ گیو، جس جس غے کنیں یوہ پیتو گیو موت غو ڈر اس تیں ہزار میل دور نستو گیو، جی ہاں! یاہ ہی واہ درسگاہ تھی جت غا اک فارغ التحصیل نے ایران غا کمانڈر ناں ان لفظاں ماں چٹھی لکھی تھی! پہا ئیو! خدا غو سچو دین قبول کر لیو! فر ملک وی تھارو بادشاہی وی تھاری نیہنہ تے فر جزیو دے غے مھاری ماتحتی قبول کر لیو تانجے ہم ناں کھلی تبلیغ غو موقعو تھا جئے، تے جے کدے یوہ وی منظور نیہنہ فر مدان ماں آؤ! تلوار مھارو تھارو نبیڑ و کر دیئے غی ور اک گل یاد رکھیو جے میرے نالٖ واہ فوج ہے جس ناں موت (فی سبیل اللہ) نالٖ اتنی محبت ہے جتنی تمنّاں شراب نالٖ نیہنہ ہوسیں، ہم ناں اللہ غا رستہ ماں جان دیتاں وہ مزو آوے جہڑو تھاراں شرابیاں ناں شراب پی غے وی نیہنہ آتو (البدایہ والنھایہ) یہ حضرتِ خالد بن ولیدؓ تھا۔

(۶۴) ان آیتاں ماں منافقاں غو ذکر ہے، انھاں منافقاں غو وی عجب حال تھو جے کدے مسلماناں ناں کامیابی تے فتح نصیب ہو جئے تھی تاں اس واسطے یاہ نیہنہ کیہنہ تھا جے یاہ کامیابی ہم ناں حضور ﷺ غی

برکت تے سوہنٹی تدبر ورنصیب ہوئی ہے بلکہ اِسرا کیہنہ ویں تھا، جے یاہ تے کوئے چانٹ چک ہی قدرتی ہی نصیب ہوگئی ہے تے جے کدے کائے مصیبت آجئے تھی یا وقتی جئی ہار ہو جے تھی یاہ کجھ سنگیاں ناں شہادت غو اچودر جو نصیب ہو جئے تھوتاں یہ منافق اس غو الزام نبی پاک ﷺ ورلاویں ویں تھا، جے یوہ سب کجھ (نعوذ باللہ) تھارا غلط پلاّن غی وجہ تیں ہووو ہے اللہ نے فرمایو: تم انھاں ناں جواب دیو! سب کجھ اللہ تعالیٰ ہی غی طرفوں آوے مصیبت غو پیدا کرن آلو وی وہ ہی ہے تے اسانی غو وی! اس غا حکم تیں بجنٹ نہ فتح نصیب وہے تے نہ کدے ہار وہے ورویہہ بد دماغ منافق یاہ گل سمجھیں کسرا! فر اللہ نے انسان ناں مخاطب کر غے فرمایو جے اے انسان! آسانی تے تنگی اللہ غا حکم تیں بجنٹ آتی تے نیہنہ ورجد کامیابی ملے یا فتح نصیب ہو جے تاں انسان ناں یوہ سمجھنوں چاہیے کہ یاہ اللہ غی طرفوں ہے، اسے غی مہربانی ناں نصیب ہوئی ہے ورنہ ہوں کے! تے میری کوشش کے! ورجد مصیبت تے پریشانی آوے اس ویلٹے انسان غو تہان اپنٹاں عملاں در ہونٹوں چاہئے کیونجے مصیبت آوے تے یقیناً اللہ ہی غی طرفوں ورآوے تے تاں ہی ہے جد انسان غا عمل ہی اساویں اینویں کہنویں ہٹ مٹ تے کسے ورآفت نیہنہ آتی! اگے اللہ اپنٹاں حبیب ﷺ ناں مخاطب کر غے فرماوے جے تمناں میں ساراں ہی انساناں واسطے رسولؐ بنٹا غے ٹوریو ہے پہانویں ویہہ عربی ویں، یا عجمی، کالاٹ ویں یا گورا کسے وی ملک کسے وی رنگ تے کسے وی نسل غا ویں! تمناں انھاں دو چار منافقاں غی پرواہ کرن غی کے لوڑ ہے!! تھاری گواہی واسطے تے اللہ آپ سدو ہے وہ گواہی دے رہیو ہے جے تم اس غا سچا رسول ہیں تھارے اپر وہ اپنٹوں سچو کلام نازل کرر ہیو ہے تانجے ساری دنیا ناں پتو لگ جے کہ تم اللہ غا پیارا تے آخری رسول ہیں ہنٹ جہڑو آدمی رسولؐ غی فرمانبرداری کرے غو وہ حقیقت ماں خدا غو فرمانبردار ہے کیونجے رسولِ اکرم ﷺ تے اللہ ہی غی رضا غا کم دس رہیا ہیں ورجہڑو بدقسمت اللہ غا رسول ﷺ غی نبوت توں نمکر جے غو، آپؐ غی اطاعت تیں منہ موڑ لیئے غو اس غی ذمہ داری وی اللہ غا رسول ﷺ ورنیہنہ تے نہ ہی آپؐ انھاں ورنگران بنٹایا گیا ہیں جے انھاں ناں زبردستی خدا غا فرمانبردار بنٹا چھوڑیں، جہڑو آپؐ غا سمجھان تیں بعد وی نہ منیں اس ناںٹ خدا آپؐ مکے غو۔

(٦٥) اللہ تعالیٰ اپنٹاں حبیب ﷺ ناں منافقاں غا کجھ ہور پکھنڈ تے مکاریاں توں اگاہ کرر ہیو ہے جے اے نبی ﷺ یہ بدضمیر دل غا کالاٹ بلکہ لخ کالاٹ جس ویلٹے تھاری مجلس مبارک ماں بیسیں اس ویلٹے تے بڑیں لہلکڑیں کڈ کڈ غے کیہنہ جے ہم بالکل پکا فرمانبردار ہاں، ہم نے تھاری اطاعت قبول کرلی ہے ور یہ ان غا دل غیں گل نیہنہ کیونجے جس گھڑی یہ مجلس پاک تیں اٹھ غے اپنٹے گھر جیں فر انھاں بچوں کجھ دل غا کالاٹ کالٹی راتاں ماں اسلام تے مسلماناں غے خلاف سازشاں غیں ترنگڑیں بنن لگ جیں اور مجلس مبارک غیں گل تے انھاں ناں سروں بسر جیں فر اللہ پاک اپنٹاں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے تمناں انھاں غی سازشاں غی فکر کرن غی لوڑ نیہنہ اللہ تعالیٰ ان غا یہ سارا کرتوت لکھ رہیو ہے اپنٹاں وقت ورجسو یلٹے یوہ ریکارڈ کھلے غو پورو لیکھو ہو جئے غو، تم تے انھاں تیں بےفکر ہو غے اللہ تعالیٰ ورپہروسو کرلیو وہ تھاری مدد کرن تے تھارا کم بنٹانٹ واسطے آپ سدو ہے اس غی مدد ہوتاں تمناں کسے غی چلاکی غی کے فکر!!

(٦٦) یعنی جے کدے آپؐ ناں اللہ غا چلایا وا رسول ﷺ نیہنہ منتا، فر اس قرآن ناں پلےتوں بنٹا یو وو کلام سمجھیں؟ حالانکہ قرآن کریم ناں تے جہڑو وی آدمی ذری غور ناںٹ پڑھے وہ یاہ کہن ور مجبور ہو جے کہ یوہ اللہ ہی غو کلام ہے کسے مخلوق غو کلام ہو ہی نیہنہ سکتو بس اصل گل یاہ ہے جے یہ قرآن کریم ماں غور وفکر کرتا ہی نیہنہ، اس ناں تدبر غی نظر ناںٹ تے دیکھتا ہی نیہنہ، چارے قضاء جے کدے یوہ اللہ تعالیٰ توں علاوہ کسے مخلوق غو بنٹا یو وو کلام وے آ، فر تے اس ماں غور کرن ناںٹ ضرور اختلاف دسے اس غی یاہ عبارت اس راسہری تے اکسار کسرا ہو سکے تھی! اس غا مضموناں ماں یوہ جوڑ کسرا اوے آ، بلکہ ضرور کدے نہ کدے اُبڑ عبارت ہوتی مضمون بےجوڑ ہوتا اک جملو فصیح ہوتو تے دوجو ضرور غیر فصیح ہو جاتو کیونجے انسانی کلام کدے وی انھاں گلاں تیں پاک نیہنہ ہوسکیو حالانکہ قرآن غو یوہ سچو کلام ان ساریاں گلاں تیں پاک ہے جس غو مطلب یوہ ہی تے نکلے جے یوہ انسان غو کلام نیہنہ ہوسکتو بلکہ یوہ یقیناً اللہ ہی غو کلام ہے تے جس ذات ور اللہ غو کلام نازل وہے ویہہ تے اللہ غا نبی ہی ویں سبحان اللہ! یاہ

لَوَجَدُوْا فِيْهِ اخْتِلَافًا كَثِيْرًا (٨٢) وَاِذَا جَآءَهُمْ اَمْرٌ مِّنَ

تاں ضرور انھاں ناں اس ماں بچ سارو اختلاف دستو (٦٦) تے جد کدے انھاں ناں کائے امن یا خوف غی گل

الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوْا بِهٖ ۭ وَلَوْ رَدُّوْهُ اِلَى

ہتھ لگ جئے یہ فٹ اس ناں مشہور کر چھوڑیں حالانکہ جے یہ اس ناں رسولؐ توڑی

الرَّسُوْلِ وَاِلٰٓى اُولِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِيْنَ

تے اپنٹاں ذمہ واراں توڑی پہچاتا تاں جہڑا لوک انھاں بچوں تحقیق کرن آلاٹ ہیں

يَسْتَنْۢبِطُوْنَهٗ مِنْهُمْ ۭ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهٗ

ویہہ اس (غی حقیقت) ناں جانٹ لیتا تے جیکدے تھارے اُپر اللہ تعالیٰ غو فضل تے اس غی مہربانی نہ ہوتی

لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطٰنَ اِلَّا قَلِيْلًا (٨٣) فَقَاتِلْ فِيْ سَبِيْلِ

تاں تھوڑاں جئیاں لوکاں ناں چھوڑ غے تم سارا شیطان غا کھُر اور ٹرپیتا (٦٧) تے (اے نبیؐ) تم اللہ غا رستہ ماں جہاد

اللّٰهِ ۚ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ

کرو! تمناں اپنٹی جان تیں سوا کسے غی ذمہ واری نیہنہ، اور تم مومناں ناں (جہاد ور) ابھارتا رُہو

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّكُفَّ بَاْسَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ۭ وَاللّٰهُ اَشَدُّ

امید ہے جے اللہ تعالیٰ کافراں غی لڑائی روک دئے تے اللہ تعالیٰ سخت

بَاْسًا وَّاَشَدُّ تَنْكِيْلًا (٨٤) مَنْ يَّشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً

طاقت آلو اور سخت سزا دینٹ آلو ہے (٦٨) جہڑو آدمی کائے چنگی سفارش کرے غو

يَّكُنْ لَّهٗ نَصِيْبٌ مِّنْهَا ۚ وَمَنْ يَّشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً

اُس ناں وی اس بچوں حصو لبھے غو، تے جہڑو کائے پھیڑی سفارش کرے غو

يَّكُنْ لَّهٗ كِفْلٌ مِّنْهَا ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيْتًا (٨٥)

اس واسطے وی اس بچوں حصو وہے غو تے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھنٹ آلو ہے (٦٩)

وَاِذَا حُيِّيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوْا بِاَحْسَنَ مِنْهَآ اَوْ رُدُّوْهَا ۭ

تے جسو یلٹے تمناں سلام کیو جئے تم اس تیں سرس سلام کرو! یا اسے ناں دہرا دیو

بنگا رعرب غا فصیح البیان لوکاں ناں دتی گئی تھی جس ورسوا چوداں سو سال ہوگیا ہیں وراجاں تک کوئے ماں غو لال مدان ماں نیہنہ آیو جھڑو اس راغی کائے اک وی غلطی کڈ دسے آ۔ وللہ الحمد۔
(٦٧) باطل غوکم سدا یوہ ہی وہے جے اہلِ ایمان ناں چھوٹھیں خبر مشہور کر کر غے انھاں ماں اڈّ تھمّی مچوا دتی جئے ،جسرا ''فلاناں گراں ماں بغاوت ہوگئی ہے ،فلاںی جگہ اتنّیں فوج کٹھیں ہوگئیں ہیں فلاّ ناں شہر ماں مسلمان ہار گیا ہیں وغیرہ ،انھاں گلاں غو اثر ہونٗوں نیہنہ رہ تو ،بلکہ کئیں واری تے امنٗ اور فتح غی سچی خبر مشہور کرن ناںٗ وی نقصان ہو جئے اس ناںٗ لوک مست ہو جیں ویہہ بر دم تے تیاری غی حالت ماں نیہنہ رہتا اسلام نے اسا موقع واسطے یاہ تعلیم دتی جے خبر امنٗ غی وہے یا خوف غی !عام لوکاں غوکم یوہ ہے جے ویہہ یاہ خبر ذمہ واراں ،سمجھداراں توڑی پہچا دیں ویہہ اس ماں غور وفکر کر غے تکیں جے اصلیت کے ہے اس ناں عام کرن ماں مسلماناں غو فائدو ہے یا بند رکھنٗ ماں !

النصف

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا
بلا شبہ اللہ تعالٰی ہر اک چیز غو حساب لینٗ آلٗو ہے (٧٠) اللہ وہ ہے جس تیں علاوہ کوئے عبادت غے لائق
هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ
نیہنہ ،وہ ضرور تم (ساراں) ناں قیامت غے اُس تہاڑے جمع کرے غو جس ماں کوئے شک نیہنہ ،تے اللہ
أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾ فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ
ع ١١ / ٨
تیں بدھ غے کس غی گل سچی ہو سکے !(٧١) تے تمناں کے ہوگیو !کہ منافقاں غا بارہ ماں تم دو جماعت
فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ
ہو رہیا ہیں حالانکہ اللہ نے ویہہ انھاں غا عملاں غی وجہ تیں پٹھا پھیر چھوڑیا ہیں کیوں !تم اس آدمی ناں ہدایت
تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ
ور لیاٗنوں چاہویں !جھڑو خدا نے گمراہ کر چھوڑیو ہے ،تے جس ناں اللہ گمراہ کر چھوڑے فر تمناں کدے وی اس واسطے
لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ
کوئے رستو نیہنہ تھاسیں ;ان غی تے یاہ تاہنگ ہے جے تم وی اسے را کفر کریں جس را انھاں نے کفر کیٗو تا نجے تم سارا
سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي
برابر ہو جیں بس تم انھاں بچوں کسے ناں دوست نہ بناوٗ !چر توڑی ویہہ اللہ غا رستہ ماں ہجرت
سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ
کر غے (نہ آجیں) تے جے ویہہ منہ موڑیں فر انھاں ناں پکڑو تے قتل کرو !جت وی ویہہ
وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾
تمناں لبھیں ،تے تم انھاں بچوں (کسے ناں وی اپٹوں) دوست تے مددگار نہ بناوٗ (٧٢)
إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ
سوائے انھاں لوکاں غے جھڑا کسے اسی قوم ناںٗ جا ملیں جس قوم غے تے تھارے بشکار معاہدو ہو یو وو ہے
أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ
یا ویہہ تھارے کوٗنے ہی اس را آجیں کہ انھاں غا دل تنگ ہو یا واویں اس گل تیں جے ویہہ تھارے ناںٗ لڑائی کریں

ور نبی پاک ﷺ غا پاک زمانہ ماں ان منافقاں غو یوہ کم وہے تھو جسی کائے گل ہتھ لگی ،فر تے بہڑے بہڑے اگ لا دیٗنی تا نجے مسلمان اس نویں مصیبت ماں پھس جیں بلکہ روایتاں ماں آوے جے منافقاں تیں علاوہ کجھ سدا سادا مسلمان وی خوشی ماں یا ڈر ماں اسراغیں خبر سوچنٗ سمجھنٗ تیں بجنٗ ہی مشہور کر چھوڑیں ویں تھا آیتِ پاک ماں اساں ساداں مسلماناں ناں وی سمجھا یو گیو ہے تے بڑا پیار ناںٗ فرمایو جے یوہ اللہ غو کرم ہے کہ اس نے تمناں اس راغیں یہ کم غیں گل دسیں ور نہ تم وی شیطان غا رستہ ورٹر پیتا۔
(٦٨) گل اصل جہاد غی چلے کرے تھی ،درمیان ماں یوہ منافقاں غو ذری اک ذکر آگیو تھو ہُنٗ فر جہاد غا بارہ ماں رحمت عالم ﷺ ناں یوہ حکم دتو جا رہیو ہے کہ جے کدے یہ منافق جہاد نہ کریں یا چارے قضاء کمزور دل مسلمان وی موت تیں ڈرن لگ جیں تاں تم ایکلاّ ہی جہاد واسطے نکل پو تمناں دوجا کسے غی ذمہ داری نیہنہ کوئے جہاد ماں جے یا نہ جئے ہاں !یاہ گل تھاری ذمہ واری ماں ہے کے تم ایمان آلاّں ناں جہاد غی شوق دوا تا رہو جہاد غی فضیلت بیان کر کر غے انھاں ناں تیار کرتا رہو !فر اس حکم ناں رحمت عالم ﷺ نے کسرا پورو کیو اس واسطے حدیث غی کتاباں ماں جہاد غا بیان ماں آپ ؐ غا ویہہ ہزاراں ارشادات دیکھنٗ غی لوڑ ہے جھڑا جہاد غی فضیلت ماں آیا ہیں ;آیت غا آخر ماں اللہ غی ان مک طاقت بیان کر غے اس بکھی اشارو کیو ہے جے تمناں ایکلاّں مدان ماں جاتاں غم کرن غی کوئے لوڑ نیہنہ ;اللہ تھارے ناںٗ ہے اس غی طاقت دشمناں ناں مدالن تے آخرت ماں سزا دینٗ واسطے سدّی ہے۔
(٦٩) یعنی جے کوئے نیک نیتی ناںٗ نیک کم ماں سفارش تے کوشش کرے تا نجے اس غی سفارش ور دو جو آدمی وی نیک کم واسطے تیار ہو جے اسی نیک سفارش ور سفارش کرن آلاّ ناں وی اسو ہی ثواب لبھے غو جسو کہ عمل کرن آلاّ ناں جسرا کہ رحمتِ عالم ﷺ لوکاں ناں جہاد واسطے تیار کر رہیا ہیں ،آپ ؐ غی تبلیغ ناںٗ تے فضیلت بیان کرن ناںٗ قیامت توڑی جتناں لوک جہاد کریں غا اس غو ثواب سرورِ انبیا ﷺ ناں وی لبھے غو تے جے کوئے کسے برائی واسطے پھیڑی نیت ناںٗ سفارش کرے غو دوڑ بھج کرے غو ،جسرا منافق کوشش کر کر غے لوکاں ناں جہاد تیں پچھے رکھ رہیا ہیں ،تاں سفارش کرنٗ آلاّ ناں وی اسو ہی گناو ہے جسو برائی کرن آلاّ ناں ،تے اللہ بڑی قدرت آلٗو ہے اس واسطے ہر ایکنٗ ناں ٹھیک بدلو دیٗنوں کوئے مشکل نیہنہ اس آیت تیں علماء نے یوہ مسئلو وی کڈیو ہے جے نیک کم واسطے نیک نیتی ناںٗ بجنٗ کسے لالچ سفارش کرنی نیکی ہے تے بدی واسطے سفارش کرنی بدی ہے جسرا کوئے ظالم ناں سفارش کر غے قانون تیں بچالئے فر آئندہ وہ جتناں وی ظلم کرے غو اس ماں اس سفارشی غی وی برابر سانجھ رہ غی (ابن کثیر مخلصًا)
(٧٠) سفارش ہی غو اک طریقو یوہ ہے جے انسان اپنٗاں پہائی واسطے اللہ تعالٰی کونٗوں خیریت تے سلامتی غی دعا منگے شریعت نے اس غی اک مختصر شکل ''سلام،، دسی ہے ،فرمایو جھڑو تم ناں ''سلام،، کرے یعنی تھارے واسطے دین دنیا ماں سلامتی غی دعا منگے تم اس ناں اس تیں سرس یا گھٹوں گھٹ وہ ہی جواب ضرور دیو۔ ابن جریرؒ تے بن ابی حاتمؒ غی اک حدیث ماں اس غی تفسیر اسرا آئی ہے جے ''السلام علیکم،، غا جواب ماں ''وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ'' کہو تے السلام علیکم ورحمۃ اللہ،، غا جواب ماں وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ'' کہو جے کدے سلام کرنٗ آلٗو اُواں تیں ہی یہ سارا لفظ کہدئے فر تم

وی اسے راہی جواب دیدیوٗ ’’ وَعَلَيْكُمْ ‘‘، کہدیو، تے غیر مسلم ناں وی چھڑو وَعَلَيْكَ تاںٗ ہی جواب دیدیو (ابن کثیر وغیرہ) مسئلو: کجھ لوک اس غے اگے وَمَغْفِرَتُهٗ وی لا چھوڑیں یوہ نہ تے حدیث ماں آیو ہے اور نہ عربی محاورہ غا لحاظ ناںٗ ٹھیک ہے تے کجھ لوک السلام علیکم غا جواب ماں وی السلام علیکم ہی کہنہ یاہ وی پلے تیں بنائی وی گل ہے شریعت غو وہ ہی طریقو ہے جہڑو اپلی حدیث ماں بیان ہو گیو، تے ترمذی شریف ماں ہے جے اس را اسلام کرنٗ نال اک لفظ ور دس نیکیں اللہ غی طرفوں دتی جیں لہذا اجہڑ و یہ ترے ہی لفظ کہہ غو اس غا اعمال نامہ ماں تریہہ ۳۰ نیکیں لکھی جیں غیں (مخلصًا)

(۷۱) یعنی ان ساریاں گلاں ور خوب غور کر لیو یہ بالکل سچیں ہیں ان غے خلاف دنیا دار جو کجھ کہنہ وہ سارو نیش کوڑ ہے خیر اس نالٗ خدا غی خدائی ماں کوئے فرق نیہنہ پیتو وہ اک ہے اس غو کوئے

اَوْ يُقَاتِلُوْا قَوْمَهُمْ ۭ وَلَوْ شَاۗءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ

یا ویہہ اپنٗی قوم نالٗ جنگ کریں اور اگر اللہ تعالیٰ چاہتو تاں انھاں ناں تھارا اپر مسلط کر دیتو

فَلَقٰتَلُوْكُمْ ۚ فَاِنِ اعْتَزَلُوْكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ

فر تے ویہہ تھارے نالٗ ضرور لڑائی کرتا، تے جے ویہہ تھارا تیں پاسے ریہنہ، اور تھارا نالٗ جنگ نہ کریں تے تھارے

السَّلَمَ ۙ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيْلًا ۝۹۰ سَتَجِدُوْنَ

اگے صلح غی گل رکھ دیں تاں تھارا واسطے اللہ نے ان غے خلاف (لڑائی غو) کوئے رستو نیہنہ رکھیو (۷۳) تمناں کجھ ہور اس

اٰخَرِيْنَ يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّاْمَنُوْكُمْ وَيَاْمَنُوْا قَوْمَهُمْ ۭ

را غا لوک لبھیں غا جہڑا چاہویں کہ تھارے تیں وی امنٗ ماں ریہنہ تے اپنٗی قوم تیں وی امنٗ ماں ریہنہ

كُلَّمَا رُدُّوْٓا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوْا فِيْهَا ۚ فَاِنْ لَّمْ

(ور) جد وی انھاں ناں فتنہ غو بلاوو آوے ویہہ اس ماں منہ موندا ہو غے پے جیں فر جیکدے ویہہ

يَعْتَزِلُوْكُمْ وَيُلْقُوْٓا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوْٓا اَيْدِيَهُمْ

تھارے تیں اک پاسے نہ ریہنہ تے تھارے اگے صلح غی گل نہ رکھیں اور اپنٗاں ہتھ روک غے نہ رکھیں

فَخُذُوْهُمْ وَاقْتُلُوْهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوْهُمْ ۭ وَ

تاں انھاں ناں تم پکڑو، تے انھاں ناں قتل کرو جت وی ویہہ تمناں لبھیں، تے

اُولٰۗىِٕكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنًا مُّبِيْنًا ۝۹۱ ع وَمَا

یہ ہی ویہہ لوک ہیں جن غے خلاف ہم نٗے تمناں صاف سند دیدتی ہے (۷۴) تے مومن

كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَّقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـــــًٔا ۚ وَمَنْ

غو یوہ کم نیہنہ جے وہ کسے مومن ناں قتل کر دئے ور غلطی نالٗ، تے جہڑو آدمی کسے

قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـــــًٔا فَتَحْرِيْرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَّدِيَةٌ

مسلمان ناں غلطی نالٗ قتل کر چھوڑے وہ اک مسلمان غلام ازاد کرے تے مقتول غا وارثاں

مُّسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَھْلِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يَّصَّدَّقُوْا ۭ فَاِنْ

ناں دیت دئے (ہاں!) یاہ دوجی گل ہے جے ویہہ آپ ہی بطورِ صدقہ معاف کر چھوڑیں تے جے وہ (مقتول)

سانجھ آنٗو نیہنہ یاہ اسی حقیقت ہے جس تیں نمکر یو نیہنہ جا سکتو، تے اس تیں بدھ الاٗ! سچی گل ہو وی کس غی سکے!؟

(۷۲) اس رکوع ماں کافراں منافقاں تے مرتداں غیں ترے کئی کئی جماتاں غو ذکر ہے، انھاں سنگ جنگ کرن یا نہ کرن غو حکم بیان ہوو وہے ان پہلیں دو آیتاں ماں کہڑاں منافقاں غو بیان ہے جن غا بارہ ماں مسلمان آپس ماں بنڈے گیا تھا اس بارہ ماں کئیں اک روایت آئیں ہیں، بخاری تے مسلم ماں یوہ بیان ہے جے جنگِ احد ماں جہڑا ترے سو منافق پہلاں ہی کنی ہو گیا تھا جے مھاری گل نیہنہ منی گئیں یہ ویہہ ہی منافق ہیں کجھ مسلمان انھاں نالٗ جنگ کرنی ضروری سمجھیں تھا جد کہ کجھ جنگ ناں غیر مناسب خیال کریں تھا، تے ابن ابی حاتم ابن حمید توں اک روایت اکثر مفسراں نے یاہ تفصیل کی نقل ہے جے مکہ پاک غا کجھ لوکاں نے مدینہ شریف آ غے مسلمانی غو اظہار کیو ور کجھ تہاڑا بعد بہانوں کر غے فر مکہ شریف چلے گیا تے دوہری واری کافر بنٗ گیا، یوہ ہی کم کجھ ہور مشرکاں غو بیان ہوو ؤ ہے جہڑا مدینہ پاک غے آسیں پاسیں ریہنہ تھا انھاں غا بارہ ماں اختلاف یوہ ہویو تھو جے کجھ مسلمان انھاں ناں اجوں وی مسلمان خیال کریں تھا اور باقی انھاں ناں کافر سمجھیں تھا تے انھاں نالٗ جنگ کرنی جائز سمجھیں تھا آیت پاک غا لفظ انھاں لوکاں ور زیادہ فٹ آویں واللہ اعلم، اللہ تعالیٰ فرماوے یہ تے مسلمان ہووا ہی نیہنہ یہ دلوں تے تھا ہی کافر لہذا یہ حقیقت ماں منافق ہیں جہڑا ظاہری طور ور کلموں پڑہیں تھا اور اندروں پکا کافر تھا چھیکڑ خدا نے انھاں ناں ان غا
ع ۱۲ ۹
ان کالاں کرتوتاں ور فر اسے کفر ماں باڑ چھوڑیو جس بچوں بس ظاہری طور ور نکلیا تھا تے یہ مسلمان کد ہیں! ان غی تے ساری دوڑ بھج ہی اس واسطے ہے تا نجے تمناں وی اپنٗے ہاروں کافر بنٗا چھوڑیں لہذا انھاں ناں نہ دوست بنٗاؤ نہ حمایتی بلکہ کافر ہاروں جت لبھیں پکڑو بنوں تے مارو! یہ پکا دشمن ہیں ہاں! جے یہ پکا مسلمان ہو غے تے ہجرت کر غے مدینہ پاک یعنی دارالاسلام ماں آ جیں واہ بکھری گل ہے۔

(۷۳) یوہ دوجی قسم غاں کافراں غو ذکر ہے تے یہ فر دو طرح غا ہیں اک ویہہ جہڑا اس قوم نالٗ جا ملیں تے اس غی پناہ لے لیں جھاں نالٗ مسلماناں غو جنگ نہ کرن غو معاہدو ہوو ؤ ہے تے دوجے ویہہ جہڑا صلح پسند قسم غا لوک ویں نہ مسلماناں نالٗ رلٗ غے اپنٗی کافر قوماں غے خلاف جنگ کرنی چاہویں تے نہ اپنٗی کافر قوماں یعنی مسلماناں غاں دشمناں نالٗ رلٗ غے مسلماناں غے خلاف ہی جنگ کرنی چاہویں بلکہ دواں دلاں نالٗ صلح صفائی سنگ رہنٗ غی انھاں غی تاہنگ وہے انھاں دواں جماعتاں غو حکم بیان فرمایو کہ جے یہ تھارے تیں کنی ریہنہ تھارے نالٗ لڑائی نہ کریں تھارے اگے صلح صفائی غی گل رکھ دیں، انھاں تریہاں لفظاں غو مطلب اکو ہے بس تاکید واسطے ترے لفظ استعمال فرمایا۔ خیر فر انھاں نالٗ جنگ کرن جگو ہُنٗ تھارے کولٗے کوئے عذر نیہنہ رہیو کیو نجے جنگ اسے نالٗ وہے جہڑو چھاتی کڈ غے رڑے مدان آ جے فر مسلماناں ناں اللہ نے اپنٗوں احسان یاد کروایو جے یوہ اسے غو کرم ہے جے اس نے انھاں ناں صلح در موڑ چھوڑیو تم اس نعمت غی قدر کرو، ورنہ خدا انھاں ناں زور دے غے تھارے اپر مسلط وی کر سکے تھو۔ فائدو: مفسراں نے اسا خیال رکھن آلاٗں کیئیاں قبیلاں غو ذکر کیو ہے جہڑا مدینہ پاک غے کولٗے کولٗے ریہنہ تھا۔

كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيْرُ

کسے اسی قوم غو بندو وہے جہڑی تھاری دُشمن وہے جدکہ وہ آپ مسلمان وہے فر بس اک مومن

رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۗ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍۢ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ

غلام ازاد کردئے ، تے جے وہ اس قوم غو بندو وہے جس قوم غے تے تھارے بشکار

مِّيْثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيْرُ

معاہدو وہے تاں اس غا وارثاں ناں ''دیت،، دئے ناتے اک مومن

رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ

بردو ازاد کرے ؛ تے جس ناں بردو نہ سرے وہ اوپرو تھلی دو

مُتَتَابِعَيْنِ ۡ تَوْبَةً مِّنَ اللّٰهِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا

مہیناں غا روزا رکھے اللہ تعالیٰ اگے توبہ کرن واسطے تے اللہ تعالیٰ خوب جانن آلو

حَكِيْمًا ﴿٩٢﴾ وَمَنْ يَّقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهٗ

حکمت آلو ہے (۷۵) تے جہڑو آدمی کسے مسلمان ناں جان بجھ غے قتل کردئے اس غی سزا تے

جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيْهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهٗ

دوزخ ہی ہے جس ماں وہ سدا پیورہ غو ، تے اس ور خدا غو قہر وہے غو ، تے اُس غی لعنت وہے غی ،

وَاَعَدَّ لَهٗ عَذَابًا عَظِيْمًا ﴿٩٣﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا

اور اس واسطے اُس نے بہت بڑو عذاب تیار کیو وو ہے (۷۶) اے ایمان آلیو! جسویلے تم

ضَرَبْتُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوْا وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ

اللہ غا رستہ ماں (جہاد واسطے) نکلیں تاں تم تحقیق کرلیا کرو، تے اس آدمی ناں جہڑو تمناں ''السلام علیکم،، کہہ

اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ۚ تَبْتَغُوْنَ عَرَضَ

یاہ گل نہ کہو جے توں مسلمان نہینہ ، تم دنیا غی زندگی غو

الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۡ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيْرَةٌ ۭ كَذٰلِكَ

سمان لوڑیں ، اللہ تعالیٰ کولے تے بچ ساریں غنیمت ہیں ، تم وی تے

(۷۴) یوہ منافقاں غی اک تیجی قسم غو بیان ہے یہ بڑا چالاک تے چھلّ باز منافق تھا اپروں اپروں یہ ساراں دلاں ناں صلح رکھنی لوڑیں تھا تانجے ہر پاسے تیں مزالٹیں، ورواء غی سیدھ وی لاتا رہینہ تھا جدوی کافر مسلماناں ور حملو کرن واسطے انھاں ناں بلارودیں تھا فر یہ مسلماناں نال کی وی ساریں صلح شلا پُہل جیں تھا بلکہ اک واری منہ موندا ہو غے مسلماناں ور ٹٹ پیں تھا اساں منافقاں نال جنگ کرتاں وی مسلماناں ناں ذری ٹھسو جئے تھو جے انھاں نال تے ہم نے صلح کی تھی ور اللہ نے انھاں چھلّ بازاں غو حکم سنایو کہ جد یہ آپ صلح ور برقرار نہینہ رہتا فر تمناں وی جت لبھیں اتے پکڑو تے مارو! یہ بڑا چھل باز دشمن ہیں مفسراں نے اس گہاٹ غا وی کئیاں کافر قبیلاں غو ذکر کیو ہے جہڑا مدینہ غے آسیں پاسیں رہینہ تھا ور اس لوہکا جئیا حاشیہ ماں اس غی گنجائش کد ہے!؟ ﴿اُرْكِسُوْ﴾ منہ موھندا کر دتا جیں یعنی دو وسٹ ہو غے فتنہ ماں کُد پیں تے انھاں غو چھپیو وو کفر باندے آجے علامہ رازی فرمانویں **هذا استعارة لشدة اصرار هم على الكفر وعداوة المسلمين** (تفسیر کبیر) فائدو: یوہ سارو بیان انھاں منافقاں غو ہے جہڑا کفر غو اعلان کر غے رڑے مدان آجیں ورنہ بچڑ توڑی منافق کفر ناں چھپا غے رکھیں اور ظاہری طور ور اپناں آپ ناں مسلمان ہی کہتا رہینہ اچر توڑی انھاں نال جنگ نہینہ کی جاسکتی جسرا کہ عبداللہ بن ابی غا سنگی مدینہ پاک ماں موجود تھا ور انھاں نال جنگ نہینہ ہوئی کیونجے ویہہ اپناں آپ ناں مسلمان ہی ظاہر کریں تھا۔

(۷۵) اپر اس کافر غا قتل کرن غی اجازت ہوئی تھی جس نال صلح غو کوئے معاہدو نہ وہے تے جس نال صلح وہے اس ناں نہ قتل کرن غو حکم آیو تھو ہُن مومن ناں یا صلح آلا ناں پلا واماں قتل کردین تے مومن ناں چتے غے قتل کر دین غو حکم بیان ہو رہیو ہے، فرمایو! مومن کسے مومن ناں چتے غے مار چھوڑے یوہ تے مومن غو کم ہو ہی نہینہ سکتو ہاں! جے کدے پلیکھا ماں ان پہاں قتل ہو جئے تاں اس غو حکم یوہ ہے جے وہ اک تے مقتول غا وارثاں ناں اپنی کھٹی غی چٹی ادا کرے اس چٹی ناں دیت کہیو جے ۔تے دیت حدیث ماں سو اونٹھ بیان ہوئی ہے فر ہر دور غا لحاظ نال ان سو اونٹھا غی قیمت وی دتی جاسکے، صحابہء کرام غا آخری دور ماں ان غی قیمت سونا غا اک ہزار دینار یا چاندی غا دس ہزار درہم، یا سو گاں! یا دو ہزار بکریں مقرر کی گی تھی یا دیت وارثاں غا معاف کرن نال معاف وی ہو جے فر انھاں ناں اس غو ثواب لبھے، جسرا جے انھاں نے اٹھوں مال اللہ غا رستہ ماں خیرات کیو وہے تے وارث اس ناں کہٹ وی کرسکیں بہر حال یوہ وارثاں غو حق ہے ویہہ لیں یا معاف کریں تے جے کدے کسے غو کوئے وارث وہے ہی نہ فر یاہ دیت بیت المال ماں جمع کرائی جے دوجے اپناں گناہ غی بخشش تے توبہ واسطے اک مسلمان غلام یا اک گولی خرید غے ازاد کر دیئے تے جے کدے غلام نہ سرے جسرا اجکل یوہ ممکن ہی نہینہ فر اوپرو تھلی سٹھ روزہ رکھے جے کدے اک روزو وی شرعی عذر تیں بجن ٹٹ جے تاں مڑ منڈوں اوپروتھلی رکھنا شروع کر دیئے تے سٹھ روزہ لگا تار پورا کرے اس ناں کفارو کہیو جے، ور جے کدے وہ مومن بندو جہڑو مارے گیو ہے کسے اسی قوم غو بندو وہے جہڑی مسلماناں غی دشمن وہے یعنی جتھاں کافراں نال مہاری جنگ چلتی وہے انھاں بچوں کوئے مومن بندو وہے جسناں پلیکھا ماں کوئے قتل کر چھوڑے فر گناہ غی توبہ واسطے کفارو تے ادا کرے غو ور دیت نہینہ دتی جاسے کیونجے اس غا وارث تے دشمن ہیں! تے جے وہ ''ماریو جان آلو مومن،، اس قوم غو بندو وہے جس نال مسلماناں غو صلح غو معاہدو ہووو وہے تاں اس غو وی یوہی حکم ہے یعنی اس غی دیت وی وارثاں ناں دتی جے غی تے توبہ واسطے کفارو وی ادا کیو جے غو تے رہیو وہ بندو جہڑو غیر مسلم وہے ور وہے اس قوم غو بندو جس نال مسلماناں غو صلح غو معاہدو ہووو وہے اس غو حکم ات قرآن ماں تے بیان نہینہ ہووؤ، ور فقہا نے حدیث تے صحابہ غا اقوال تیں اس غو وی یوہی حکم بیان کیو ہے یعنی دیت وی تے کفارو وی؛ فائدو: پلیکھا تے غلطی نال قتل ہون غیں کئیں قسم ہوسکیں مثلاً (الف) شست جوڑی تے تھی کسے شکار در ور کھنج غے گولی کسے مسلمان ناں جالگی (ب) سوچن سمجھن ماں غلطی لگ جے، جس را دوروں تک غے اک بندہ ناں شکار غو جانور سمجھ غے گولی مار چھوڑی، فر پتو لگو جے وہ

مومن ہے، یا جس را کسے مسلمان ناں پلیکھا ماں دشمن یعنی جنگی کافر سمجھ غے قتل کر چھوڑے یہ ساریں پلیکھا غی ہی شکل ہیں تے حکم وی سب غو اک ہے، ور قرآن پاک ماں اس آخری شکل ہی غی گل ہے کیونجے رحمتِ عالمﷺ غا مبارک زمانہ ماں یاہی گل پیش آوے تھی جہاد ماں تے دوجاں سفراں ماں صحابہ ءکرام غو ٹاکرو اکثر اساں لوکاں ناں ہو جے تھو جہڑا تھا تے پکا مسلمان ور اپنٹی مجبوریاں ور ویہہ اجوں اپنٹی کافر قوم غے ناں ہی رلّیا ملیا رہینہ تھا۔

(۷۶) جے کدے کوئے مومن بدقسمتی ناں چتے غے کسے مومن ناں قتل کر چھوڑے، اس غی اک سزا تے دنیاوی ہے۔ جہڑی اس تیں پہلاں سورت بقرہ ماں بیان ہوئی ہے یعنی قتل غے بدلے قتل اک

كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوْا اِنَّ اللّٰهَ

پہلاں اسے را تھا فر اللہ نے تھارے اپر احسان کیّو لہٰذا تم تحقیق کر لیا کرو، بیشک تم جو کجھ وی کریں

كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿۹۴﴾ لَا يَسْتَوِي الْقٰعِدُوْنَ

اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے (۷۷) (بجن کسے عذرتیں گہر) بیٹھا رہنٹ آلا مسلمان

مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجٰهِدُوْنَ

اور اللہ غا رستہ ماں اپناں مالٹ تے اپنٹی جان ناںٹ

فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ؕ فَضَّلَ اللّٰهُ

جہاد کرن آلا برابر نیہنہ ہو سکتا، اللہ تعالیٰ نے اپناں مالٹ تے اپنٹی جان

الْمُجٰهِدِيْنَ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقٰعِدِيْنَ

لے غے جہاد کرن آلاں ناں (گہر) بیسن آلاں ور درجہ ماں فضیلت

دَرَجَةً ؕ وَكُلًّا وَّعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى ؕ وَفَضَّلَ اللّٰهُ

بخشی ہے (نیو) تے چنگا اجر غو وعدو اللہ تعالیٰ نے ہر اک ناںٹ کیّو وہے تے اللہ تعالیٰ نے جہاد کرن آلاں

الْمُجٰهِدِيْنَ عَلَى الْقٰعِدِيْنَ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿۹۵﴾ دَرَجٰتٍ

ناں بیسن آلاں ور بہت بڑا اجر غی فضیلت بخشی ہے، یعنی اللہ تعالیٰ غی

۱۳ ع ۵ ۱۰

مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَّرَحْمَةً ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿۹۶﴾

طرفوں (انھاں واسطے) مچ درجاتے بخشش اور رحمت ہے، تے اللہ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے (۷۸)

اِنَّ الَّذِيْنَ تَوَفّٰهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيْٓ اَنْفُسِهِمْ

بیشک جہڑا لوک (ہجرت نہ کرغے) اپنٹے اپر ظلم کر رہیا ہیں جسویلے فرشتا انھاں غی جان کنڈیں

قَالُوْا فِيْمَ كُنْتُمْ ؕ قَالُوْا كُنَّا مُسْتَضْعَفِيْنَ فِي الْاَرْضِ ؕ

ویہہ فرشتا کیہنہ: تم کس کم لگا واتھا ویہہ جواب دیں ہم اس ملک ماں بے وس ہوگیا تھا

قَالُوْٓا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوْا

فرشتا کیہنہ: کیوں! اللہ غی زمین کھلی نیہنہ تھی کہ تم ہجرت کرغے

دوجی سزا آخرت غی بیان ہو رہی ہے تے یاہ اسی سخت سزا ہے جے کئیں ساراں عالماں نے تے یاہ سزا دیکھتاں فرمایو جے مومن غو قاتل ہو ہی کافر جے، فر اس غی توبہ وی قبول نیہنہ ہوتی، ور جمہور امت نے دوجی آیتاں تے حدیثاں ناں دیکھتاں فرمایو کہ جے وہ سچا دل ناںٹ توبہ کر لئے تاں اللہ اس غی توبہ قبول فرمالئے غو ورنہ قانون تے اس غو سخت سزا دینٹ غو ہی ہے معالم التنزیل ماں ہے ھی جزاہ ولکنہ ان شاء حد به وان شاء غفر له بکرمه فانه بغفر لمن یشاء ور اس ور تے ساراں غو اتفاق ہے جے شرک تیں بعد عملی گناہاں ماں یوہ سب تیں بڑو گناہ ہے۔ تے اس موقعہ ور مفسرِ دریابادی نے فرمایو: جج غی کرسی ور بیس غے غیر اسلامی قانون غے مطابق کسے غا قتل غو حکم دینٹوں یا غیر مسلم حکومت غی فوج پولیس وغیرہ ماں پہرتھی ہو غے اس حکومت غا باغی مسلمان ناں قتل کرنٹوں وی چتے غے قتل کرنٹ ماں داخل ہے (تفسیرِ ماجدی، جلد ا صفحہ ۷۷۹)

(۷۷) حدیث ماں ہے جے صحابہ ءاکرامؓ غی اک جماعت اک واری جہاد ور جا رہئی تھی انھاں ناں رستہ ماں اک آجھڑی لبھو (جہڑو مسلمان تھو) اس نے صحابہ کرام ناں تک غے کہیو ''السلام علیکم''، اس را سلام کرنوں اس گل غی نشانی تھی جے ہوں مسلمان ہاں، ور صحابہ کرام نے سمجھیو جے یوہ اس ویلٹے جانٹ تے مال بچان واسطے سلام کر رہیو ہے انھاں نے اس ناں قتل کر چھوڑیو اور بکریں مال غنیمت غا طور ور حضورﷺ غی بارگاہ ماں پیش کر دتیں جس ور یاہ آیت نازل ہوئی (ترمذی، مسند احمد) بخاری شریف ماں وی اسے را غو اک واقعو بیان ہوو وہے اس ماں ہے جے ات غا باقی لوک نس گیا ور یوہ (مسلمان) آجڑی کھلو رہیو اور اس نے صحابہ کرام ناں سنا غے اچیں اچیں اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ پڑہیو ور صحابہ کرام نے سمجھیو ''قہر غی ماری لَا اِلٰهَ پڑھوں'' جانٹ بچان واسطے پکھنڈ کرے انھاں نے اس ناں قتل کر غے بکریں مالِ غنیمت بنا لیں اس ور یاہ آیت نازل ہوئی یعنی بجن تحقیق کسے ناں کیوں قتل کریں جے کدے تم ناں مال غنیمت غی لالچ ہے تاں سنوں! اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیبﷺ غی اطاعت ماں تم ناں جو کجھ نصیب وہے غو وہ اس توں لکھاں گناہ بدہ ہے فر صحابہ ناں کفر آلی واہ پرانی زندگی یاد کروائی گئی جے اک تہاڑے تے تم وی اسے را مکہ غی گلیاں ماں اپنٹوں اسلام چھپاتا پھریں تھا تے اسے را کافراں غے ناںٹ رہنٹ ور مجبور تھا علماء نے اس آیت غی تفسیر کرتاں لکھیو ہے کہ جے کدے تحقیق تیں بعد وی یوہ پورو شک ہو جے کہ یوہ اصل ماں کافر ہی ہے بس جان بچان واسطے کلموں پڑ

ہے تاں وی اس ناں قتل کرنوں جائز نیہنہ کیونجے مدینہ غا منافقاں بچوں وی تے کئیاں غا بارہ ماں پکو یقین تھو جے یہ اندروں کافر ہیں ور ظاہری طور ور کلموں پڑ ہیں تھا اسے گلوں کوئے قتل نیہہ کیو گیو، ہاں! جے کدے وہ اسلام غی بنیادی تعلیم توں مکر جے یا کافراں ناںٹ رل مل غے مہارا مقابلہ ماں آ جے تے واہ بکھری گل ہے قاضی بیضاوی فرمانویں یوہ مضمون کئیاں حدیثاں مان آیو ہے جے ہزاراں کافراں غو مسلمان ہون غا پلیکھا ماں بچ جانٹوں اک مسلمان غا کافر ہونٹ غا پلیکھا ماں قتل ہو جان تیں مچ سرس ہے (بیضاوی شریف)

(۷۸) اپلی آیت ماں مسلمان ناں کافر ہون غا پلیکھا ماں بجن تحقیق قتل کرن تیں سختی ناںٹ ٹھا کیو تھو فر رحمت عالمﷺ نے وی اس ناں بہت بڑو جرم بیان کیو اور اساں لوکاں ور سخت ناراضگی فرمائی،

اک واری جنگ ماں ایکن کافر نے مسلمان ناں مچ نقصان پہچایو چھیکڑ کسے را کسے مسلمان غے کڑ نگے چڑھ گیو ور اسے ویلے کلموں پڑہن لگ پیو مسلمان نے اس ناں پخنڈی (ڈامی) سمجھ غے قتل کر چھوڑیو آپؐ ناں پتولگو تے آپؐ ڈاھڈا ناراض ہووا اس صحابیؓ ناں توبہ کرن غو حکم فرمایو (مسند احمد، دارمی، طحاوی) اس راغا واقعات تیں بعد صحابہ کرام مچ ڈرگیا کیونجے جہاد ماں اجئ غلطی ہوجان غو خاصو ڈر رہ اس ور اللہ پاک نے یہ آیت نازل فرما غے تے مجاہداں غی فضیلت بیان کر غے مسلمان ناں جہاد غی شونق دوائی۔ ور تحقیق اپنی جگہ ضروری ہے۔ مجاہداں غا درجا مچ ہی اچا ہیں ات توڑی جے عام حالات ماں جسویلے جہاد فرض نیہنہ ہو تو بلکہ فرض کفایہ وہے اس ویلے وی کسے شرعی عذر تیں بجن کہر بیں رہن آلا تے جہاد فی سبیل اللہ کرن آلا برو بر نیہنہ، مجاہداں غی منزل مچ اچی ہے کہر رہن آلا ات توڑی کد پچ سکیں !؟ ہاں! مجاہداں واسطے ہشیار رہن غی ڈاھڈی لوڑ ہے تانجے پلّا واماں کوئے مسلمان قتل نہ ہوجے۔

(۷۹) جہاد غا بیان تیں بعد کجھ ذکر ہجرت غو! ات انھاں لوکاں غو ذکر ہے جہڑا مسلمان تے حضورﷺ غی ہجرت تیں پہلاں ہی ہوگیا تھا ور جس ویلے مسلماناں نے ہجرت کی اس ویلے انھاں ناں اپناں مال تے کہر بار غی لالچ آگئی اور انھاں نے ہجرت نیہنہ کی حالانکہ اس ویلے ہجرت ہر ایکن ور فرض تھی بلکہ ہجرت ہی مسلمان ہون غی نشانی سمجھی جئے تھی کیونجے اپناں اپناں علاقاں ماں دین ور عمل کرنوں ممکن نیہنہ تھو خیر یہ لوک مکہ ماں ہی رہ گیا تے حالات ماں اسا پھسیا جے فر کافراں غو ساتھ دینڑ لگ پیا ات توڑی کہ کجھ لوک بدر غی جنگ ماں وی کافراں غے نال ہو غے مسلماناں سنگ جنگ کرن آگیا فر کجھ ماریا وی گیا (قرطبی، ابن کثیر وغیرہ) انھاں ہی لوکاں غا بارہ ماں فرمایو جارہیو ہے جے انھاں نے آپے اپنے اپر ظلم کیو ہے موت غا فرشتا انھاں ناں جان کڈتے ویلے پچھیں جے تم ''دارالکفر'' ماں کس کم ماں لگا وا تھا! ویہہ کیہنہ جے ہم تے بالکل بے وس ہوگیا تھا مھا رو کوئے چارو ہی نیہنہ چلے تھو کافراں غا ڈر غا ماریا ہم شریعت ور عمل نیہنہ کرسکیا ویہہ فرشتا پچھیں فر ہجرت کیوں نیہنہ کی تمناں خدا غی زمین سوڑی لگے تھی؟ بس یہ لوک جہنمی ہیں!۔ فائدو:۔ ہجرت غی یاہ تاکید پہلاں پہلاں تھی جسویلے اپناں اپناں علاقاں ماں دین سکھنو تے عمل کرنوں ممکن نیہنہ تھو فر مکہ پاک غا فتح ہوجان تیں بعد رحمت عالمﷺ نے فرمادتو تھو ہن مکہ فتح ہوجان تیں بعد ہجرت غی لوڑ نیہنہ،، (بخاری شریف) ور اس گل ور اج وی ساری امت غو اتفاق ہے کہ جے کدے اج وی کسے جگہ اسا حالات بن جیں جت مسلماناں واسطے شریعت ور مکمل عمل کرنوں ناممکن ہوجے یا ات غا مسلمان مسلماناں غے خلاف کافراں غی مدد کرن ور مجبور ہی ہوجیں فر انھاں واسطے اس ملک تیں کسے اسی جگہ ہجرت کرنی فرض ہوجے غی جت اسانی نالؔ اپناں دین ور عمل کیو جاسکے تفصیل واسطے تکو تفسیر مدارک تے احکام القرآن للجصاص

(۸۰) یعنی ویہہ لوک جہڑا سچیں مچیں ہی لاچار ویں ویہہ کافراں غا شکنجہ ماں اسا پھسیا واویں کہ انھاں ناں مال دولت غی لالچ تے نہ وہے ور ویہہ اتوں نکلن غی کائے وی تدبیر نہ کرسکیں نہ انھاں ناں دارلاسلام غو رستو سہئ وہے ویہہ اس حکم ماں نیہنہ آتا انھاں ناں تے ضرور اللہ تعالیٰ اپناں فضل نال معاف فرمادیئے مفسراں نے اساں بے وس مسلماناں غی تعداد تے انھاں غا ناں وی لکھیا ہیں جہڑا اپناں اپناں علاقاں تیں مدینہ پاک در ہجرت واسطے چھڑ کیں تھا ور کوئے سبیل نیہنہ بنے تھی اساں بے وس لوکاں غو تے اج وی یوہی حکم ہے۔

(۸۱) ایمان آلاں ناں اللہ غا رستہ ماں اللہ غا دین پچھے ہجرت کرن غی شونق دوائی جارہئی ہے تے یاہ تسلی وی دتی جارہئی ہے جے اللہ تعالیٰ غا دین پچھے ہجرت کرن نال پُھکھا نیہنہ مرجاسیں تے نہ ہجرت کرن آلاں ناں اس غی فکر کرن غی لوڑ ہے جے اپنوں کہر چھوڑ غے ہمناں کہر کت لبھے غو فرمایو: اللہ کولے انھاں غا رہن واسطے سدی جگہ ہے اس کولے جگہ غو کوئے کہاٹو نیہنہ وہ انھاں ناں کھلی جگہ تے کھلی روزی عطا فرمادیئے غو۔ تے مھاری چوداں سو سال غی تاریخ غو وی ور قو ور قو اس غی شہادت دیئے! اور آخرت غا ثواب غی تے گل ہی کے ہے!! رحمت عالمﷺ فرمانویں اللہ غا رستہ ماں

فِيهَا ۚ فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾

اس ماں چلیا جاتا بس یہ ویہہ لوک ہیں جتھاں غو ٹھکانوں جہنم ہے تے واہ مچ پھیڑی جگہ ہے (۷۹)

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ

ور ویہہ مڑد تے کالسریں اور بچا جہڑا (واقعہ ہی)

وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ

بے وس ویں جہڑا نہ کوئی چارو کر سکتا ویں تے نہ کدے غو رستو

سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ ۚ

جانڑا ویں ؛ فر اساں لوکاں غا بارہ ماں امید ہے جے اللہ تعالیٰ انھاں ناں معاف کر دئے غو

وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي

تے اللہ تعالیٰ مچ معاف کرن آلو بخشن آلو ہے (۸۰) تے جہڑو آدمی اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں

سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا

ہجرت کرے غو اس ناں زمین ماں رہن غی جگہ تے مچ کھل نصیب

وَسَعَةً ۚ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى

ہوجئے غی تے جہڑو بندو اپناں گہر تیں اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ در

اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ

ہجرت کرنے نکل پوے فر (رستہ ماں ہی) اس ناں موت آنوڑے اس غو ثواب تے یقیناً خدا تعالیٰ

أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾ وَإِذَا

غے ذمے ہوگیو ، تے اللہ تعالیٰ خوب بخشن آلو مچ مہربان ہے (۸۱) تے جسویلے

ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ

تم زمین ماں سفر کریں فر تھارا ور اس ماں کوئے گناہ نیہنہ

أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ

جے تم نماز ماں قصر کریں ، جیکدے تمناں خطرو وہے جے

اللہ غا دین پچھے ہجرت کرن نال پشلا سارا گناہ معاف ہوجیں (مسلم شریف) تے جھڑو ہجرت غی نیت ور اپنے کہرتوں نکل پوے فر جے کدے اس ناں رستاماں ہی موت غو پیغام آجے تا نوی کہر انٔ غی کوئے لوڑ نیہنہ! ہجرت غو تے اس ناں پورو پورو ثواب لبھے غو روایتاں ماں کئیں صحابہء کرام غا ناں آویں جھڑا ہجرت کرن نکلیا ور مدینہ پاک پجن تیں پہلاں ہی رستہ ماں وفات ہوگئی انھاں غا بارہ ماں دو جا لوک سوچیں تھا جے انھاں ناں ہجرت غو ثواب لبھو یا نیہنہ!!؟ اس ور یاہ آیت پاک نازل ہوئی (ابن کثیر وغیرہ)

(۸۲) یعنی جس ویلے تم جہاد، ہجرت وغیرہ ماں سفر ور دیں اور تمناں اپناں دشمناں کافراں غا ستانٔ غو ڈر روہے فر تم نماز ماں قصر کرلیں یعنی پیشی دیگر خفتاں غی چار رکعت آلی نماز ماں چار غی جگہ دو پڑھیں تے اس ماں کوئے گناہ نیہنہ بلکہ قصر ہی مناسب ہے قصر غو یوہ حکم جمہور امت غے نزدیک ''عزیمت'' غو ہے یعنی سفر ماں پوری چار رکعت درست ہی نیہنہ بلکہ قصر ہی ضروری ہے احناف غو وی یوہ ہی فتوو ہے تے کجھ اک بزرگ فرمانویں جے افضل تے دوہی رکعت ہیں ور جے کوئے چار پڑھ لے تاں وی نماز ہوجے تے کافراں غا ستانٔ غی گل وی ساراں غے نزدیک اس ویلے غا حالات غی وجہ تیں فرمائی تھی ورنہ امت غو اس گل ور اتفاق ہے جے بالکل امن غی حالت ماں وی قصر ہی کی جے غی حضرت عمرؓ نے یاہی گل رحمت عالم ﷺ کولوں پچھی تھی جے یوہ حکم تے خوف وخطرہ ماں تھو اور ہُن تے کوئے خوف نیہنہ اس ور آپؐ نے فرمایو تھو یوہ اللہ غو اک صدقو ہے جھڑو اس نے تھارے ور کیو ہے بس تم اس غا صدقہ ناں قبول کرو (مسند احمد، مسلم وغیرہ) تے رہئی یاہ گل جے کتناں لماں پینڈاں ماں قصر غو یوہ حکم ہے اس بارہ ماں قرآن اور حدیث ماں تے کائے گل نیہنہ آئی ہاں! صحابہء کرام غا ارشادات ہیں ور ان ماں وی آپس ماں ذری اختلاف ہے اسے گلوں علماء کرام غی تحقیق تے رائے وی کنی کنی ہے علماء احناف غے نزدیک درمیانی چال نال ترے تہاڑا پیدل یا اونٹھ ور جھڑو پینڈو کجھیو جا سکے اتنوں لموں سفر قصر واسطے سدو ہے اس غی مقدار اکثر علماء نے ۴۸ میل بیان کی ہے تے دو جا ترے اماماں غے نزدیک وی ۴۸ میل لموں سفر ہونوں لوڑیئے تے اہلِ حدیث عالماں بچوں اکثر نے ۱۵ میل ور فتوو دتو ہے (نیل الاوطار) کجھ ہور علماء غی دوجیں تحقیق بیان ہوئی ہیں ور اتناں لماں پینڈا غو سفر شروع کرنے فر اپناں گراں یا شہر تیں نکلتاں ہی قصر شروع ہوجے غی۔ تے جے کدے سفر غے دوران ہی کسے جگہ کجھ تہاڑا رہن غو ارادو کرلیو فر کتناں تہاڑا غی نیت ور بندو مقیم شمار روہے غو تے کتناں توڑی قصر کرے غو، اس بارہ ماں وی کئیں اک رائے تے تحقیق ہیں احناف غے نزدیک ۱۵ پندراں تہاڑا یا اس تیں بدھ رہن غی نیت وہے فر چار رکعت پڑھے تے اس توں کہٹ غی وہے فر قصر ہی کرتو رہ دوجاں بزرگاں بچوں کسے نے ۱۹ تہاڑا کسے نے ۱۴ کسے نے ۱۳ تے اکثر نے ۴ تہاڑاں غی مدت بیان کی ہے واللہ اعلم۔

(۸۳) سفر ماں چار رکعت غی جگہ دو رکعت نماز پڑہن ناں قصر کہیو جے اس قصر نماز غا بیان تیں بعد ہن ذکر مدان جنگ ماں مشکل حالات ماں جماعت نال پڑہی جان آلی نماز خوف غو ہے جنگ ماں کئیں طرح غی حالات پیش آتی ریہنہ اک حالت یاہ ہے جے دوئے فوج منہ ہوں منہ کھلی ویں ور اجوں جنگ نہ لگی وہے اسی حالت ماں جے کدے سارا لوک اک ہی جماعت ماں نماز پڑہنی چاہویں جس را صحابہء کرام رحمت عالم ﷺ پچھے پڑھنی چاہویں تھا بس اسے حالت غو یوہ طریقو بیان ہور ہیو ہے جے مجاہداں غیں دو جماعت بن جیں اک دشمن اگے ڈٹی رہ دوجی امام پچھے اک رکعت نماز پڑھ لئے فر یاہ جماعت دشمن اگے چلی جے اور دوجی جماعت آنے اک رکعت پڑھے اس را امام غیں ہن دو رکعت ہوگئیں تے مقتدیاں غی اک اک رکعت ہوئی فر امام غا سلام پھیرن تیں بعد یہ لوک اک اک رکعت کنی کنی پڑھ لیں سید عالم ﷺ نے پہلی نماز خوف،، عسفان ماں ادا فرمائی تھی ا(مسند احمد) تے حدیث ماں ''نماز خوف'' پڑہن غا ہور وی کئیں طریقا آیا ہیں تے جس ویلے جنگ لگ جے اور جماعت کرن غو بالکل موقعو ہی نہ وہے فر ہر آدمی کنی کنی نماز پڑھ لئے رکوع سجدو چنگی طرح نہ کرسکے تے اشاراں نال ہی پڑھ لئے پیدل موقعو ملے تاں پیدل پڑھے تے سواری ور ملے تاں سواری ور پڑھ

يَفْتِنَكُمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ۭ اِنَّ الْكٰفِرِيْنَ كَانُوْا لَكُمْ

کافر لوک تمناں ستانویں غا بلاشبہ کافر تھارا

عَدُوًّا مُّبِيْنًا ﴿۱۰۱﴾ وَاِذَا كُنْتَ فِيْهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ

کھُل مکھلا دُشمن ہیں (۸۲) تے (اے نبیؐ) جسویلے تم انھاں ماں موجود ویں تے تم انھاں ناں نماز پڑھان

الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَاۗىِٕفَةٌ مِّنْهُمْ مَّعَكَ وَلْيَاْخُذُوْٓا

کھلاویں فر انھاں بچوں اک جماعت ناں تھارے نالٔ کھلاں ہوجانوں چاہیئے تے ویہہ اپناں

اَسْلِحَتَهُمْ ۣ فَاِذَا سَجَدُوْا فَلْيَكُوْنُوْا مِنْ وَّرَاۗىِٕكُمْ ۠

ہتھیار وی لے لیں، تے جس گہڑی ویہہ سجدو کرلیں فر انھاں ناں تھارے پچھے ہوجانوں چاہیئے

وَلْتَاْتِ طَاۗىِٕفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوْا فَلْيُصَلُّوْا مَعَكَ

تے واہ دوجی جماعت آجئے جس نے اجوں نماز نیہنہ پڑھی فر واہ تھارے نالٔ نماز پڑھے

وَلْيَاْخُذُوْا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ ۚ وَدَّ الَّذِيْنَ

اور واہ (جماعت) وی اپناں بچا غو سمان تے ہتھیار نالٔ لے لئے ؛ کافر لوکاں غی تے

كَفَرُوْا لَوْ تَغْفُلُوْنَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ

یاہی تاہنگ ہے کہ تم کسے را اپناں سمان تے اپناں ہتھیار تیں بے خبر ہوجیں

فَيَمِيْلُوْنَ عَلَيْكُمْ مَّيْلَةً وَّاحِدَةً ۭ وَلَا جُنَاحَ

فر ویہہ تھارے اُپر اک ہی واری ٹُٹ پُویں اور اگر بدل غی وجہ تیں

عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِّنْ مَّطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ

تم تکلیف سہئی کریں یا تم ماندا ویں فر تم اپناں ہتھیار لاہ چھوڑیں تے اس ماں

مَّرْضٰٓى اَنْ تَضَعُوْٓا اَسْلِحَتَكُمْ ۚ وَخُذُوْا حِذْرَكُمْ ۭ

تھارے اپر کوئے گناہ نیہنہ اور اپناں بچا غو سمان لے لیو

اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا مُّهِيْنًا ﴿۱۰۲﴾ فَاِذَا

بلاشبہ اللہ تعالیٰ نے کافراں واسطے ذلیل کرن آلو عذاب تیار کیو وو ہے (۸۳) تے جسویلے

قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَّقُعُوْدًا

تم نماز پڑھ لیں فر تم کھلاں ، بیٹھاں تے لماں پیاں (ہر حال ماں) اللہ ناں

وَّعَلٰى جُنُوْبِكُمْ ۚ فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ ۚ

یاد کرتا رُہو ؛ تے جد تمناں اطمینان ہوجئ تاں تم (پوری طرح) نماز قائم

اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ كِتٰبًا مَّوْقُوْتًا ﴿١٠٣﴾

کرو بیشک نماز مسلماناں ور معین وقت ماں فرض ہے (۸۴)

وَلَا تَهِنُوْا فِى ابْتِغَآءِ الْقَوْمِ ۭ اِنْ تَكُوْنُوْا تَاْلَمُوْنَ

تے تم (کافراں غو) پچھو کرن ماں ہمت نہ ہارو ! جیکدے تم نے تکلیف چھلیں ہیں

فَاِنَّهُمْ يَاْلَمُوْنَ كَمَا تَاْلَمُوْنَ ۚ وَتَرْجُوْنَ مِنَ اللّٰهِ

تے یقیناً انھاں نے وی تھارا ہاروں ہی تکلیف چھلیں ہیں اورتم تے اللہ تعالیٰ تیں ویہہ آس رکھیں

مَا لَا يَرْجُوْنَ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿١٠٤﴾ ع ١٥ ١٢ اِنَّآ

جھڑیں ویہہ نیہنہ رکھتا تے اللہ تعالیٰ بے حد جانن آلو حکمت آلو ہے (۸۵) (اے نبیؐ) بیشک ہم نے

اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ

یاہ کتاب تھارا ور حق ناں نازل کی ہے تانجے تم لوکاں غے بشکار اس غے مطابق فیصلو کریں

بِمَآ اَرٰىكَ اللّٰهُ ۭ وَلَا تَكُنْ لِّلْخَآىِٕنِيْنَ خَصِيْمًا ﴿١٠٥﴾ ۙ

جو کجھ تمناں اللہ تعالیٰ نے دسیو ہے ، تے تم خیانت کرن آلاں غا طرف دار نہ ہوئیو ! (۸۶)

وَّاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿١٠٦﴾ ۚ

تے اللہ تعالیٰ کولوں بخشش منگو یقیناً اللہ بڑو بخشن آلو مچ مہربان ہے

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِيْنَ يَخْتَانُوْنَ اَنْفُسَهُمْ ۭ

تے تم انھاں لوکاں غی طرفوں نہ کُھلو جھڑا اپناں آپ ناں خیانت کر رہیا ہیں

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيْمًا ﴿١٠٧﴾ ۚ ۙ

اللہ تعالیٰ دغا بازی کرن آلا کسے گناہ گار ناں بالکل پسند نیہنہ کرتو

لئے اک جگہ کھل غے نہ پڑھ سکے تاں ٹرتاں پھرتاں ہی پڑھ ہے تے جے کدے جنگ اسی ہندول غی مچ جئے کہ اشاراں نال وی نماز پڑہنی ممکن نہ رہ فر قضاء کر لئے جس راکہ رحمت عالم ﷺ نے غزوا خندق غا موقع ور قضاء فرمائی تھی اس بیان توں اسلام ماں نماز غی تے جماعت غی اہمیت غو وی اندازہ لایو جاسکے تے مجاہداں غی فضیلت غو وی کہ انھاں واسطے خدا نے نماز جسی مقدس عبادت ماں وی ٹرن پھرن غی اجازت عطا فرما چھوڑی اس غے نال نال حکم دتو جے اس ساری حالت ماں اپناں ہتھیاراں تے سامان غی حفاظت غو وی خیال رکھو بلکہ اپناں ہتھیار ہر ویلے اپنے نال رکھو کافر تے نت اسے سوچ ماں ریہنہ جے کسے را مسلمان غفلت ماں پے جیں تے ہم ناں اکو واری حملو کرن غو موقعو لبھ جئے، ہاں! بدل غی یا بیماری غی پریشانی ماں ہتھیار رلاہن غی اجازت دی دتی ور اپناں بچا غی فکر ہر ویلے کرتا رہن غی تاکید فر وی فرمائی فائدو: ﴿ فَاِذَا كُنْتَ فِيْهِمْ ﴾ ’’اے نبیؐ جسو یلے تم انھاں ماں موجود ویں‘‘ یاہ شرط وی اسے را غی اتفاقی شرط ہے جس را غی سفر غا بارہ ماں آئی تھی جے تمناں کافراں غا ستان غو ڈرو ہے، امت غو اس روا اتفاق ہے جے ’’نماز خوف‘‘ غو حکم آپؐ غا مبارک زمانہ ماں ہی نیہنہ تھو بلکہ آپؐ تیں بعد صحابہ کرام وی نماز خوف پڑہتا رہیا ہیں اور اج وی اس را ’’نماز خوف‘‘ پڑہنی جائز ہے، امام قرطبی اور صاحب تفسیر مدارک نے فرمایو ﴿ كُنْتَ ﴾ ماں آپؐ غے نال قیامت توڑی آن آلا امام وی شامل ہیں کیونجے ویہہ آپؐ غا نائب شمار ویں۔

(۸۴) یعنی خدا غو ذکر چھڑو نماز ماں ہی نیہنہ کرنوں نماز تیں بہلا ہو غے اس غا ذکر ماں تے اس غی یاد ماں کائے کمی نہ کریو، کھلا، بیٹھا، لما پیا، ہر حال ماں اس غی یاد تے اس غا ذکر ماں مست رہیو بلکہ خاص اس ویلے وی جس ویلے خوب ہندول غی جنگ مچ جئے خوب خوب خدا غو ذکر کریو، جس را کہ سورت انفال غی آیت ۴۵ ماں آرہیو ہے تے جس ویلے عام امن تے اطمینان غی حالت وہے فر نماز مکمل شرطاں غے نال اصل طریقہ غے مطابق ٹھیک ٹھیک ادا کرو! تے وقت غو وی پورو پورو خیال رکھو کیونجے نماز مقرر وقت ماں ہی فرض ہوئی ہے یعنی اس غو وقت متھیو وو تے طے کیو وو ہے یوہ نیہنہ جسو یلے بہل لگی ادا کرلئی بلکہ وقت ور ہی ادا کرو۔

(۸۵) یعنی تھارے اندر کافراں غو پچھو کرن غو جزبو ہونوں لوڑیئے! الک سستی چھوڑ غے بردم ہون غی لوڑ ہے جنگ ماں پھٹ تے تھارے ہاروں انھاں ناں وی لگیں ور اللہ غی ذات تیں جس عظیم ثواب غی آس تمناں لگی وی ہے انھاں ناں تے اس غی کجھ پُہوم پَہا کھ ہی نیہنہ، فر ایمان آلا پھٹاں ور نمو چھانی لالیں یاہ تے کائے مڑدی آلی گل نیہنہ، سبحان اللہ! یاہ ہی واہ تعلیم تھی جس نے صحابہ کرام ناں جنگِ احد غیں تکلیفاں تیں بعد پہلاں تیں وی زیادہ بردم کر چھوڑیو تھو۔

(۸۶) یعنی اے رحمت عالم ﷺ یاہ سچی کتاب ہم نے اسے واسطے نازل کی ہے تانجے ساراں لوکاں غے بشکار ویہہ مومن ویں یا کافر، نیک ویں یا بد، کساوی ویں تے کدے غا وی ویں انھاں غے درمیان ہر اک مسئلہ غو فیصلو اس عدل تے انصاف آلا قانون غے مطابق کیو جے جہڑو قانون ہم نے تمناں سکھایو ہے تے کسے چھل باز، خیانت کار غی طرف داری نہ کی جے پہا نویں وہ کوئے وی وہے۔ مفسراں نے بیان کیو ہے جے اس آیت توں پتو لگے جے مسلمان واسطے کدے وی جائز نیہنہ جے وہ قرآن غا خدا غا نازل کیا وا قانون ناں چھوڑ غے کوئے وی فیصلو کسے غی مرضی یا انسانی دماغ غا بنا یا وا کسے قانون غے مطابق کرے۔ ایمان آلا ور فرض ہے جے وہ جد وی فیصلو کرے خدا غا قانون غے مطابق کسے رعایت تیں بجن کرے یوہ پورو رکوع بلکہ اس تیں اگلو رکوع وی اک خاص واقعہ تیں بعد نازل ہویا ہیں جس واقعہ در ات جگہ جگہ اشارو ہے واقعو یوہ ہے جے انصار غا قبیلہ بنو ابیرق غا ایکن منافق نے حضرت رفاعہؓ غے گھروں اک بوری چنگا آٹا غی تے کجھ ہتھیار چوری کرلیا تھا جس ویلے اس منافق غا ناں غو رولو پین لگو اس نے وہ سمان ایکن یہودی کولے امانت تھہر چھوڑیو، حضرت رفاعہؓ نے اپناں پہنچیا حضرت قتادہؓ غے ذریعہ گل دربارِ رسالت توڑی پہچائی، منافق ناں پتو لگو تے اس نے اپناں سنگیاں نال مشورو کر غے یوہ فیصلو کیو جے یہودی کونے آٹو اور سمان تے ہے ہی کیوں نہ یہودی

ورہی الزام لاغے آپ مقدمہ تیں باہر ہوجاں !اس سازش ماں بدقسمتی ناں منافقاں تیں علاوہ کجھ پکا سچا مسلمان وی یاہ گل سوچ غے رلّ گیا تھا جے یہودی تے ہے ہی دین غو دشمن !بدنام وہے تے پیو وہے ور یوہ آدمی گھٹوں گھٹ کلموں پڑھن آلو ہے تے جے کدے چوری اس ور ثابت ہوگئی فر تے برادری غی نک ہی کپے جے غی انھاں نے دربارِ رسالتؐ ماں حضرت قتادہؓ غی شکایت لائی جے ویہہ ہٹ مٹ اک مسلمان ناں بدنام کررہیا ہیں حالانکہ چوری تے فلاناں یہودی نے کی ہے اور سمان وی اس کولے موجود ہے فر یہودی غا چور ہونٗ تے اپناں سنگی غا بے گناہ ہونٗ ور قسم وی کی جدکہ یہودی بچارو اصل گل سنا رہیو تھو جے انھاں نے تے میرے کولے یاہ امانت رکھوائی تھی آپؐ نے حضرت قتادہؓ ناں بلاّ غے ناراضگی غو اظہار فرمایو بلکہ کجھ روایتاں ماں ہے جے بارگاہ رسالت تیں وی منافق بری ہونٗ آلو تھو اور چوری یہودی ور چڑھن ہی آلی تھی کیو نجے سمان اس کولوں برآمد ہو رہیو تھو کہ یہ آیت نازل ہوگئیں تے اللہ نے اپناں حبیبﷺ ناں اصل مسئلہ تیں اگاہ فرما چھوڑیو (مخلصًا از ترمذی، ابن کثیر) مفسراں نے اس موقع ور کجھ ہور وی اسے طرح غا واقعہ نقل کیا ہیں ہوسکے انھاں ساراں واسطے ہی یہ آیت نازل ہوئی ویں جن ماں آپؐ ناں اصل گل تیں اگاہ کر غے حقیقت غے مطابق فیصلو کرن غو حکم دتو ہے، علماء نے ات یوہ نکتو وی لکھیو ہے جے یوں تے دواں ولاں غی گل سن غے شہادتاں غے مطابق فیصلو کر دینوں بالکل جائز ہے تے جے غلط فیصلو ہوجے تاں اس غو گناہ وی قاضی ور نیہنہ چڑ ہتو بلکہ گواہ گنہگار رویں، تے اسرا غلط فیصلو ہوجانٗ ناں اصل ماں الحق ''حق'' وی نیہنہ بن سکتو بلکہ آپؐ فرمانویں اسرا غلط فیصلو کرا غے دوجاں غو حق کھانٗ آلو اگ غا انگارہ کھائے، (بخاری مسلم) ور اللہ اپناں حبیبﷺ غی عدالت تیں غلط فیصلو کد ہونٗ دے تھو!؟ فر اسو مقدمو جسماں پہلکے لوک اپناں مذہب آلاّ غی طرفداری غو الزام وی لاسکیں تھا!! بس اللہ نے یاہ آیت نازل فرما غے اپناں حبیبﷺ ناں اصل گل تیں اگاہ کر چھوڑیو تے دربار رسالت تیں کوئے وی غلط فیصلو لین ماں کامیاب نیہنہ ہوسکیو!

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ

یہ (خیانت کرن آلاّ) لوکاں تیں چھپانویں تے اللہ تعالیٰ تیں نیہنہ

اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ

چھپا سکتا تے وہ انھاں غے ناں وہے جسویلے یہ رات ویہہ مشورا کریں جہڑا اللہ ناں

الْقَوْلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾ هَا أَنْتُمْ

پسند نیہنہ ؛ تے یہ جو کجھ وی کریں سب اللہ تعالیٰ غا گھاوا ماں ہے اچھا ! تم نے

هَٰؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ

دنیا غی زندگی ماں تے انھاں غی طرفوں تُھتھ کر لی ، فر قیامت غے

يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ

تہاڑے انھا غی طرفوں کہڑو چھڑو کرے غو، یا کونٗ انھاں غو

عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ

کارساز بنٗے غو (۸۷) تے جہڑو آدمی کوئے پھیڑو کم کر بیسے یا اپنٗی جان ور ظلم

نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾

کر چھوڑے ، فر اللہ تعالیٰ کولوں بخشش منگے وہ اللہ تعالیٰ ناں بخشش کرن آلو مچ مہربان دیکھے غو ؛

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ ۚ

تے جہڑو بندو کوئے گناہ کرے وہ تے اپنٗے اپر ہی قہر کرے

وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً

اور اللہ تعالیٰ خوب جاننٗ آلو ،حکمت آلو ہے ؛ تے جہڑو کائے غلطی یا گناہ

أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا

کرے فر اس ناں کسے بے گناہ غے سر لا چھوڑے اس نے تے بہت بڑو بہتان

وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٢﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ

تے صاف صاف گناہ اپنٗے اپر لد لیو (۸۸) تے (اے نبیؐ) جیکدے تھارے اپر اللہ غو فضل تے

(۸۷) انھاں آیتاں ماں اک پاسے تے رحمت عالمﷺ ناں سگوں آپؐ مھا وے ساری امت ناں یاہ تعلیم دتی جارہئی ہے جے اس را خیانت کرن آلو کوئے وی وہے کدے اس غو لحاظ نیہنہ کرنوں تے فیصلو حق غے مطابق اللہ غا نازل کیا وا قانون غے مطابق صاف صاف کر دینوں چاھیئے !تے دوجے پاسے انھاں لوکاں ناں وی درڈیو جا رہیو ہے جھاں نے الحق اس غی طرفداری کی تھی جے تم لوکاں غی شرم تیں بچن واسطے اتنوں کجھ کریں !ور خدا تعالیٰ تیں نیہنہ شرماتا جس ناں رتی رتی غو حساب دینوں ہے، جس غی نظراں ماں تھارو اک اک عمل ہے اج دنیا ماں تے تم تُھتھ کر کر غے اس چور ناں بچانوں چاہویں فر پہلکے حشر غا مدان ماں کہڑو اس غی وکالت واسطے کھلو وہے غو! مومن غی نظر تے بس آخرت غا لیکھا ور ہونٗی چاہئے !۔

(۸۸) اللہ تعالیٰ اپنوں فضل ، اپنوں کرم تے اپنٗی مہربانی بیان فرمادے جے اتنٗوں بڑو گناہ کرن تیں بعد وی جے ویہہ اللہ غی رحمت غو بوہٗ ٹھکوریں غا تاں وہ انھاں ناں کھلو وہی لبھے غو بلکہ انھاں ہی غی رکہڑی خاص گل ہے کوئے وی گناہ کرن تیں بعد گناہ بڑو وہے یا نکو، پُہل غے کیو وہے یا چتے غے اپناں مالک غی دربار ماں توبہ استغفار لے غے حاضر وہے غو وہ ہر حال ماں اپناں مالک ناں بخشن آلو ، مچ مہربان ہی دیکھے غو، ور جہڑو بدقسمت اس غا بوہٗ آتوڑی پجّے ہی نہ، اس ماں قصور کس غو!! فر انسان ناں اس حقیقت غو احساس دوایو جے گناہ کر غے کسے دوجا ور چاہڑنٗ ناں وہ گناہ دوجا ور نیہنہ چڑ ہتو، نہ اس را گناہ کرنٗ آلاّ غی جان چھٹے، اس ناں تے اک تہاڑے اپناں علیم حکیم مالک اگے ضرور لیکھو دیٗوں پوئے غو، جت کائے گل چھپی نیہنہ رہ سے، اور گناہ کر غے دوجاں ور لانٗ ناں دوہر حساب دیٗوں پوئے غو اک گناہ کرنٗ غو، دوجے کسے بے گناہ ور الزام لانٗ غو، ذری غور کرو! قرآن کسرا دلاں غی صفائی کرے، پہلاں گناہ غی برائی سنائی، آخرت غو احساس پیدا کیو، فر کتناں مٹھا رسیلا انداز ناں توبہ کرن تے اپنٗوں حال ٹھیک کرن غی شوق دوائی سبحان اللہ۔

١٦ ع ٨ ١٣

رَحۡمَتُهٗ لَهَمَّتۡ طَّآئِفَةٌ مِّنۡهُمۡ اَنۡ يُّضِلُّوۡكَ ؕ

اس غی رحمت نہ ہوتی تاں انھاں بچوں ایکنۢ جماعت نے تے تم ناں ٹپلانۢ غو پکو ارادو کر لیۢو تھو

وَمَا يُضِلُّوۡنَ اِلَّاۤ اَنۡفُسَهُمۡ وَمَا يَضُرُّوۡنَكَ مِنۡ

اور یہ کسے ناں گمراہ نیہنہ کرتا ور اپنٹاں آپ ناں ہی ! تے یہ تھارو کجھ نیہنہ بغاڑ

شَىۡءٍ ؕ وَاَنۡزَلَ اللّٰهُ عَلَيۡكَ الۡكِتٰبَ وَالۡحِكۡمَةَ

سکتا اور اللہ تعالیٰ نے تے تھارے اُپر کتاب تے حکمت نازل فرمائی ہے

وَعَلَّمَكَ مَا لَمۡ تَكُنۡ تَعۡلَمُ ؕ وَكَانَ فَضۡلُ اللّٰهِ عَلَيۡكَ

اور تمنٹاں ویہہ گل سکھائیں ہیں جہڑیں تم نیہنہ جانٗیں تھا تے تھارا ور اللہ تعالیٰ غو مچ ہی

عَظِيۡمًا ﴿۱۱۳﴾ لَا خَيۡرَ فِىۡ كَثِيۡرٍ مِّنۡ نَّجۡوٰٮهُمۡ اِلَّا مَنۡ اَمَرَ

فضل ہے (۸۹) انھاں غا مچ ساراں گوشاں ماں کوئے نیکی نیہنہ ہاں! اس آدمی غاں گوشاں ماں نیکی ہے جہڑو

بِصَدَقَةٍ اَوۡ مَعۡرُوۡفٍ اَوۡ اِصۡلَاحٍۢ بَيۡنَ النَّاسِ ؕ

صدقو کرن یا کسے چنگا کم کرن یا لوکاں ماں صلاح کران غی گل کہہ

وَمَنۡ يَّفۡعَلۡ ذٰلِكَ ابۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ اللّٰهِ فَسَوۡفَ

تے جہڑو اللہ غی رضا واسطے اسا کم کرے غو اس ناں تے ہم

نُؤۡتِيۡهِ اَجۡرًا عَظِيۡمًا ﴿۱۱۴﴾ وَمَنۡ يُّشَاقِقِ الرَّسُوۡلَ مِنۡۢ

بہت بڑو اجر دیاں غا (۹۰) تے جہڑو ہدایت بالکل واضح ہوجانۢ تیں بعد رسولؐ

بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الۡهُدٰى وَيَتَّبِعۡ غَيۡرَ سَبِيۡلِ

غی مخالفت ماں لک بن لئے اور مسلماناں غا رستہ غے برخلاف کوئے

الۡمُؤۡمِنِيۡنَ نُوَلِّهٖ مَا تَوَلّٰى وَنُصۡلِهٖ جَهَنَّمَ ؕ

رستو نوڑ لئے تاں ہم اس ناں اواں ہی موڑ چھوڑاں غا جہیاں وہ آپ مڑیو تے اس ناں جہنم ماں لا دیاں غا

وَسَآءَتۡ مَصِيۡرًا ﴿۱۱۵﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغۡفِرُ اَنۡ ع ۳ ۱۴

تے واہ رہنۢ غی مچ مندی جگہ ہے (۹۱) بیشک اللہ تعالیٰ اس جرم ناں کدے نیہنہ معاف کرسیں کہ

(۸۹) ہن بیان رحمت عالم ﷺ ور اللہ غی خاص رحمت غو ہو رہیو ہے، فرمایو! ان لوکان نے تے ٹپلا غے تے پلیکھا ماں سٹ غے تھارا کونٗوں غلط فیصلو کرانۢ غو پکو ارادو کر لیو تھو ور جس ذات ور اللہ غو خاص فضل تے اس غی خصوصی رحمت ہے، جسناں خدا نے پیدا ہی معصوم کیو ہے اس پاک ذات ناں ٹپلانٗوں کوئے مخول ہے! اللہ نے اپنٹاں فضل غو اک چھلکا رو دسیو تے انھاں غی ساری کھیڈ مٹی ماں رلۢ گئی تے ویہہ اپنٹاں آپ تیں سوا کسے ناں کوئے تہوکھو نیہنہ لا سکیا، اصل گل یاہ ہے جے اے فخر عالم ﷺ تھارے اپر اللہ غو فضل ہے ہی مچ زیادہ، خدا نے تھارے اپر قرآن جئی مقدس کتاب نازل فرمائی، حکمت غی تعلیم دتی، تے ویہہ اچا علم عطا فرمایا جہڑا نبوت اور قرآن غا نازل ہونۢ تیں پہلاں تم نیہنہ جانے تھا جسر ادوجی جگہ وی فرمایو: ﴿مَا كُنۡتَ تَدۡرِىۡ مَا الۡكِتٰبُ وَلَا الۡاِيۡمَانُ﴾ ''اس توں پہلاں تم نیہنہ جانے تھا جے کتاب کے ہے تے ایمان کے ہے'' (سورت شوریٰ ۵۲)

(۹۰) اشارو اس سازش در ہے جہڑی ویہہ چورناں شاہد بنانۢ واسطے کر رہیا تھا، فرمایو! انھاں گوشاں ماں کوئے نیکی نیہنہ ہاں! صدقو، خیرات تے نیکی غو حکم کرن واسطے یاہ لوکاں ماں صلاح کرانۢ واسطے اللہ غی رضا پچھے گوشا کیا جیں تاں اس ماں ضرور خیر ہے ضرور نیکی ہے، جس غو اجر لبھے غو۔

(۹۱) یعنی صاف صاف ہدایت آجانۢ تیں بعد وی جہڑو رسول خدا ﷺ غا حکم غی مخالفت ہی کرتو رہ، مسلماناں غا اجتماعی رستہ ناں چھوڑ غے اپنٗوں کنی رستو کڈ لئے، جس را کہ اس منافق چور نے کیو تھو اس ناں خدا مجبور کر غے دین ور نیہنہ لیا سیں، ور وہ یاہ گل وی کن کھول غے سنۢ لئے جے فر اس غو ٹھکانٗوں ہمیشاں ہمیش واسطے جہنم ہے حافظ ابن کثیرؒ نے لکھیو ہے جے فر وہ چور منافق لہر ماں آ گے کھلم کھلو مرتد ہو گیو اور مکہ غاں مشرکاں نالۢ رلۢ غے اسلام تے مسلماناں غی زبردست مخالفت کرن لگ پیو اس آیت ماں اسے در اشارو ہے۔

(۹۲) چوری کرنی ،فر چوری کر غے دوجاں غے سرلا دینی واقعہ ہی بڑو پہا رو گناہ ہے ور ہیں تے یہ سارا معافی غے قابل دیر سویر، کدے نہ کدے سزا پھگت غے بخشش ہو سکے ور خدا غی خدائی ماں کسے ناں شریک کرنوں ، اس غی ذات یا اس غی صفتاں ماں سانجھ کڈنی یوہ اتنوں بڑو گناہ ہے جس غی کدے بخشش نیہنہ ہوتی ، ہن اس قابل بخشش گناتیں بعد اسے بڑا گناہ غو ذکر ہے کیو نجے وہ چوروی چھیکڑا اعلانیہ مشرک بن گیو تھو، مشرک دراصل خدا غا سدا رستہ تیں اتنوں دور جا پوئے کہ فر وہ خدا غی رحمت تے اس غی مغفرت غو مستحق رہتو ہی نیہنہ کیو نجے جس غو منہ اپناں کہر دروہے وہ دیر سویر، اُٹھتو ،ٹھتو ، وقت ضائع کر غے کدے ؐتے کہر پج ہی جے ور جس غو منہ ہی کہر درنہ وہے، کسے دوجے پاسے وہے فر وہ جتنوں لموں پینڈو کچھے کہرتیں اک اک قدم دور ہی ہوتو جے۔

يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ ؕ

اس غے نالؔ شرک کیو جئے تے اس تیں سوا ہور گناہ جس واسطے چاہوے غو معاف کر دئے غو

وَمَنْ يُّشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًا ۢ بَعِيْدًا ﴿۱۱۶﴾

تے جہڑو اللہ نالؔ شرک کرے وہ تے یقیناً گمراہی ماں مچ دور نکل جئے (۹۲)

اِنْ يَّدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖۤ اِلَّاۤ اِنٰثًا ۚ وَاِنْ يَّدْعُوْنَ

یہ لوک اللہ ناں چھوڑ غے اگر عبادت وی کریں تے زنانہ چیزاں ہی غی کریں تے یہ کسے غی عبادت نیہنہ کرتا

اِلَّا شَيْطٰنًا مَّرِيْدًا ﴿۱۱۷﴾ لَّعَنَهُ اللّٰهُ ۘ وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ

سوائے شیطان مڑدود غے ؛ اس ور اللہ غی لعنت ہے (۹۳) اس نے تے کہیو تھو جے ہوں ضرور تیراں

مِنْ عِبَادِكَ نَصِيْبًا مَّفْرُوْضًا ﴿۱۱۸﴾ وَّلَاُضِلَّنَّهُمْ

بنداں بچوں اک مقرر حصو لے غے رہوں غو ؛ تے ہوں انھاں ناں ضرور ٹپلاؤں غو

وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ

تے ہوں انھاں ناں ضرور آساں غا لارا لواؤ غو ، تے ہوں انھاں ناں سکھاؤں غو فر ویہہ مالؔ غا کن

الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ ؕ

چیریں غا تے ہوں انھاں ناں حکم دیوں غو فر ویہہ خدائی بناوٹ ماں تبدیلی کریں غا

وَمَنْ يَّتَّخِذِ الشَّيْطٰنَ وَلِيًّا مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ

تے جہڑو اللہ ناں چھوڑ غے شیطان ناں دوست بنا لئے

فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِيْنًا ﴿۱۱۹﴾ ؕ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيْهِمْ ؕ

وہ تے واقعہ ہی صاف گھاٹا ماں جا پیو (۹۴) شیطان انھاں ناں وعدا دئے ، تے آساں غا لارا لواوے

وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطٰنُ اِلَّا غُرُوْرًا ﴿۱۲۰﴾ اُولٰٓئِكَ

تے شیطاں انھاں نالؔ جتناں وی وعدا کرے ویہہ چھڑا تھوکھا ہیں ؛ انھاں

مَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۡ وَلَا يَجِدُوْنَ عَنْهَا مَحِيْصًا ﴿۱۲۱﴾

لوکاں غو ٹھکانوں جہنم ہے تے اتوں انھاں ناں کدے نسنؔ غی جگہ نیہنہ لبھ سیں (۹۵)

(۹۳) مشرک ہمیشاں دیوتاں تیں زیادہ دیویان غا پجاری رہیا ہیں ،فر عرب غا مشرک تے خاصطور ور فرشتاں ناں خدا غی تہیں (بیٹکیں) سمجھیں تھا فر پوجا وی زیادہ انھاں ہی غی وہے تھی بلکہ انھاں نے پتھر غیں جہڑی مورتیں بنائیں ویں تھیں ان ساریاں غا ناں وی زنانا تھا مثلاً لات ، عزٰی ، منات ، وغیرہ انھاں واسطے ہی فرمایو جا رہیو ہے جے انھاں غی جہالت دیکھو! خدا ناں چھوڑ غے پوجیں وی تے کس ناں پوجیں زنانیاں ناں !! اور یوہ سب کجھ کس غا کہیا ور کریں بس شیطان مردود غا کہیا ور فر اصل ماں یہ شیطان مڑدود ہی غا پجاری تے اسے غا چیلا ہوا حالانکہ دنیا غو ہر اک انسان شیطان تیں نفرت ہی کرے کوئے اس غو چیلو بنن ور بڑیار نیہنہ کرتو! فر یہ شیطان غا پجاری بنن ور کس منہ نالؔ مان کریں!۔

(۹۴) اپر بیان ہوو وتھو جے مشرک شیطان غی عبادت کریں ور شیطان غی عبادت غو یوہ مطلب تے نیہنہ کہ یہ شیطان ناں خدا منیں فر اس غی عبادت کریں یا شیطان غی مورتی بنا غے اس ناں پوجیں ، کیو نجے دنیا غا کسے آدمی نے کدے شیطان ناں چنگو نیہنہ سمجھیو بلکہ شیطان تیں انسان سدا نفرت ہی کرتا رہیا ہیں بلکہ شیطان غی پوجا غو مطلب ہے شیطانی کم کرناں ، ویہہ کم کرناں جھاں واسطے پہلا تہاڑا تیں شیطان نے قسم کی وی ہے جے ہوں انسان کولوں یہ یہ پھیڑا تے کمینا کم کراؤں غو ، ہن یوہ ہی بیان ہو رہیو ہے جے شیطان تے انسان غو وہ منڈ قدیم غو دشمن ہے جس نے پہلے تہاڑے ہی قسم کر کر غے کہیو تھو : ہوں انسان ناں ضرور گمراہ کروں غو اور انساناں غی اک بڑی جماعت اپناں کہا وا ماں کر لیوں گو فر انھاں غی لگام ہی میرے ہتھ وہے غی ہوں جس غی دروٹنی ور چاہوں غو انھاں غو متھور گڑا چھوڑوں غو اس نے پہلے تہاڑے بنگار غے اعلان کیو تھو جے ہوں انسان ناں ضرور گمراہ کر غے انھان ناں لمیں لمیں آساں غی ترنگڑی بنا بنا غے پھسا تو رہوں غو جے آخرت کجھ نیہنہ جو کجھ ہے یا ہی دنیا ہے جتنی عیش کرنی ہے کر لیو مر غے کہڑو زندو ہووو تے کس نے لیکھو دتو بلکہ کجھ کجھ ناں تے ہوں اسو پاگل بناؤں غو کہ ویہہ بتاں غا ناں ور غیر اللہ غا چڑہاوا واسطے اپناں مالؔ چھو کھر پھیڈ ، پہاروں غا کن کپیں غا سگوں ہوں انھاں ناں یاہ پٹی پڑھاؤں غو کہ ویہہ خدا غی بنائی وی مخلوق ناں بدلان غی کوشش کریں دیہنہ ، چن ، تارا ، پتھر ، بوٹا ، جس کم واسطے خدا نے پیدا کیا وہ چھوڑ غے لوک انھاں ناں پوجن لگ جیں غا۔ ’’بناوٹ ماں تبدیلی ، غی یاہ تفسیر علامہ قرطبی تے کجھ دوجاں بزرگاں نے کی ہے ، تے کجھ علماء نے یاہ تفسیر کی ہے جے مڑد مڑداں غا کم چھوڑ غے کالسریاں جسا کم کریں غا کالسریاں جسی شکل بناویں غا تے کالسریں مڑداں جسا کم کرن تے مڑداں جسی شکل بنانؔ غی کوشش کرین غیں ، حضرت ابن عباسؓ ، حضرت عکرمہؓ تے حضرت مجاہدؒ نے مختصر تے جامع لفظاں ماں یاہ تفسیر کی جے ’’اللہ غو دین بدلا غے شیطانی طریقا عام کریں غا۔ (ابن جریر، جلالین) آیت غا آخر ماں فر یوہ احساس دوایو جے شیطان غی پوجا غو مطلب اللہ غا دین ناں چھوڑ غے شیطان غا دسیا وا انھاں رستاں ور چلنوں ہی ہے فر جہڑ وا اللہ ناں چھوڑ غے اپناں اس ازلی دشمن ناں اپنوں دوست بنا لئے اس توں بڑو بے وقوف تے اپنوں نقصان کرن آلو کون وہے۔

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَنُدْخِلُهُمْ

تے ویہہ لوک جھڑا ایمان لے آیا اور انھاں نے چنگا عمل کیا ہم انھاں ناں ضرور اساں باغاں ماں

جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ

داخل کراں غا جھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں ویہہ سدا انھاں ماں ہی

اَبَدًا ؕ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا ؕ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ

ریہنہ غا یوہ اللہ غو سچو وعدو ہے ، اور اللہ تیں زیادہ سچ کہنْ آنْو

اللّٰهِ قِيْلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَآ اَمَانِيِّ اَهْلِ

کون ہے (۹۶) نہ تھاری تاہنگ ور ہے تے نہ اہل کتاب غی امیداں

الْكِتٰبِ ؕ مَنْ يَّعْمَلْ سُوْٓءًا يُّجْزَ بِهٖ ۙ وَلَا

ور ہے بدی جھڑو وی کرے اس ناں اس غو بدلو دتو جئ غو تے اس ناں

يَجِدْ لَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ﴿١٢٣﴾

اللہ تعالیٰ تیں سوا اپنْے واسطے کوئے حمایتی تے مدد گار نیہنہ لبھنْ لگو ؛

وَمَنْ يَّعْمَلْ مِنَ الصّٰلِحٰتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى

تے جھڑو نیک عمل کرے غو وہ پہانویں مڑد وہے پہانویں کانْسری

وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ وَلَا

بشرطیکہ وہ مومن وہے فر اسا لوک ضرور جنت ماں جیں غا تے انھاں ور اڑیک غی دیل غے

يُظْلَمُوْنَ نَقِيْرًا ﴿١٢٤﴾ وَمَنْ اَحْسَنُ دِيْنًا مِّمَّنْ

غے برابر وی ظلم نیہنہ کیّو جاسیں (۹۷) تے اس تیں سرس کس غو دین ہو سکے جس نے اپنْوں آپ

اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَّاتَّبَعَ مِلَّةَ

اللہ تعالیٰ اگے نیوں کر لیّو وہے اور وہ نیکو کار وی وہے تے ابراہیمؑ غا دین

اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا ؕ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيْمَ

ور چلے جھڑا ہر باطل تیں اک پاسے ہوگیا تھا ، تے ابراہیمؑ اللہ تعالیٰ نے اپنْاں

(۹۵) شیطان غو سارو کاروبار چھڑو وعداں تے امیداں ور چلے وہ اپناں چیلاں ناں خدا غو دین چھڑ کا غے ملکی ،قومی ، تے انفرادی ترقیاں غیں اسیں لمیں لمیں آس تے امید لا چھوڑے جھڑیں کدے مکتیں نیہنہ وہ اپناں مریداں غا ذہن ماں یاہ سوچ پیدا کرے جے آخرت کس نے دیکھی !؟ مھارے سامنے تے بس یاہ دنیا ہے جھڑی خدا غا دین ور رہ غے کدے نیہنہ کھٹی جاسکتی حالانکہ یوہ سب کجھ تھوکھو وہے ور شیطانی ہوس انساناں ناں دنیا غی ترقی پچھے اسرا پاگل بنْا چھوڑے کہ چھیکڑ اوا ہوس انھاں ناں دوزخ غی اس ڈنگی کھات ماں لے پہچا وے جتوں کدے خلاصی نصیب نیہنہ ہوسیں ۔

(۹۶) شیطان غا چھوٹھا وعداں غا مقابلہ ماں اللہ تعالیٰ غا سچا وعدا بیان ہور ہیا ہیں جس غا سچا ہون ماں اللہ غا بنداں ناں کوئے شبو ہو ہی نیہنہ سکتو ور فر وی انسان غا ذہن ناں ہور مطمئن کرن واسطے فرمایو یہ اللہ غا سچا وعدا ہیں تے ''اللہ تیں زیادہ کس غی گل سچی ہو سکے !،، تے اس توں بعد وی جھڑو اللہ غا سچاں وعداں ور کن نہ لا غے شیطان غا چھوٹھاں وعداں پچھے اس غا کھرا ور ٹرپے اس تیں بڑو گمراہ کونْ وہے غو !!؟ اسا نا انصاف مشرک غی بخشش فر کسرا ہو سکے !!۔

(۹۷) یہودیاں تے عیسائیاں غی یاہ خوش خیالی مشہور ہے جے ہم نبیاں ولیاں غی لہڑی بچوں ہاں ، سیکڑاں بلکہ ہزاراں نبی مھاری لہڑی ماں ہو یا ہیں فر ہم دوزخ ماں کسرا جا سکاں ہم جھڑا وی کم کراں تے جسا وی گناہ کراں مھاراں بزرگ ہم ناں سفارش کر غے بچا لیں غا اللہ رحمت عالم ﷺ غی امت ناں اس فتنہ تیں باخبر کر رہیو ہے جے تم اسیں بودیں آساں تے امیداں ور نہ ڈھئی لا لیو ! سنوں ! قیامت غے تہاڑے عملاں ور نمیڑا ویں غا سُکیں آس امید نہ تھاریں کم آویں غیں نہ اہلِ کتاب غی ! برائی جھڑو وی کرے غو اس ناں اس غی سزا دتی جے غی فر اس ناں کوئے دوست ، کوئے مددگار ، کوئے حمایتی کجھ کم نیہنہ آسیں بلکہ اس تہاڑے تے کسے غو کوئے حمایتی کھلو ہی نیہنہ ہوسیں تے نیکی جھڑو وی کرے ، مڑد وہے یا کانْسری وہے اس ناں ضرور اس غو ثواب لبھے غو اسا لوک ہی جنت غا وارث بنیں غا ہاں ! نیکی تاں ہی شمار وہے غی جدکہ اس غو کرن آنْو مومن وہے ورنہ نیکی غو کجھ اعتبار نیہنہ ۔

خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ

خالص دوست بنا لیا تھا (۹۸) تے اللہ ہی غو ہے جو کجھ اسماناں ماں تے جو کجھ زمین ماں ہے

وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا ﴿١٢٦﴾ وَيَسْتَفْتُونَكَ ع ١٨ ١٥

تے ہر اک چیز اللہ تعالیٰ غا قابو ماں ہے (۹۹) تے (اے نبیؐ) لوک تھارا کولوں کالسریاں غا بارہ

فِي النِّسَآءِ ۖ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ ۙ وَمَا يُتْلٰى

ماں فتو پچھیں تم فرمادیو: اللہ تعالیٰ تمناں انھاں غا بارہ ماں حکم دے رہیو ہے تے ویہہ آیت جھڑیں

عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ فِي يَتٰمَى النِّسَآءِ الّٰتِي لَا

تمناں کتاب ماں سنائی جیں ان یتیم کالسریاں غا بارہ ماں جھاں ناں تم

تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ اَنْ

انھاں غو مقرر کیو وو حصو تے نیہنہ دیتا اور انھاں ناں نکاح کرن غی

تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ ۙ

ہٹک رکھیں تے بے وس بچاں غا بارہ ماں

وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتٰمٰى بِالْقِسْطِ ۚ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ

تے اس بارہ ماں جے تم یتیماں واسطے انصاف ور قائم رُہو اور تم جو کجھ وی نیکی کریں غا

فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهٖ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾ وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ

اللہ تعالیٰ اس ناں خوب جانن آلو ہے (۱۰۰) تے جیکدے کسے کالسری ناں اپناں گھر آلا تیں

مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ

بد سلوکی کرن غو یا اکھ پرت لینن غو ڈر وہے فر دواں جیاں ور اس ماں کجھ

عَلَيْهِمَآ اَنْ يُّصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا ۚ وَالصُّلْحُ خَيْرٌ ۗ

گناہ نیہنہ جے ویہہ آپس ماں (خاص طرح) صلح کر لیں اور صلح تے سرس ہی ہے

وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ ۚ وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا

اور دلاں ماں لالچ وی وہے ہی ہے تے جے تم مڑ احسان کریں اور پرہیز گاری اختیار کریں

(۹۸) یعنی اک پاسے اہلِ کتاب غیں کجھ وی نہ کرنے ویہہ سکیں آس امید ہیں تے دوجے پاسے صحابہ کرام غو تے مسلماناں غو یوہ سُچو تے اُچو دین ہے، جسماں اخلاص ناں اللہ تعالیٰ غی فرمانبرداری آلا نیک عمل ہیں، تے ہیں وی اللہ تعالیٰ غا سچا دوست حضرت ابراہیمؑ غا دسیا وا طریقہ غے مطابق پہلا! ویہہ سکیں آس اس سچا دین غو مقابلو کرسکیں!؟ **فائدو!** ﴿اَسْلَمَ وَجْهَه،﴾ غی تفسیر حضرت ابن عباسؓ نے یاہ بیان فرمائی ہے جے وہ مخلص وہے جو کجھ وی کرے بس اللہ تعالیٰ غی رضا واسطے ہی کرے تے ﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾ غی تفسیر یاہ فرمائی ہے جے جو کجھ وی کرے شریعت غے مطابق کرے (تنویر المقیاس) حافظ ابن کثیرؒ فرمانویں کسے وی عمل غا مقبول ہون واسطے یاہ شرط ضروری ہے کیونجے اخلاص نیہنہ ہوسیں تاں منافقت آجے غی تے جھڑو عمل قرآن حدیث غے مطابق نہ ہووہ گمراہی غی پنڈ بن جے غو (ابن کثیر)

(۹۹) یعنی نہ اس غی بادشاہی تے قابوتیں کوئے باہر جا سکے اور نہ اس غا علم توں کسے غی نیکی یا برائی اوہلے رہ سکے۔

(۱۰۰) یوہ سوال کالسریاں غا کھڑا مسئلہ غا بارہ ماں تھو آیت ماں تے اس غو ذکر نیہنہ ور جھڑو جواب دتو گیو ہے اس توں سوال غو آپے پتو لگ جے کہ یوہ سوال مہر ادا کرن، اور وراثت بچوں کالسریاں ناں انھاں غو مقرر کیو وو حصو دین تے یتیم بچیاں غا نکاح غا بارہ ماں تھو جھڑیں کسے غی پرورش ماں ویں، جواب ماں انسان ناں ویہہ ہی آیت یاد کروائی گئی ہیں جھڑیں اسے سورت غا منڈ ماں اس توں پہلاں نازل ہوچکیں ہیں یعنی آیت ۳/۴ تے ۱۱/ جے انھاں آیتاں ماں جھڑا حکم نازل ہوچکیا ہیں انھاں ور ہی سختی نال عمل کرو تے ناں ہی ویہہ حکم وی یاد رکھو جھڑا یتیماں غا بارہ ماں نازل ہویا ہیں تے جھاں ماں انھاں ناں انصاف کرن غو حکم دتو گیو ہے اور اصل مقصد کالسریاں تے یتیماں ہر ایکن ناں نیک برتا اور چنگو سلوک کرنوں تے انھاں غو حق ادا کرنوں ہے اسی جھڑی وی نیکی انسان کرے واہ ضائع نیہنہ جاسیں، واہ اللہ غا علم ماں ہے تے اس غو ضرور ثواب لبھے غو، فائدو۔ ﴿تَرْغَبُوْنَ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ﴾ غو ترجموں صحابہ اکرام توں دو طرح بیان ہو وو ہے نکاح غی رغبت رکھنی، تے ''نکاح تیں نفرت کرنی'' نچوڑ دواں غوا کو ہے اصل ماں ﴿تَرْغَبُوْنَ﴾ توں بعد لفظ فِیْ یا عَنْ ہونوں ضروری ہے جد کہ ات لفظاں ماں تے اک وی نیہنہ بس جس نے فِیْ پوشیدہ منیوں اس نے رغبت ترجموں کیو تے جس نے عَنْ منیوں اس نے نفرت! یوہ لفظ اسے را ہو گیو جسرا گوجری ماں لفظ ''کنی'' غا دو مخالف مطلب نکل سکیں مثلاً ''میری کنی آ'' تے ''کنی ہو جاء'' جد کہ سخناں کنی غو ترجموں ''نیڑے ہونوں'' تے دور ہونوں دوئے ہوسکیں، مھارا اکثر مترجمین نے رغبت کرنوں ترجموں کیو ہے ہم نے وی اسے ترجمہ اور تفسیر ناں ترجیح دتی ہے۔

فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿۱۲۸﴾ وَلَن

فر بیشک تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے ؛ تے تم

تَسْتَطِيعُوا أَن تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ

بیویاں غے بشکار پورو پورو انصاف کدے وی نیہنہ کرسکتا پہانویں تم اس غی کتنی ہی تاہنگ وی کریں

فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ ۚ

لہٰذا تم کسے ایکنؔ در بالکل ہی نہ لف جاؤ ! کہ دوجی ناں تم اس را چھوڑ دیں جس راٹنگی وی !

وَإِن تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا

تے جے تم اپنوں آپ ٹھیک رکھیں اور تقوو اختیا کریں فر بیشک اللہ تعالی بہت بخشن آلو

رَّحِيمًا ﴿۱۲۹﴾ وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِّن

مچ مہربان ہے ؛ تے جے دوئے جی بکھ ہی ہوجیں (تانوی) اللہ ہر ایکنؔ ناں اپناں فضل نالؔ (دوجا غی محتاجگی)

سَعَتِهِ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿۱۳۰﴾ وَلِلّٰهِ مَا

تیں بے پرواہ کر دیئے غو تے اللہ مچ کشائش آلو ،حکمت آلو ہے (۱۰۱) تے اللہ ہی غو ہے

فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا

جو کجھ اسماناں ماں تے جو کجھ زمین ماں ہے تے یقیناً ہم نےؔ ان لوکاں ناں وی

الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ

جھاں ناں تھارے تیں پہلاں کتاب دتی گئی تھی اور تمنّاں وی تاکیدی حکم کیو ہے

أَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ ۚ وَإِن تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي

جے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو تے جے تم کفر کریں غا تاں (یاد رکھو) جو کجھ وی

السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا

اسماناں ماں ہے تے جو کجھ وی زمین ماں ہے سارو اللہ ہی غو ہے ، تے اللہ تعالیٰ بے پرواہ ہے

حَمِيدًا ﴿۱۳۱﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ

صفتاں آلو ہے ؛ تے اللہ تعالیٰ ہی غو ہے جو کجھ اسماناں ماں تے جو کجھ زمین ماں ہے

(۱۰۱) ان ترے آیتاں ماں خاوند بیوی غا آپسی سدھار غا بارہ ماں ترے گل بیان فرمائی ہیں دواں جیاں غی زندگی غا اس لمّاں پینڈاماں مچ سارا موڑ اساوی آویں کہ جے کدے خاصی احتیاط نالؔ کم نہ لیو جے تاں دواں جیاں غی زندگی دنیا ماں ہی دوزخ بنؔ سکے بلکہ کئیں واری تے انھاں غی نکی جئ کوڑ دواں خانداناں غی بیڑی پٹ چھوڑے اللہ تعالیٰ اپناں بنداں غا مزاج تے انھاں غی نفسیات تیں واقف ہے وہ دواں جیاں غی مجبوری ، کمزوری تے ضرورت ناں وی چنگی طرح جانئیں انھاں آیتاں ماں اللہ نے اپناں بنداں ناں اسا پیارا اصول تے ضابطہ دسیا ہیں کہ جے انسان انھاں ور عمل کریں تاں دواں جیاں ہی غی زندگی کے ! دواں خانداناں غی زندگی ٹرتی پھرتی جنت بن سکے ! پہلی گل تے بیوی ناں فرمائی کہ جے کدے واہ خاوند غو دل اپناں توں پھرتو سہئ کرے تاں واہ اپناں فرض حقوق بچوں کوئے حق خاوند ناں معاف کر غے صلح کر لئے تے یاہ بڑی چنگی گل ہے اس ماں کوئے گناہ نیہنہ جس را کجھ مہر معاف کر چھوڑے یا دو بیویں اپنی پنی باری ماں کمی کر چھوڑیں یا بالکل ہی معاف کر غے صلح کرلیں تے اس غی مصلحت یاہ بیان کی جے لالچ تے ہر اک بندہ ماں وہے ہی ہے اس را گھر آلو جد دیکھے غو جے میری زندگی غی سنگنؔ کتنی خوش اخلاق ہے ! جے ہور ہور مطالباں غے بجائے اپنوں حق وی چھوڑ رہئی ہے تے وہ ضرور اپناں برتاؤ ور سوچن واسطے مجبور ہوجے غو ، دل ماں نرمی آجے غی اور دو پھاڑ ہون توڑی گل نیہنہ پج سیں اس تیں بعد قرآن مڑ دغا ضمیر ناں اپیل کرے جے چھپٹ کھڑی واسطے جے کدے توں ہی بڑو بن جے غو اور گھر آلی غی کوڑی گل برداشت کر غے اپنی طرفوں ہی چنگو سلوک تے نیک برتاء کرے تاں تیری یاہ نیکی کدے ضائع تے نیہنہ ہوسیں !؟ تم جو کجھ وی عمل کریں اللہ ناں ان غی پوری پوری خبر ہے اس غی بارگاہ تیں اک اک نیکی غو ثواب ضرور لبھے غو ، قاضی ثناء اللہؒ نے تفسیر مظہری ماں ات بڑی سہنی گل لکھی ہے جے یاہ صلح صفائی واسطے قرآن کسے تریاکلؔ غی گل نیہنہ کرتو کیونجے دواں جیاں غا راز غا مسئلا آپے بو اتیں اندر حل ہوناں لوڑیئے ! تریاکلؔ انھاں غیں مجبوریں کے سمجھے غو ! فر قرآن انھاں خاونداں ناں مخاطب کرے جھاں غے گھر اک تیں زیادہ بیویں ویں یعنی دو یا ترے یا چار ، جے تم محبت ماں تے دل غا میل ماں تے کدے وی بیویاں غے بشکار انصاف نیہنہ کرسکیں غا یاہ گل تے انسان غا وس غی ہے ہی نیہنہ کیونجے بیویاں غا مزاج ضرور کنی کنی ویں غا ان غو سلوک کنی کنی وہے غو شکل ساریاں غی کدے اک جسی نیہنہ ہوسکتی برتاء اک جسو نیہنہ ہوسکتو لہٰذا یاہ گل تے انسان غا اپناں قابو ماں ہے ہی نیہنہ ور واہ چیز جہڑی انسان غا وس ماں ہے جسماں انسان انصاف تے برابری کر سکے یعنی انتظامی معاملاں ماں ، خرچا پتر اماں تے تعلقات رکھن ماں ، انھاں ماں تے ضرور انصاف ہونوں لوڑیئے ! یاہ نیہنہ جے جس نال قدرتی محبت زیادہ ہے تم اسے در رُڑھ پویں تے دوجی بچاری یوں ہی ادھ بشکار لڑکتی رہ جے نہ اس ناں بیوی غا حقوق تھاویں تے نہ طلاق ! اسا خاوند غا بارہ ماں رحمت عالم ﷺ فرمانویں وہ قیامت غے تہاڑے اس را آوے غو جے اس غو اک پاسو ہوسے ہی نیہنہ (ترمذی شریف) تیجی تے آخری گل قرآن دواں جیاں ناں یاہ کہہ کہ جے کدے دواں غی کوشش ناکام ہوجیں اور سنگت غی گل کسے راوی نہ بنیں فر بنگ غے وی تے دواں ناں نیہنہ رکھیو جاسکتو !! ور اس موقع ور وی دواں غو یوہ ذہن نیہنہ ہونوں لوڑیئے جے میرو دوجا ور احسان ہے تے کوئے کسے غا پیراں ور کھلو ہے مڑ دیاہ سوچے جے ہوں نہ ہوتو تاں یاہ پھکھی ہی مرجاتی یا بیوی یاہ سوچے کہ جے کدے ہوں نہ ہوتی تاں یوہ رنڈو ہی مرجاتو ! نیہنہ ! قسمت سارا اپنی اپنی تہروں ہی لے غے آویں خدا نہ کرے جے کدے گل جدائی توڑی ہی پج جے تاں کوئے کسے ناں اپنوں محتاج نہ سمجھے بلکہ اللہ اپناں فضل نالؔ دواں ناں اک دوجا غی محتاجگی توں بے پرواہ کر دیئے غو کوئے کسے غا لیکھ نہ بنا سکے تے نہ بغاڑ سکے اس ماں وی اک پاسے تے دواں ناں اک واری فر حالات سدھار لین غی تلقین ہے تے دوجے پاسے یاہ کہ جے کدے گل جدائی توڑی پج ہی جے تاں جدائی وی راضی باضی خوش اخلاقی نالؔ ایمانی تقاضاں غے مطابق ہونی لوڑیئے !

(۱۰۲) امام فخر الدین رازیؒ نے ان آیتاں غیں تفسیر کرتاں بڑی خدا ہوئی گل لکھی ہے ویہہ فرمانویں قرآن غو عام مزاج یوہ ہے جے وہ پہلاں اک حکم بیان کرے فراس حکم واسطے وعدا وعید بیان
ویں یعنی جے عمل کریں غا تاں کے ثواب لبھے غو! تے جے نیہنہ کرسیں تاں کے سزا دتی جے غی فر اللہ تعالیٰ غیں اسیں صفت بیان کی جیں کہ جھاں ناں پڑھ غے انسان غو دل آپے عمل درٹُر پئے اپناں
مالک غی محبت ماں انسان غا پیراںؒ پَہال ہی اواں چل پویں (تفسیر کبیر) ذری غور کرو! ات اللہ تعالیٰ غی اکّا صفت جے زمین اسماناں ماں جو کجھ ہے اللہ ہی غو ہے ترے واری اوپر وتھلی آئی ور
ترے ہی واری پشلا مضمون نال جوڑتاں اس غو کوئی مطلب نکلے سب توں پہلی واری اس صفت غو تعلق پچھلا مضمون نال ہے جے دواں جیہاں ناں اللہ اپناں فضل ناںؒ ایکن دوجا غی محتاجگی تیں بے

وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿۱۳۲﴾ اِنْ يَّشَاْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا

تے اللہ تعالیٰ ہی (ہراک) کم بناںؒ واسطے سُد وہے؛ جیکدے وہ چاہوے تاں اے لوکو! وہ تم ساراں ناں

النَّاسُ وَيَاْتِ بِاٰخَرِيْنَ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ

ہٹا دئے، تے (تھاری جگہ) دوجاں ناں لے آوے تے اللہ تعالیٰ اس گل ور قدرت

قَدِيْرًا ﴿۱۳۳﴾ مَنْ كَانَ يُرِيْدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ

رکھنؒ آلو ہے (۱۰۲) جھڑو آدمی دنیا ماں (عملاں غو ثواب) لوڑے (وہ یاد رکھے جے) اللہ تعالیٰ

اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيْعًا

کولے تے دنیا اور آخرت دواں غو ثواب ہے تے اللہ تعالیٰ خوب سنن آلو ،

بَصِيْرًا ﴿۱۳۴﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُوْنُوْا قَوّٰمِيْنَ بِالْقِسْطِ ع ۱۹ ۱۶

دیکھنؒ آلو ہے (۱۰۳) اے لوکو ! جھڑا ایمان لے آیا تم انصاف ور قائم رہنؒ تے

شُهَدَآءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰۤى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ

خدا واسطہ غی سچی گواہی دینؒ آلا بن جاؤ پَہانویں وہ تھارے اپنٹے، یا تھارا ماں باپ تے رشتیدار اں ہی

وَالْاَقْرَبِيْنَ ۚ اِنْ يَّكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيْرًا فَاللّٰهُ

غے خلاف وہے وہ امیر وہے یا غریب بہر حال اللہ انھاں دواں غو (تھارا تیں)

اَوْلٰى بِهِمَا ۫ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰۤى اَنْ تَعْدِلُوْا ۚ

بدھ خیر خواہ ہے لہٰذا تم نفسانی خواہشاں پچھے پے غے انصاف نہ چھوڑو

وَاِنْ تَلْوٗۤا اَوْ تُعْرِضُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ

تے جے تم گل مل جیں غا یا تم کن مار جیں غا تاں (یاد رکھو!) تم جو کجھ وی کریں اللہ نا اس غی

خَبِيْرًا ﴿۱۳۵﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَ

پوری خبر ہے (۱۰۴) اے ایمان آلیو ! تم ایمان لیاؤ اللہ تعالیٰ ور تے

رَسُوْلِهٖ وَالْكِتٰبِ الَّذِيْ نَزَّلَ عَلٰى رَسُوْلِهٖ

اس غا رسولؐ ور تے اس کتاب ور جھڑی اس نے اپناں رسول ور نازل کی ہے

نیاز کر دیئے غو تے یاہ اس واسطے کائے مشکل تے اوکھی گل نیہنہ زمین
اسمان ماں جو کجھ ہے سب اسے غو ہے فر اس غے کہر کہاٹو وی کانہہ غو ہے!
فر فرمایو جے تقوٰی تے پرہیز گاری غو یوہ حکم چھڑو تمناں ہی نیہنہ دتو بلکہ
تھارے تیں پہلاں لوکاں ناں وی ایچ تاکید ناںؒ دتو گیو تھو تے جے کدے
نیہنہ منسیں تاں اس غی خدائی ماں کے کمی ہو جے غی اس ناں تھاری صفتاں
تے عبادتاں غی کے لوڑ ہے زمین اسمان ماں جو کجھ ہے وہ تے سارو اسے
غو ہے تے جھڑو اس غا حکماں ور عمل کرے اس غو فرمانبردار بن غے رہ
تاں خدا آپ اس غو کارساز بن جے وہ ایکلو اس غا کم بنان واسطے سدو
ہو جے فر اس غا فرمانبردار بندہ ناں کسے غی مدد غی لوڑ نیہنہ رہتی تے ہو وی
کسرا سکے !! جدکہ زمین اسمان ماں جو کجھ ہے وہ تے اللہ ہی غو ہے فر
آخر ماں دنیا غا ساراں انساناں ناں درڈ غے فرمایو جے خدا غو دین کسے
غو محتاج نیہنہ کوئے یاہ نہ سوچے جے ہوں اگر خدا غا دین ناں نیہنہ منسوں فر
اس ناں منن آلو کوئے ہوسے ہی نیہنہ فرمایو خدا ناں نے تے اس غی وی
طاقت ہے جے تم ساراں انساناں ناں فنا کر غے ات دوجا ہی لوک پیدا
کر دیئے جھڑا اس غا دین ناں منن آلا تے اس غا دین غی خدمت کرن آلا
ویں اس غی قدرت غو اک چھلکا رو ہی اس سارا کئیں ناں ملیا میٹ کر دین
واسطے سدو ہے۔

(۱۰۳) یعنی اللہ تعالیٰ کولے تے دنیا آخرت دوئے ہیں ہُن دیکھنوں یوہ
ہے جے دنیا غے پچھے کہڑو بدقسمت آخرت ناں برباد کرے تے آخرت غا
ثواب غی تاہنگ ماں لگ غے کونؒ دواں جہاناں غو ارام تے کامیابی
حاصل کرے!۔

(۱۰۴) یوہ ہی عدل وانصاف قائم کرن غو حکم قریب قریب انھاں ہی
لفظاں ماں سورت مائدہ آیت ۸ ماں وی آرہیو ہے تے اللہ تعالیٰ غے
نزدیک دنیا ماں عدل انصاف قائم رکھنؒ غی کے اہمیت ہے! اس غو اندازو
سورت حدید غی آیت ۲۵ تیں لایو جا سکے جسماں حضرت آدمؑ تیں لے
غے سرورِ انبیاء ﷺ توڑی ساراں نبیاں غی بعثت غو مقصد ہی دنیا ماں
عدل انصاف قائم کرنوں بیان کیو گیو ہے اصل گل یاہ ہے جے مومن غی ذمہ
واری اتنی ہی نیہنہ جے وہ آپ کسے ور ظلم نہ کرے بلکہ ظالم ناں ظلم تیں باز
رکھن تے مظلوم ناں انصاف دوان غی ذمہ واری وی مومن ور ہی ہے ور
عدل انصاف قائم ہونؒ واسطے ضروری ہے جے پہلاں گواہ ٹھیک ٹھیک
گواہی دیں، اسے واسطے حکم دتو جار ہیو ہے جے گواہی جد وی دیو خدا واسطہ
غی سچی دیو، پَہانویں، وہ گواہی اپنٹے ہی خلاف کیوں نہ پوے یا ماں باپ غے خلاف کیوں نہ وہے بلکہ گواہی ماں کسے امیر غی امیری غو خیال رکھنٹو یا غریب غی غریبی ور ترس کھانوں وی جائز نیہنہ،
فرمایو وہ امیر وہے یا غریب اللہ تھارے تیں بدھ اس غو حق دار ہے تے جد وہ حکم دے رہیو ہے فر ہُن ہور کانہہ غی لوڑ ہے! انسان ناں نفس تے شیطان دوئے گمراہ کرن واسطے پوری کوشش کریں! ہو
سکے تھو کوئے آدمی چلاکی ناںؒ دو باجری گل کہہ غے سوچے جے میں کہڑو کوڑ ماریو ہے یا گواہی دے آہی نہ، یا کائے گل چھپاوے تے اس سارا کئیں واسطے فرمایو کہ جے کدے تم گل ملں دلں جیں
غا یا تم کن مار جیں غا اس راغی چلاکیں آلی کائے وی گل کریں غا تاں یاد رکھیو جے تھاریں یہ ساریں چال چلاکیں اللہ تیں چھپی نیہنہ رہ سکتی وہ علیم خبیر ہے لہٰذا کھری کھری گل کہہ غے پوری پوری

وَالْكِتٰبِ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ؕ وَمَنْ يَّكْفُرْ

تے اس کتاب ور جھڑی اس تیں پہلاں نازل کی تھی تے جھڑو اللہ تعالیٰ

بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

ناں تے اس غاں فرشتاں ناں، تے اس غی کتاباں ناں، تے آخرت غا تہاڑا ناں کفر کرے

فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًا بَعِيْدًا ﴿۱۳۶﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

وہ تے یقیناً گمراہی ماں دور نکل گیو (۱۰۵) بیشک جھڑا لوک ایمان لیا یا

ثُمَّ كَفَرُوْا ثُمَّ اٰمَنُوْا ثُمَّ كَفَرُوْا ثُمَّ ازْدَادُوْا

فر کافر ہو گیا فر ایمان لیایا فر کافر ہو گیا فر کفر ماں بدھتا ہی

كُفْرًا لَّمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ

چلّیا گیا اللہ تعالیٰ کدے وی نہ انھاں غی بخشش کرے غو تے نہ انھاں ناں سولّو رستو

سَبِيْلًا ﴿۱۳۷﴾ ؕ بَشِّرِ الْمُنٰفِقِيْنَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمَا ﴿۱۳۸﴾

دسّے غو (۱۰۶) (اے نبیؐ) تم منافقاں ناں خوشخبری دیدیو کہ انھاں واسطے دردناک عذاب ہے

اۨلَّذِيْنَ يَتَّخِذُوْنَ الْكٰفِرِيْنَ اَوْلِيَآءَ مِنْ

یہ ویہہ لوک ہیں جھڑا موموناں ناں چھوڑ غے کافراں ناں اپنّاں

دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ ؕ اَيَبْتَغُوْنَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ

دوست بنّاویں کیوں ! یہ انھاں کولے عزت لوڑیں !

فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيْعًا ﴿۱۳۹﴾ ؕ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ

تے بیشک عزت ساری اللہ تعالیٰ واسطے ہی ہے (۱۰۷) اور اللہ تعالیٰ نے تے اپنّی کتاب ماں تھارے

فِي الْكِتٰبِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيٰتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا

اپر یوہ حکم نازل کیو وو ہے کہ جسویلّے تم سنیں جے اللہ غی آیتاں ناں کفر کیو جا رہیو ہے

وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوْا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوْضُوْا

اور انھاں غو مخول بنّایو جا رہیو ہے فر تم انھاں ناں نہ بیسو ! جِر توڑی ویہہ کسے ہور گل

گواہی دیو، سبحان اللہ! قرآن غی اس تربیب غو صحابہ کرام غی زندگیاں ور کے اثر ہو یو تھو! ؟ چھڑو اک واقعہ تیں انداز و لایو جا سکے خیبر غا یہودی بیت المال غی زمین ور حصو کریں تھا اک واری رحمت عالم ﷺ نے حضرت عبداللہ بن رواحہؓ چلایا جے تم فصل ناں مِن تول غے انھاں غو حصو انھاں ناں دے آوَ تے اپنّوں حصو ناں لیتا آوَ! یہودیاں نے اپنی عادت غے مطابق سوچیو جے انھاں ناں کجھ ہدیو تحفو دے غے خوش رکھاں تا نجے یہ فصل غو ٹھیک حساب لانوی ور نہ جے ذری ذری چیز غو حساب کرن لگ گیا تاں مشکل آ جے غی حضرت عبداللہ ابن رواحہؓ نے انھاں غی یاہ گل سہئ کر لئی تے فرمایو: اس ذات غی قسم جس غا ہتھ ماں میری جان ہے ہوں اس شخصیت غو نمائندو ہوں جھڑی دنیا ماں مناں سب تیں زیادہ پیاری ہے اور دوجی بکھی تم ہیں کہ مناں دنیا ماں سب تیں زیادہ نفرت تم یہودیاں ناں ہے ور سنّوں! مناں اپناں محبوب ﷺ غی محبت تے تھاری دشمنی بچوں کائے چیز وی اس گل ور نیہنہ تیار کر سکتی جے ہوں تھارے ناں ذری وی نا انصافی کر دیوں! اس ور یہودی بولیا: ہاں! اسے عدل انصاف غی وجہ تیں اجوں زمین اسمان قائم ہے۔ (ابن کثیر)

(۱۰۵) یعنی جھڑو ایمان قبول کرے اس واسطے ضروری ہے کہ وہ انھاں ساریاں چیزاں بچوں اک اک چیز ور یقین کرے ایمان لیا وے بلکہ اسلامی تعلیمات غا اک اک عقیدہ ناں منیں چارے قضاء جے کدے اک عقیدہ غا بارہ ماں وی شک رہ گیو تاں ایمان غیر معتبر ہو جے غو سگوں ایمان قبول کرن تیں بعد ایمان غا مطالبہ ور عمل کر غے اپنی مسلمانی غو ثبوت پیش کرنّوں وی ضروری ہے،۔

(۱۰۶) اس آیت ماں اکثر علماء غے نزدیک یہودیاں غی حالت بیان کی گئی ہے جنھاں نے حضرت موسیٰؑ ور ایمان قبول کیو ور نانّو ناں بچھ غی پوجا کر غے فر کافر ہو گیا اس تیں بعد فر اللہ نے توبہ غی توفیق دتی تے مسلمان ہو گیا ور حضرت عیسیٰؑ غا تشریف لیان ور ان غی نبوت توں نمکر غے فر کافر ہو گیا چھیکڑ رحمت عالم ﷺ غی نبوت غا دی منکر ہو گیا تے کفر ماں ہور و ہور بدھتا چلا گیا، اور کجھ مفسراں غی تحقیق ہے جے یاہ آیت منافقاں غا بارہ ماں نازل ہوئی ہے اور آیت ماں کفر غی تعداد بیان کرنی مقصد نیہنہ ہے بلکہ یوہ دسنو ہے جے دلوں تے یہ کدے ایمان لیا ہی نیہنہ بس دنیا غا فائدہ دیکھ غے اک دو قدم اسلام ور چلیں فر حالات غی سیدھ لا غے پچھے ہٹ جیں، در حقیقت ماں ایمان تے انھاں نے کدے قبول کیو ہی نیہیہ، شک ٹھسو تے انھاں غا دلاں ماں ہمیشہ رہیو ہے ات توڑی جے اسے حالت ماں دنیا تیں رخصت ہو گیا (تفسیر کبیر۔البحر المحیط) تے مطلب یوہ ہے جے اس را ظاہری طور ور مسلمان ہونّ ناں کجھ نیہنہ ہو تو جد کہ دلاں ماں شک ٹھسو موجود و ہے جس غی اسے حالت ماں موت آوے غی فر اس غی بخشش غو کوئے رستو نیہنہ نکل سے تے وہ سدا ہی جہنم ماں رہ غو۔

(۱۰۷) ایمان آلاں ناں چھوڑ غے کافراں ناں دوستی لانی یاہ ایمان چھوڑ غے منافقی اختیار کرنی آخرا سے مقصد واسطے و ہے جے اس را چلا کی ناں دنیا ماں ناں اچو ہو جئے غو چار تہاڑا دنیا غی کھڑپینچی یا عزت تھا جے غی، اساں لوکاں ناں اللہ تعالیٰ غی طرفوں بنگاردتی جا رہئی ہے جے او دل غیور و گیو! سنّوں! عزت اللہ غا ہتھ ماں ہے واہ منافق بن یاہ کافراں سنگ دوستی لاں سنگ نیہنہ نصیب ہوتی اساں روگیاں واسطے آخرت ماں تے دردناک عذاب تیار ہے ہی دنیا ماں وی انھاں ناں کدے صحیح عزت نصیب نیہنہ ہو سے بلکہ زندگی غا ہر موڑ ور یہ ذلیل ہوتا ریہنہ غا۔

(۱۰۸) یعنی یوہ حکم تے اس تیں پہلاں ہی سورت انعام آیت ۶۷ ماں نازل ہو چکیو ہے جہڑی سورت نساء تیں پہلاں مکہ پاک ماں نازل ہوئی تھی ، جے مسلماناں واسطے اس مجلس ماں بیسٹوں جائز

فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ إِنَّكُمْ إِذًا مِّثْلُهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ

ماں (نہ) لگ جیں ورنہ تے تم وی انھاں ہی جسا ہو جیں غا اللہ تعالیٰ یقیناً

جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

منافقاں تے کافراں ساراں ناں دوزخ ماں گھٹھا کر دئے غو (۱۰۸)

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِن كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ

یہ ویہہ لوک ہیں جہڑا تھاری اڈیک ماں ریہنہ فر جے اللہ غی طرفوں تھاری فتح

مِّنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ وَإِن كَانَ

ہو جئے تاں کیہنہ : کیوں ! ہم تھارے نالۡ نیہنہ تھا ؟ تے جے کافراں ناں

لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ

کجھ غلبو نصیب ہوجئے ، تاں کیہنہ : کیوں ! ہم نےۡ تم ''اَول،، نیہنہ لیّا تھا ؟

وَنَمْنَعْكُم مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ۚ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ

تے ہم نےۡ تم مسلماناں تیں بچا نیہنہ لیا تھا ؟ بس اللہ تعالیٰ ہی تم لوکاں غے بشکار قیامت غے

يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ وَلَن يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى

تہاڑے فیصلو کرے غو (۱۰۹) تے خدا کافراں ناں مومناں ور کدے غلبہ غی کائے

الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ

سبیل نیہنہ دے سیں (۱۱۰) بیشک منافق لوک اللہ تعالیٰ نالۡ چھلۡ

اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ

کریں حالانکہ وہ ہی انھاں ناں ٹھوکھا ماں سٹ رہیو ہے تے جسویلےۡ نماز واسطے کھلاۡ ویں ،

قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ

الک نالۡ کھلاۡ ویں ، چھڑا لوکاں ناں دسیں اور اللہ تعالیٰ غو ذکر تے کرتا ہی نیہنہ

اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُّذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ

ور تھوڑو جئو ؛ یہ ایمان تے کفر غے بشکار ڈاماں ڈول ہیں

نیہنہ جسماں اللہ غا دینۡ نالۡ کفر کیو جاتو وہے ، دین غو مخول بنّا یو جاتو وہے اللہ غا حکماں غیں ہاسی اڈائی جا رہئی وہے ۔ ات اس حکم ناں فر دہرایو جا رہیو ہے تے ہُنۡ اتنی تاکید تیں بعد وی جہڑو مسلمان ہونۡ غے باوجود اسی محفل ماں بیسے غو فر وہ وی گناہ ماں شریک ہو جے غو بلکہ قرآن نے اس موقعہ ور چ ہی سخت لفظ استعمال کیا ہیں جے ''فر تے تم وی انھاں جیسا ہو جیں غا'' یوہ لفظ ایمان آلاۡ غا لو اندرا کھلا کرن واسطے سدو ہے !، فقہاء کرام نے لکھیو ہے جے اسی بے دین محفل ماں بیں غے کافراں ، منافقاں ، فاسقاں غی ہاں ماں ہاں جوڑنۡ آلو وی منافق ہے . (اللھم احفظنا منه و فقهنا فی دینک)۔

(۱۰۹) یعنی منافق ہمیشاں اس غی تاڑ ماں ریہنہ جے مسلماناں ور کدکائے مصیبت آوے ! ؟ جنگ ماں پہلاں تے یہ ڈر و کلۡ کہروں ہی کد نکلیں تے جد کدے حالات تیں مجبور ہو غے نکل وی پویں فر وی لڑائی نیہنہ کرتا ، بڑی چالاکی نالۡ کھنڈ اور کھلا ہو غے ہواء غی سیدھ لاتا ریہنہ فر جے کدے مسلماناں ناں فتح نصیب ہو جے اللہ غنیمت غا طور ور کجھ عطا فرمادیے یہ غنیمت واسطے چتھیارن لگ جیں کہ ہم وی تے تھارے نالۡ ہی تھا ہم ناں کیوں نیہنہ حصو دیتا ۔ تے جے کدے چارے قضاء جنگ غو پاسو کافراں در پر تے جئے تاں فر انھاں کو نےۡ ''لوٹی غا مال'' واسطے لہکڑیں کڈن لگ جیں کہ یاد کرو ہاں جد کہ ہم نے تم کہیر اماں لے لیا تھا یعنی تم مسلماناں غا کہا واماں آگیا تھا فر ہم نے مسلماناں ناں تو کھودتو تے تمناں بڑی چالاکی نالۡ انھاں کو نوۡں بچا لیو اس را انھاں ور اپنوۡں احسان چاہڑ چاہڑ غے انھاں کو نوۡں اپنوں حصو وصول کریں ۔ اللہ تعالیٰ فرما وے ان غیں یہ ساری چلاکیں چار تہاڑا ہیں قیامت غے تہاڑے کجھ فراڈ نیہنہ چل سیں ، ات اللہ آپ فیصلو کرے غو ایمان آلاۡ جنت ماں جیں غا تے منافق جہنم غی پھنتی اگ ماں جا پچیں غا ۔

(۱۱۰) آیت غا اس حصہ غی تفسیر کہیں طرح کی گئی ہے مثلاً ''کافراں ناں کدے وی مسلماناں ور اسو غلبو نیہنہ ہو سے جے مسلمان دنیا تیں ختم ہی ہو جیں'' یا دین غی سچی دلیلاں غا مقابلہ ماں کافر کدے نیہنہ جت سکسیں ،، ور حضرت علیؓ تے حضرت ابن عباسؓ تیں یاہ تفسیر نقل ہوئی ہے جے اس غو تعلق آخرت نالۡ ہے دنیا نالۡ نیہنہ یعنی آخرت ماں کافراں غی جیت ہو جے تے مسلمان ہار جیں اسو کدے ممکن ہی نیہنہ ہو سے بلکہ ات کافر ہی ہار غے جہنم ماں جیں غا اکثر مفسراں نے یاہ ہی تفسیر لے لی ہے (قرطبی)

لَآ اِلٰى هٰٓؤُلَآءِ وَلَآ اِلٰى هٰٓؤُلَآءِ ۭ وَمَنْ يُّضْلِلِ
نہ انھاں غی بکھی ویں تے انھاں غی بکھی ! تے جس ناں اللہ تعالیٰ گمراہ
اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهٗ سَبِيْلًا ﴿۱۴۳﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
کر دئے فر اس واسطے تے تمنّاں کدے وی رستو نیہنہ لبھسیں (۱۱۱) اے ایمان
اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الْكٰفِرِيْنَ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِ
آنّیو ! تم مسلماناں ناں چھوڑ غے کافراں ناں دوست
الْمُؤْمِنِيْنَ ۭ اَتُرِيْدُوْنَ اَنْ تَجْعَلُوْا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ
نہ بناؤ کیوں ! تم اپنٹے خلاف اللہ تعالیٰ غی صاف دلیل قائم کر دینٹی
سُلْطٰنًا مُّبِيْنًا ﴿۱۴۴﴾ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ
چاہویں ؛ بیشک منافق لوک جہنم غا سب تیں تھلے غا حصہ
الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ ۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيْرًا ﴿۱۴۵﴾
ماں ویں غا ، تے تمنّاں انھاں غو کوئے مددگار نیہنہ لبھ سیں (۱۱۲)
اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا وَاَصْلَحُوْا وَاعْتَصَمُوْا بِاللّٰهِ
ور جھاں نے توبہ کرلئی ، تے اپٹوں آپ سدھار لیّو ، تے اللہ تعالیٰ ناں مضبوطی ناںٔ نوڑ لیّو ،
وَاَخْلَصُوْا دِيْنَهُمْ لِلّٰهِ فَاُولٰۗىِٕكَ مَعَ الْمُؤْمِنِيْنَ ۭ
تے اپنّاں دین ناں نیش اللہ تعالیٰ واسطے کرلیّو یہ لوک تے ایمان آلاں غے ناںٔ ویں غا
وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿۱۴۶﴾
تے خدا موموناں ناں تاولّاں ہی بہت بڑو اجر دئے غو
مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ
اللہ تعالیٰ تمنّاں عذاب دے غے کے کرے غو ! جیکدے تم شکر کریں
وَاٰمَنْتُمْ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيْمًا ﴿۱۴۷﴾
تے ایمان لے آویں اور اللہ قدر کرن آلو ، سب کجھ جانن آلو ہے (۱۱۳)

(۱۱۱) یعنی انھاں منافقاں غیں جرءت دیکھو! یہ تے خداناں تہوکھو دین غی سوچیں! ویہہ یوہ خیال کریں جے مھاری چلاکیاں غو کس ناں پتو لگے غو! حالانکہ تہوکھا ماں تے پٹھا یہ ہی پھسیں لگا، دنیا ماں اللہ جسو یلے انھاں غیں مکاری وحی غے ذریعہ مسلماناں غے باندے کر چھوڑے اس ویلے انھاں غی کتنی ضلالت وہے یاہ کہن غی گل نیہنہ! اور آخرت غی سزا تے تیار رہے ہی۔ یہ ضمیر غا سوداگر کدے اپنّاں دل غی گل نیہنہ کرسکتا، مسلماناں غی شرماشرمی یا ڈر غا مھاریا اگر کدے مجلس ماں نماز واسطے کھلا ہون ور مجبور ہوہی جیں تاں وی الک ناںٔ سختی دوچار ٹکر مار چھوڑیں، کیونجے مقصد تے لوکاں ناں اپنی مسلمانی دسنی ہے، خدا غو ذکر انھاں ناں کدے نصیب وہے! عجیب حال ہے انھاں غو! اندروں کافراں ناںٔ، اپروں مسلماناں سنگ نہ پورا ایاں نہ پورا اواں بس ادراہ ماں لڑک رہیا ہیں، اصل گل یاہ ہے جے انھاں غی اپنی کھٹی نے انھاں ناں ات پہچا چھوڑیو ہے جت ہن انھاں ناں سدو رستو کدے تھا سکتو ہی نیہنہ۔! فائدو! اج کلّ غا ناں غا مسلمان وی منافقاں غیں اس حالت ور غور کر غے اپنی حالت غو آپ جائزو لے سکیں۔

(۱۱۲) اللہ اپنّاں مومن بنداں ناں کتنی شفقت ناںٔ سمجھا رہیو ہے! جے کافراں سنگ دوستی لانٔی تے منافقاں غو کم ہے، جَہڑا جہنم ماں ساراں تیں تھلے ویں غا فر گہڑی ٹھاکن غے باوجود جے کدے تم یوہی کم کریں غا، منافقاں، نافرماناں ہاروں خدا غا باغیاں ناں اپٹو دوست بناویں غا، اس غو مطلب تے فر یوہی وہے غو جے تم آپ اپنٹے خلاف دلیل بنا بنا غے اپناں آپ ناں آپے ملزم، بنا رہیا ہیں۔!

(۱۱۳) اللہ اکبر! منافقت دوہرو کفر ہے اور منافق خدائی حکومت غو سب تیں بڑو غدار ہے، ور خدا غی شان کریمی تکو! اس غا فضل تے اس غی رحمت غو اندازو لاؤ! اس غی بارگاہ تیں اسا پَہاری مجرم واسطے وی یوہی اعلان وہے جے اجوں موقعو ہے، جے کدے ہُنٔ وی توبہ کرلیں غا، اپٹوں حال ٹھیک کرلیں غا، منافقت چھوڑ غے مخلص بنٔ جیں غا تاں تم وی موموناں ماں شامل ہو جیں غا فر جس جس ثواب غو تے نعمت غو وعدو انھاں واسطے ہے وہ تھارے واسطے وی وہے غو جہنم غو رستو تے تم نے آپ نوڑیو وہے، جنت تیں محروم تے تمنّاں تھاری اپنٹی کھٹیاں نے کیو ہے جے کدے تم اپنّاں عقیدا ٹھیک کرلیں، پکا سچا مومنٔ بن جیں فر خدا تمنّاں کانہہ واسطے سزا دے غو!! تمنّاں عذاب ماں سٹ غے اس ناں کے لبھے غو!!۔ ذری غور کرو اس توں بدھ شفقت تے پیار غی کہڑی گل ہوسکے!۔